

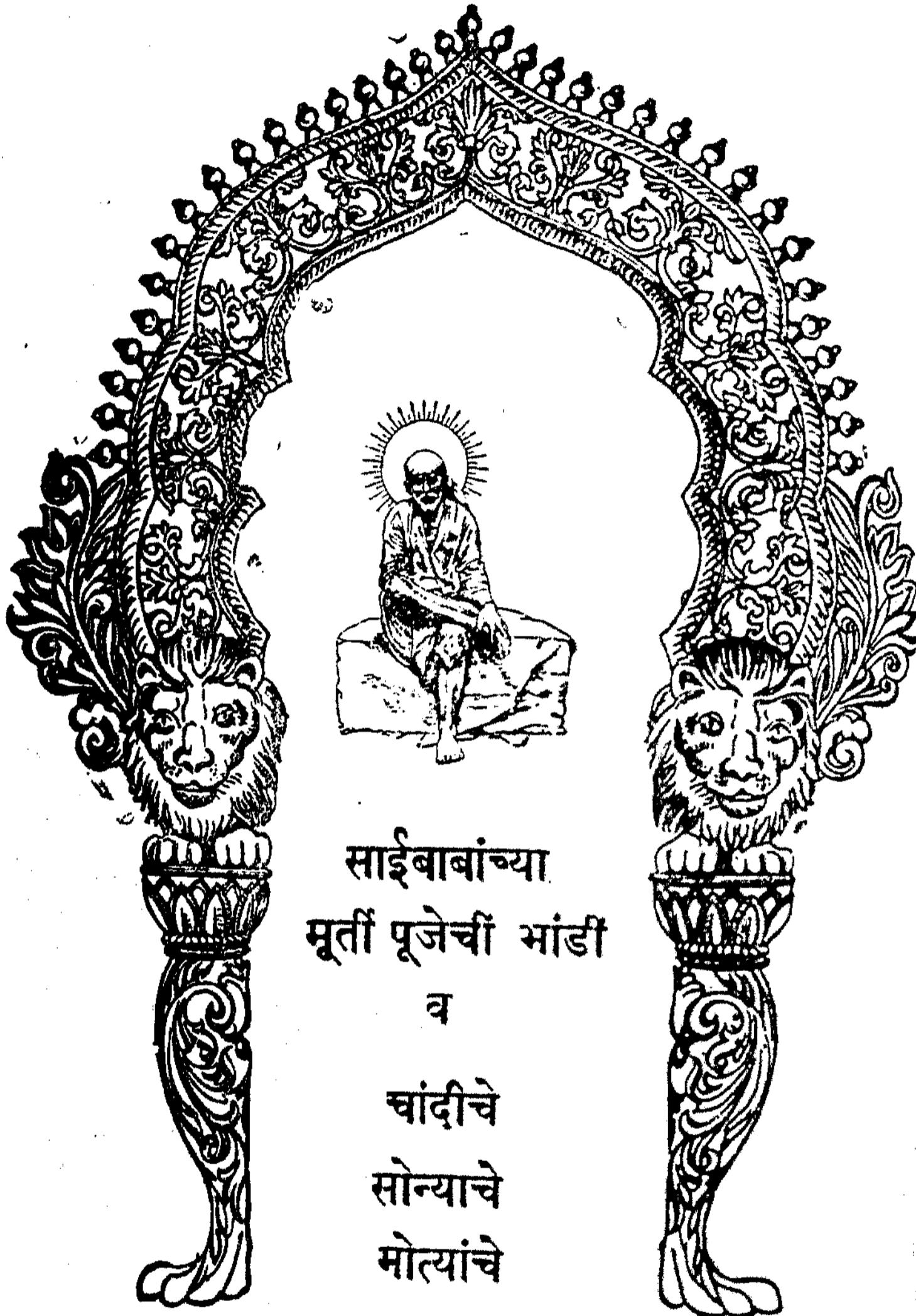
श्री साहूलीला

जुलै १९६२

★
गुहपीर्णिमा अंक

स्थापना १९१६

सर्व प्रकारचे दागिने तयार करणारी मुंबईतील विश्वास्त्र सुप्रसिद्ध पेढी

ई. आर. मालपेकर
जितेकर चाळ, ठाकुरद्वारा, मुंबई नं. २

ट. नं.
२९६३१

श्री साई वा कसुधा

अनेक सायास करून इतरांस साध्य होत नाहीं तें अल्पशा सायासानें
एखाद्यास साध्य होतें. कारण त्यानें सद्गुरुचे पाय धरलेले असतात. तो
गुरुला शरण गेलला असतो. इतके आहे गुरुचे सामर्थ्य. जी खरीखुरी
विद्या-महणजे ब्रह्मविद्या ती त्यालाच साध्य होते, मग तेथें अज्ञान,
अविद्या शिळ्डक रहात नाहीं. सच्चिदानंद स्वरूप त्याच्या ठार्यां स्थीर होते.
त्यालाच स्वस्वरूपाची ओळख पटते आणि एवढें झाल्यावर आणखी काय
पाहिजे? त्याच्या हातीं मोक्ष आला असेंच समजावयाचें. मनुष्यजीवनाचें
सार्थक यांतच आहे. त्यासाठीं तर या जिवाच्या सान्या आटापेटी, सारे
खाटोप करायचे ते त्यासार्डीच.

— श्रीसाईसच्चरित्

गुरुपौर्णिमा) श्रीसाईलीला (विशेषांक

[शिरडी संस्थानचें अधिकृत मासिक]

वर्ष ४१ वर्ष]

जुलै १९६२

[अंक ४ था

: संपादक :

गो. वि. क्षीरसागर

वार्षिक वर्गणी रु. ५ (ट. ख. सह)

ट्रे. नं. ६३३६१

: कार्यालय :

‘साई निकेतन,’ डॉ. आंबेडकर रोड, खोदादाद सर्कल जवळ, प्रॉट नं. ८०४,
बी, दादर, मुंबई १४

प्रिय वाचक—

~~~~~

दृश्यवर्षाप्रमाणे गुरुपौर्णिमेनिमित्त हा विशेषांक वाचकांस सादर करतांना आम्हाला आनंद होत आहे. गुरुपौर्णिमा म्हणजे व्यास पौर्णिमा. साञ्च्या गुरुचैच नव्हे तर साञ्च्या जगाचे आद्य गुरु जे वेदव्यास त्यांच्या पुण्यस्मरणाचा दिवस या महिन्यांत दिनांक १७ रोजी येत आहे. आणि त्यासाठी नेहमींप्रमाणे ‘साईलीले’चा अंक ता. १ जुलै रोजीं प्रसिद्ध न करतां तो ता. १० जुलै रोजीं प्रसिद्ध करण्यांत येत आहे. त्या दिवसाच्या जवळपास रहांवै हाच त्यांतील हेतू. वेदव्यासाचें कृष्ण आम्हां भारतीयांवर अगणित पटींने आहे. त्या कृष्णाचें मोजमाप करतां येत नाही. आमच्या धर्माचें, संस्कृतीचें व आमच्या जीवनसर्वस्वाचें आद्य शिल्पकार म्हणजे वेदव्यास हेच होत. विस्क्लीत ज्ञालेल्या वेदांचे सुंदर संकलन करून व त्यांना जरूर तें गम्य व गेय स्वरूप होऊन हिंदूधर्माचा भरभळम व खंबीर पाया त्यांनीच घातला. त्या बाबतींत उरलें सुरलें व जरूर तें कायं त्यांच्या पावलांवर पाऊल टाकून वाटचाल करणाऱ्या इतर महामुनींनी पार पाढिलें. ज्याची तुलना जगांतील कोणत्याही महाग्रंथाशीं करतां येणार नाहीं असा महाभारतारखा सर्व काळीं सर्व मानवांना मार्गदर्शक होऊन रहाणारा महाग्रंथ आम्हाला त्यांनीच दिला. भगवत् गीतेच्या रूपांने श्रीकृष्णांनी जो जीवन-संदेश दिला तोहे वेदव्यासामुळे आम्हाला उपलब्ध ज्ञाला. गीतेचे अमर व अमृततुल्य तत्त्वज्ञान आजकाल आखिल हिंदवासीयाना तारक, प्रेरक व सर्व प्रकारे पोषक होऊन राहिलें आहे. गीतेतील, एकेक वाक्य काळोखांत, अंधकारांत चांचपडणाऱ्या आम्हां लोकांना दीपस्तंभाप्रमाणे मार्गदर्शक व उद्धारक होऊन राहिलें आहे.

व्यासमहर्षीच्या कामगिरीचें बरोबर व यथातथ्य मूल्यमापन करतां येणे कठीण आहे. या अंकांत श्री. अप्पाराव यांनी वेदव्यासांच्या कामगिरीची अल्पशी कल्पना करून देण्याचा प्रयत्न केलेला आहे, परंतु प्रचंड महासागराला गवसणी घालण्यासारखा तो प्रयत्न आहे. पसा पसा पाणी उपसल्यानें का महासागराच्या खोलीचा व विस्ताराचा कधी ठावठिकाणा लागणार आहे?

‘जगाच्या कल्याणा, संतांच्या विभूति.’ वेदव्यासांचा अवतार जगाच्या कल्याणासाठीच ज्ञाला, कुरुक्षेत्रीं ज्ञालेले कौरव-पांडव युद्ध त्यांनी पाहिलें. त्याचें चांगले परिशीलन केले. स्वार्थ, अहंकार व लोभ मनुष्याच्या प्रगतीआड कसकर्से येत असतात, मनुष्य स्वार्थानें कसा डोळे असून आंघळा बनतो व स्वतःचाच नव्हे तर त्याक्षरोबर इतर संबंधितांचा नाश करण्यास तयार होत असतो; त्यामुळे धर्मावर कसे आघात होत असतात व अधर्माचे अनुकरण करण्याकडे लोकांची कशी प्रेवृत्ति

होत असते, याचें प्रत्यक्ष ज्ञान त्याना झाले. जगांत धर्माचा व न्यायनीतिचाच वरपगळा असला पाहिजे. माणसानें धर्माचरण, स्वकर्तव्याचरण व न्यायनीतीचें आचरण केलें पाहिजे. त्यांतच त्याचें कल्याण आहे. जगाचे रहाटगाडगें चालू राहिले पाहिजे. जगांतील माणसांना सुख, समाधान व शांतता लाभली पाहिजे, याची हजारों वर्षांपूर्वी ज्या महाभागानें काळजी वाहिली व त्यासाठीं जरुर तें करण्यांत ज्यांनीं आपलें सारें आयुष्य खर्चिलें, त्यांची थोरवी आम्हीं कोणत्या शब्दांनीं गावी व वर्णावी? त्यागाचा, निःस्वार्थपणाचा, लोकसेवेचा व मानव जातीसंबंधीं वाटणाऱ्या तळमळीचा केवढा मोठा उच्चादर्श व्यासमुनींनीं आमच्यापुढें ठेविला आहे?

साईबाबांची गुरुनिष्ठा जाज्वल्य होती. गुरु म्हणजे प्रयक्ष परमेश्वर. त्याची प्रातित्याना झालेली होती. सान्या गुरुंचे गुरु व सर्वांपुढें उच्च आदर्श ठेवून गेलेले जे वेद व्यास यांची थोर योग्यता बाबा बरोबर जाणून होते; आणि म्हणूनच त्यांच्या प्रेरणेनें शिरडींत गुरुपौर्णिमा-महोत्सव सुरु झाला व तो वर्षांनुवर्ष अव्याहत चालू आहे. या उत्सवाचें मर्म आम्हीं जाणलें पाहिजे. उत्सव म्हणजे मौज मजा, गाणे बजावणे, जेवणेखाणे एवढेंच नव्हे. या सान्या वरवरच्या गोष्टी झाल्या.

दर वर्षी गुरुपौर्णिमा येते व जाते. त्यानिमित्त दर वर्षी उत्सव होतात व तेही मार्गे पडतात किंवा विसरले जातात. परंतु त्यांत जें महान् तत्त्व गोवलेलें असतें, त्याचा आपण विचार केला पाहिजे. बाबांनीं गुरुपौर्णिमा उत्सवाची प्रेरणा कां केली? वेदव्यासांनीं महाभारताच्या, गीतेच्या व अन्य रूपानें आमच्यापुढें जे डोंगर व हिमालय रचून ठेविले आहेत ते आम्हीं डोळे भरून पहावे, ती चढण यथाशक्ति चढण्याचा आम्हीं अहर्निश प्रयत्न करावा, आम्हीं समर्थ, बलवान व कर्तृत्ववान् व्हावें, इतरेजनांच्या कल्याणासाठीं झटावें व ईशाचितनानें ईश्वरस्वरूप ओळखावें हाच त्या उत्सवामार्गे हेतू आहे.

व्यास महर्षीचा काळ म्हणजे आधुनिक संशोधकांच्या मतानुसार चार हजार वर्षांपूर्वीचा काळ. त्या काळांत होऊन गेलेल्या एका अद्वितीय, असामान्य अशा पुरुषाचें पुण्यस्मरण आज आपण बाबांच्या प्रेरणेने करीत आहोत. तें करीत असतां काळ, परवां आमच्यांत वाघरून व आमच्या कल्याणासाठीं तीळ तीळ तुटून अंतर्घन्त पावलेले साईबाबा यानीं आपले जीवन कसें घडविलें, लोकोपकारासाठीं त्याचा व्यय कसकसा केला व त्यानींहि त्या गुरुंच्या गुरुच्या उच्चादर्श स्वतंपुढें ठेवून आपलें जीवन कसें शोभविलें याचाही आपण क्षणभर अंतमुख होऊन विचार केला पाहिजे.

बाबा गुरु म्हणून कधीं मिरवले नाहीत किंवा त्यांनी आपल्या सभोवार शिष्य परिवारही गोळा केला नाहीं. त्यांचे सारे जीवन जगाच्या कल्याणासाठीच होते. वेदव्यासांचा उच्च आदर्श त्यांच्या दृष्टिपुढे होता. त्या प्रकाशांत ते तळपले व वावरले, आणि आम्हांपुढे सेवामावाचा, बंधुमावाचा व माणुसकीचा उच्च आदर्श ठेवून ते गेले. ते गेले कसले? वेदव्यास काय किंवा आमचे साईबाबा काय, ते आमच्यांतून जाऊ शकत नाहीत. आपल्या कामगिरीच्या रूपानें ते अमर होऊन राहिले आहेत. आपणही त्यांचा आदर्श सदैव दृष्टिपुढे ठेवून अंशतः तरीं त्यांचे आचरण करण्याचा मनोभावे प्रयत्न करूं या. असें केले तरच गुरुपौर्णिमा उत्सव साजरा करण्याचे अल्पस्वल्प श्रेय आम्हांला मिळणार आहे.

—संपादक

या देशांत अनेक थोर संत महात्मे होऊन गेले. ते कोण होते? तुमच्या आमच्यासारखीच ती माणसे होतीं ना? त्यांनी स्वतःला एकच एक ध्यास लावून घेतला. त्यांना योग साध्य करून ध्यावयाचा होता. त्याच्यामार्गे ते लागले. आणि त्यांनी योगसाधन केले. त्यांत यश मिळविले. जें त्यांनी मिळविले, जें त्यांनी कमविले, ते तुम्हांला आणि मला कां बरै साध्य होणार नाहीं? एक मनुष्य योगसाधना करून महात्मा पद किंवा संतपद मिळवितो मग तीच गोष्ट इतरांना कां बरै साध्य होणार नाहीं. निधर पाहिजे. करणारा पाहिजे. ही गोष्ट प्रत्येकास शक्य आहे एवढेच नव्हे तर प्रत्येकानें तिच्यामार्गे लागले पहिजे, तो आमचा घर्म झाला पाहिजे. तरच जन्मा आलियाचे सार्थक!

—स्वामी विवेकानंद

लहान मुलांच्या आंकडीवर

जुने आणि प्रसिद्ध औषध

बयकर्स चिल्ड्रन्स कन्फ्हलशन रेमेडी

सोल प्रो. जयकर ब्रदर्स, दद. मरीन डार्इव्ह, मुंबई १.

: स्टॉकिस्ट :

कांचनलाल बाडीलाल कं. — दवाबळार, मुंबई २.

वेदव्यासांचे पुण्यस्मरण

—लेखक : आप्पाराव

वेदव्यासांनीं भारतीयांस अखंड क्रणी करून ठेविले आहे. तें क्रण कधींही न फिटणारे आहे. महाभारताच्या व गीतेच्या रूपानें त्यांनी भगवंतांचा दिव्य संदेश आम्हांला दिला. त्यावर आम्हीं पोसले जात आहोत. शाश्वत सुखाचा मार्ग त्यांनी आम्हांला दाखविला. म्हणून गुरुपौर्णिमेच्या रूपानें त्यांचे पुण्यस्मरण.

भरतखंडांत व्यासमुनींचे महत्त्व शब्दांनीं वर्णन करून सांगतां येण्यासारखें नाहीं. त्यांच्यासारखे तेच. त्यांची कामगिरी सर्वव्यापी आहे. व्यासांच्या काळास नक्की किती वर्षे होऊन गेली हैं सांगतां येणे कठीण आहे; परंतु हस्तिनापुराच्या आसपास झालेल्या उत्तरानांत जीं साधने उपलब्ध झालीं त्यांच्या सहाय्यानें अलिकडे जो काळ अंदाजानें नक्की करण्यांत आला आहे तो साडेतीन ते चार हजार वर्षांपूर्वीचा आहे. त्या काळापासून व्यासांचे नांव गाजत आहे. मनुष्याला धर्म पाहिजे, न्यायनीति पाहिजे, माणुसकी पाहिजे. त्याशिवाय माणसाचे जगणे काय कामाचे ? व्यासांनी हैं सर्व दिले. त्यांनी जें दिले तेंच आमचे कालचे, आजचे व उद्यांचे बळ. त्या बळावर हैं जग चालले आहे. यावरून त्यांच्या थोरवीची कल्पना करतां येईल.

जन्म व कामगिरी

अनार्यांची पीछेहाट करून आर्यांनी गंगा व यमुना या पवित्र नद्यांच्या काठीं राज्यस्थापना केली. त्यापैकीं मुख्य राजवंश म्हणजे भरताचा होय. हस्तिनापूर ही त्यांची राजधानी होती.

एकदां पराशर क्रष्णी नावेत बसून यमुनेपलिकडे जात होते. नाव वल्हविष्याचे कामगिरीवर कोळ्यानें आपल्या सुंदर मुलीची योजना केली होती. तिचें नांव होतें सत्यवती. पराशर तिला भाळले. तिच्यापासून त्यांना जो पुत्र झाला त्याचें नांव त्यांनी कृष्ण ठेविले. त्याला 'द्वैपायन' या नांवानेही ओळखत असत; ज्यानीं आपल्या कर्तव्यारीच्या बळावर अतुलनीय अशी कामगिरी पार पाडिली व जगावर अगणित उपकार करून ठेविले ते व्यास म्हणजे कृष्णद्वैपायनच होत.

बालपण संपतांच मातेपासून ते दूर झाले व आपल्या वडिलांच्या आश्रमांत राहुं लागले. उत्तरोत्तर त्यांचे तेज, बुद्धिमत्ता वृद्धिंगत होत गेली. आपण सर्व पर्णांने

पूर्णत्व संपादन केले पाहिजे. पूर्णत्वाशिवाय सारे व्यर्थ आहे, असें त्यांना वाढूं लागले. त्यांनी सान्या सुखोपभोगावर लाठ मारिली, व ज्ञानाची आराधना सुरु केली. प्रति भगवंताचीच ती प्रतिमा होती. तेथें ज्ञानसंपन्न व्हायला कितीसा वेळ लागावयाचा?

वेदविद्या विस्कलीत झालेली होती. कशाचा कशाला ठावठिकाणा नव्हता. त्या विद्येचें एकसूत्रीकरण करणे अत्यंत आवश्यक होते. प्रचंड महासागरं धुंडाळून त्यांतून जगाला कल्याणदायक होऊन रहणारीं रत्ने शोधून काढावयाची होती. ही का साधीसुधी कामगिरी होती? जणूं काय ती कामगिरी पार पाडण्यासाठीच व्यासांचा जन्म झालेला होता.

वेदव्यास कां म्हणतात?

स्वतःची ज्ञानसाधना संपूर्ण व्यासांनी वेदांचे संकलन सूत्रीकरण करण्याकडे आपले लक्ष वळीले. त्यांनी वेदांचे उच्चारहि ठरविले. वेद म्हणजे आम्हां हिंदुधर्मियांच्या धर्माचा खंबीर पाया. तो घालण्याचे श्रेय व्यासाकडे जाते. आमचा धर्म व संस्कृत यांचा तो पाया आहे. तो हजारों वर्षांपूर्वी व्यास मुनिनीं घातला, म्हणूनच आजकालची जनता त्यांना 'वेद व्यास' या नावानें ओळखते. या वेदव्यासाची तुलना करतां येईल असा आजवर गेल्या चार हजार वर्षांपासून कोणीहि जन्मास आलेला नाही. त्यांच्यासारखे तेच.

ज्ञानवंतांची संख्या वाढली पाहिजे, सर्वत्र ज्ञानाचा प्रसार झाला पाहिजे अज्ञानांधकार नाहीसा झाला पाहिजे यासाठीं त्यांनीं एका विश्वविद्यालयाची स्थापना केली. हे विश्वविद्यालय कुरुक्षेत्राच्या आसपास पंजाबात होते असा शोध लावण्यांत आला आहे.

व्यासपुत्र शुक हे पित्याप्रमाणेच महाज्ञानी व त्यागी होते. ज्ञान प्रसाराचे लोककल्याणाचे कार्य एकटा दुकटा कितीसे करणार? त्याला अनेकांचे सहकार्य लाभले पाहिजे. व्यासमुनीना शुकाचे जसें सहकार्य लाभले होते त्याप्रमाणे सुमंतु, जैमिनी, पर्वती, व वैशंपायन या चार पट्टिशिष्यांचेहि संपूर्ण सहकार्य लाभले होते. यापैकीं प्रत्येक जण आपापल्या परीनें श्रेष्ठ ऋषी होते. याज्ञवल्क्य यांची कामगिरी किती थोर आहे वरै? ते वैशंपायनांचे शिष्य होत. वेदांतील एक महत्वाचा भाग ऊर्वेद ही त्यांचीच निर्मिति आहे.

वेदव्यास हे एका जागीं स्वस्थ बसून कार्य करीत नव्हते. त्यांची नजर चौकेर होती. ते ठिकाठिकाणीं दौरा काढीत असत. वस्तुस्थितीचे निरीक्षण करीत असत. जेथे जेथे ज्ञानप्रसाराचे कार्य चालू असेल तेथें प्रत्यक्ष जाऊन ते मार्गदर्शन करीत असत.

धृतराष्ट्र व पंडु

वेदव्यासांच्या मातेने—सत्यवतीने पुढे शंतनु राजाबरोबर विवाह केला, काळांतराने शंतनु निधन पावला. राज्य कोणी चालवावयाचें हा सत्यवतीपुढे मोठा प्रश्न येऊन उभा राहिला, सत्यवती त्यावेळीं आपल्या पुत्राकडे वळलीं. तो तर योगी होता. राजवंश तर पुढे चालू राहिला पाहिजे ही सत्यवतीची आकांक्षा, त्यांच्याच कृपेने त्या वंशांत अंध धृतराष्ट्र व पंडु हे जन्माला आले.

वेदव्यासांचें चिंतन अहर्निश चालू होतें. त्यांना सान्या जगाच्या सुखदुःखांची चिंता ! अंतर्शानाने मनुष्यमात्राच्या ठारीं असलेले गुण, दुर्गुण ते पहात होते. त्यांचे द्वंद्व व त्याचे परिणाम त्यांच्या दिव्य दृष्टीला दिसत होते. जगांत नीतिधर्मांची घजा फडकली पाहिजे, सत्याचा जय झाला पाहिजे; असत्य मार्गे पडले पाहिजे. सत्य, तप व शांति ही तीन साधने मनुष्यमात्राला सुख देणारीं आहेत. सत्य कोणते, असत्य कोणते हैं माणसाला शोधून काढतां आले पाहिजे, सत्याचरण हेच शाश्वत सुखाचे साधन आहे हैं त्याला पटले पाहिजे. मनुष्यप्राणि क्षुद्र आहे. पाशवी वृत्तीनीं तो चौकेर बांधला गेला आहे. त्या बंधनांतून त्याची सुटका झाली पाहिजे. भीति, राग, क्रोधावेश, मोहमाया, अश्या कितीतरी शत्रूंच्या तावडींत मनुष्यप्राणी सांपडलेला आहे. त्याची त्या शत्रूंच्या तांवडींतून सुटका झाली पाहिजे. ती सुटका करून घेण्याचा मार्ग मनुष्यमात्राला मोकळा करून देण्यांत आला पाहिजे. ही होती वेदव्यासांची अहर्निश तळमळ !

‘नर करणी करे तो नारायण हो जाय’ हें त्रिवार सत्य आहे. प्रत्येकास ‘नारायण’ होण्याचा अधिकार आहे. योग्य मार्गाने जाऊन त्याने तो प्राप्त करून घेण्यासाठी झटले मात्र पाहिजे.

व्यासांची परंपरा

या पवित्र हेतूने व्यासमुनीनीं मुनीजनांचा एक पंथ निर्माण केला. कृष्णी, मुनींचा पंथ म्हणजे देव—पुरुषांचा पंथ. हजारों वर्षांपासून भारतांत तो पंथ चालू आहे, आज तागायतही त्या पंथाचे महापुरुष अधूनमधून आपल्या पाहण्यांत येत नाहीत का ?

यानंतर सुमारे दोन हजार वर्षांनीं श्री शंकराचार्य अवतीर्ण झाले. त्यांनीही तीच गादी व तीच परंपरा पुढे चालविली. आजही ती सतत चालू आहे.

नंतरच्या काळांत हस्तिनापूर हें त्यांचे कार्यक्षेत्र झाले. वेद व्यासांच्या आशिवारांने पंडु यांचा व त्यांच्या पुत्रांचा उदय झाला. धृतराष्ट्राला झालेले शंभर पुत्र स्वार्थी, अहंकारी व न्यायनीतीला न जुमानणारे होते. त्यांना कौरव म्हणत असत. पंडुला कक्ष पांचच पुत्र होते. त्यांना पांडव म्हणत असत. ते सत्याचे, न्यायनीतीचे पुरस्कर्ते होते. शहाणे सुरते तसेच शूरही होते. ते राज्यशकट हांकण्यास सर्वथैव योग्य होते.

दोन बंधुंच्या पुत्रामध्ये पुढें जे झगडे झाले, त्यावेळी जे स्वभावधर्म आढळून आले, जे सत्यासत्याचे, धर्माधर्माचे व न्यायनीतीचे संबंध घडून आले याचेंच नित्रण वेदव्यासांनी महाभारताच्या रूपानें साच्या जगाला दिले आहे. शाश्वत सत्य कथन करणारा तो महान् ग्रंथ आहे.

धर्माचरणी पांडव

कौरवपांडवांच्या बाबतीत व्यासांनी काय केले? वयोवृद्ध व माननीय असे जे भीष्म त्यांना त्यांनी विश्वासांत घेतले, भीष्मावर सर्वांचीच श्रद्धा होती. धृतराष्ट्र व विदूर यानाही विश्वासांत घेऊन त्यांना हितगुजाच्या गोष्टी सांगून पाहिल्या; परंतु त्यांचा काहीं एक उपयोग झाला नाही. धृतराष्ट्राचा ज्येष्ठ पुत्र दुर्योधन कोणाचेंहि ऐकायला तयार नव्हता. तो अहंकारानें भारला गेला होता. व्यास मुनी हैं सर्व पहात होते, ते नुसते वरवर पहात नव्हते, दूर दृष्टीनें पहात होते. मवितव्य त्यांच्यापुढे उभे होते. धर्माचा जय झाला पाहिजे, धर्म हाच सर्वांचा संरक्षण कराची. तो नाहींसा झाला तर मग राहिले काय? कौरव धर्माला पायाखालीं तुडवीत होते, पांडवांकडून धर्माचरण घडत होते. त्यामुळे सहाजिकच व्यासांना पांडवाबहूल पराक्रमेची 'सहानुभूति' वाटत असे. त्यामुळे आपल्या योग्य सहायताचीचा व सहकार्यहि मार्गदर्शनाचा शक्य तेवढा फायदा ते पांडवांस वेळोवेळीं देत असत. श्रीकृष्णानें सहकार्य त्यांनी पांडवांस मिळवून दिले. कृष्णाचा अवतार धर्म रक्षणासाठीच झालेला होता. कृष्णाचें बालपणापासूनचें सरें चरित्र या दृष्टीनें विचारणीय आहे.

अशा रीतीनें धर्मरक्षणासाठीं या दोन कृष्णांचा—कृष्ण द्वैपायन अर्थात् व्यासांचा व यादवकुलांत जन्मलेल्या श्रीकृष्णाचा मिलाफ घडून आलेला होता. दुपद हा त्याकांकी एक सामर्थ्यवान राजा होता. त्याच्या कन्येशीं पांडवांचा विवाह घडून आला, याचे कारण या दोघांचे घोरण.

पांडवांपैकीं तिसरे बंधू अर्जुन यांचें व श्रीकृष्णाचें विशेष सख्य घडून आले याचें कारण व्यास महर्षीच होत. एकमेकांस पूरक होऊन रहाणारी अशी ही जोडी होती.

भगवान व्यास आणि भगवान कृष्ण हे दोन का होते? व्यास एके ठिकाणी म्हणतात, 'जेथे कृष्ण आहे तेथे धर्म आहे म्हणून निश्चित समजावें.'

अर्जुनाला आपण सर्वत्र कसे आहोत, सर्वत्र मला कसें पहावेहैं सांगत असतां श्रीकृष्ण म्हणतात, ' सर्व महामुर्नीमध्ये श्रेष्ठ असे जो व्यास तो मीच.'

युद्धाचा प्रसंग आलाच

पुढे कौरव पांडव द्वित खेळतात. त्या द्वितीं पांडव हरतात, भर राजसभेत द्रौपदीची कौरवांकडून निर्भत्सना केली जाते! एवढेच नव्हे तर शेवटीं पांडवांच्या वांट्यास वनवास व अशातवास येतो.

तेरा वर्षै वनवास संपदूम पांडव परत येतात; परंतु कौरव पूर्ववत् आपल्या भूमि-केवर खंबीर होते. पांडवांस राज्यापैकीं कांहींही द्यावयाचें नाहीं हा त्यांचा निर्धार कायम होता. पांडव पांच गांवें मिळालीं असतीं तरी तेवढ्याकर राजी होते; परंतु तेवढाही त्याग करण्याची कौरवांची तयारी नव्हती. आपसांतील यादवी टळावी व्यासाठीं श्रीकृष्णानें शिकस्तीचे प्रयत्न केले. परंतु त्याच्या शिष्टाईला यश आलें नाहीं. व्यास हें सर्व पहात होते. जें होणार तें कसें टळावें? युद्ध अटल होते. कौरवांचा संहार व धर्माचें रक्षण हें घडायचेंच होते. कुरुक्षेत्रीं युद्ध झालें तें धर्मरक्षणासाठी.

हें युद्ध सतत अठरा दिवस चालू होतें. त्यांत अनेक राजे महाराजे सामील झाले होतें. धर्माचें पारडें सतत खालींवर होत होतें. या युद्धाला फार व्यापक स्वरूप प्राप्त झालें होतें. शेवटीं या युद्धांत कौरवांचा संहार झाला. धर्माचा-पांडवांचा जय झाला. त्यांची बाजू न्यायाची होती. युधिष्ठिर-धर्म विजयी होऊन राज्यसूत्रें युधिष्ठिराच्या हातीं आलीं. धर्माचें व न्यायनीतीचें राज्य सुरु झालें. अनेक वर्षे राज्य-शकट हाकल्यानंतर पांच पांडवांनी योग्य समय येतांच द्रौपदीसिंह राज्यत्याग केला. त्यानीं अर्जुनाचा नातू परीक्षित याच्या स्वाधीन राज्यसूत्रें करून स्वर्गरोहण केलें. परंपरेने राज्यसूत्रें हातीं जावयाचीं ही परंपरा व्यासानीं सुरु केली. परंपरेच्या इतिहासाचा अशा रीतीने त्यानीं पाया घातला.

महाभारताची रचना

व्यास मुनीनीं हे सर्व खेळ पाहिलें. त्यांत ते वावरले. ते विचारमग्न झाले. त्यांतील शहाणपणाचा भाग कोणता हें त्यांनीं बरोबर हेरलें. हें जें ज्ञान प्राप्त झालें तें त्यांना स्वतःजबळ ठेवावयाचें नव्हतें. मानव-जातीच्या कल्याणासाठीं त्यांचा अवतार होता. तें ज्ञान त्यांना अखिल मानव जातीसाठीं अनंत काळपर्यंत मार्गे ठेवावयाचें होतें. आपल्या जन्मापासून तों परिस्थितिच्या अंतापर्यंत त्यांनीं नाना प्रकार, नाना विकार, नाना भावना यांचा खेळ पाहिला. त्यांची दृष्टि सर्वसाधारण नव्हती. ती दिव्य होती. वस्तुस्थितीचें अचूक ज्ञान त्यांना झालें होते. आणि महाभारत रचनेच्या रूपानें तें त्यांनीं जगाला सादर केलें. महाभारत म्हणजे मानव जातीच्या सर्वांगीण कल्याणास सर्व प्रकारे पोषक होणारा महाग्रंथ! वेद व्यासांची अखिल जगाला ही सर्वोत्तम देणगी आहे. तो कधींही न मालवणारा, नंदादीपाप्रमाणे सतत तेवत राहणारा दिव्य दिवा!

निरनिराळे जीवन प्रवाह वेगवेगळ्या मार्गानीं कसे वहातात, ते कसे एकत्र येतात, कसे झगडतात, नांदतात व विसर्जन पावतात याचें सुंदर चित्रण व्यासांनी महाभारतात केलें आहे. भगवान श्रीकृष्णाच्या लीला व त्यांचे सारे जीवन त्यांनीं प्रत्यक्ष

डोळ्यांनी पाहिले व त्याचेच प्रतिबिंब त्यांनी महाभारतांत उमटविलें, महाभारतांत भगवत्गीता हें जें महान् प्रकरण आहे त्याद्वारे त्यांनी साप्या जगाला श्रीकृष्णाचा दिव्य संदेश दिला. ईश्वर सर्वांच्या अंतःकरणांत वास करीत आहे. कुंभाराच्या चाका-प्रमाणे मानव खार्लीवर जात आहे. सर्वप्रकारे त्याला शरण जा आणि आपले शाश्वत कल्याण करून घ्या. त्याच्या कृपाप्रसादानें तुम्हीं सुख, समाधान व शांति मिळवूं शकाल. तो कृपाप्रसाद साध्य मात्र करून घेतला पाहिजे. तुम्ही त्याच्यावर सर्व निष्ठा ठेवा. भक्तिमावानें किंवा अन्य मार्गांने त्याला प्राप्त करून घ्या.

दिव्य संदेश

वेदव्यासांनी महाभारताच्याद्वारे दिलेला हा संदेश किती बहुमोलाचा आहे बरे!

महाभारत हा भारताचा मोठ्यांत मोठा ठेवा आहे.. कोणत्याहि देशानें हेवा करावा असा हा ठेवा आहे. जें महाभारतांत नाहीं असें कुठें कांहींहि नाहीं. महाभारतांत सर्व कांहीं आहे.

शतकेच्या शतके लोटलीं, साम्राज्ये आलीं आणि नष्ट झालीं. जगांतील जनतेच्या मनांत क्रांतिमागून क्रांति घडून आली व येत आहे. परंतु महाभारतांतील विचारसंपदा कोणत्याहि काळांत उपयोगी पडणारी व शाश्वत स्वरूपाची आहे. सर्वकाळीं उपयोगी पडणारे असें महाभारतांतील तत्त्वज्ञान आहे.

हजारे वर्षांपासून व्यासांचे महाभारत, भारतवासीयांचे मार्गदर्शन करीत आहे व पुढेहि करीत राहील. भारताचे खरेखुरे आवृ शिल्पकार म्हणजे वेदव्यास हेच होत.

भारतवासीयांच्या मनाची घडवणूक व्यासांच्या महाभारतानें केली आहे. अनादिकालपासून परंपरेनें हें पोषण चालू आहे. वेदव्यासांची केवढी ही चिरस्मरणीय कामगिरी ! आमच्यावर केवढे हें त्यांचे ऋण ! त्याची फेड कशानेही होणार नाहीं !

अशा त्या महाभागाला आमचे शतशः प्रणाम.

उवा घालविण्यासाठी खात्रीलायक ठरलेले 'लायसॉफ तेल' वापरा,
गिरगांव 'वापट ब्रदर्स'—दादर 'वसंत फॉर्मसी'

आमचे महाकाठ्य : रामायण

लेखक : ज. शा. देशपांडे

श्री. ज. शा. देशपांडे हे एक व्यासंगी व संशोधनाची मनापासून आवड असलेले एक नामवंत लेखक आहेत. त्यांनी प्रसिद्ध केलेले नवे नवनीत व सध्यां प्रसिद्ध होणारी ग्रंथमाला याची साक्ष पटवून देतील. खरे पहातां हा लेख गेल्या 'रामनवमी विशेषांकांत' प्रसिद्ध ब्हावयाचा. परंतु नजरचुकीमुळे तो मार्गे राहिला. त्यानंतर निघालेल्या या गुरु-पौर्णिमा विशेषांकांत हा लेख आम्ही प्रसिद्ध करीत आहोत. श्री. देशपांडे यांचा वालिमकी रामायणाचा व्यासंग फार दांडगा असून त्या व्यासंगाचा लाभ त्यांनी साईलीलेच्या वाचकांस जरूर करून घावा, अशी त्यांना आमची विनंती आहे.

—संपादक

रामायण व महाभारत हे दोन भारतीय ग्रंथ असे आहेत की त्यांच्यावर आतांपर्यंत सहस्रावधि ग्रंथ व लेख झाले व यापुढेहि होतील, पण त्यांचे नाविन्य कमी होणार नाही. भारतात कन्याकुमारीपासून काश्मीरपर्यंत फिरल्यास सगळीकडे भिन्न भाषीय प्रांतांत सांपडणारा सर्वसाधारण दुवा म्हणजे रामायण व महाभारत. भारतीय संस्कृतिचा पाया या दोन ग्रंथांवर उभा राहिला आहे, असें म्हणण्यास हरकत नाही. पंडित मदनमोहन मालवीयजींच्या शब्दांत सांगायचे म्हणजे "रामायण और महाभारत हिंदुओकी अतुल संपत्ती है।" या ग्रंथांपैकी रामायणाचा येथे विचार करण्यांत आला आहे.

वालिमकी रामायण

रामायगे अनेक आहेत. परंतु त्यांतील सर्वश्रेष्ठ व आदिकाव्याचा मान मिळालेले काव्य वाल्मीकींचे रामायण होय. रामायण या शब्दाचा अर्थ 'रामाचे जाणे.' वालिमकी ऋडांषींनी हे काव्य कसें रचलेले ही प्रख्यात कथा बालकांडाच्या दुसऱ्या सर्गात घेते. तमसा नदीच्या तीरावर वालिमकी ऋषि प्रसन्न-चित्तानें हिंडत असतां त्यांच्या देखत एका व्याघानें मंजुळ शब्द काढण्यान्या क्रौंच जोडप्यापैकी नराला ठर मारले-

कौंची विलाप करूळ लागली. तें पाहून वालिमकौंचे मन कळवळून गेले, व त्यांच्या तोंडून एकदम श्लोकरूपानें शाप बाहेर पडला.

‘मा निषाद प्रतिष्ठां त्वम्। अगमः शाश्वतीः समाः ॥
यत्कौंचमिथुनादेकम्। अवधीः काममोहितम्॥’

हा संस्कृतमधील नियमित अनुष्टुप छंदांतला पाहिला श्लोक. श्लोक मुखांतून बाहेर पडल्याबरोबर वालिमकी दचकले व आपण काय बोलून गेलें हें त्यांना कळेना. त्याबद्दल विचार करीत करीत ते आश्रमांत परत आले. तेथें स्वतः ब्रह्मदेव प्रगट झाले. ते हंसून म्हणाले “हे क्रृष्णश्रेष्ठ ! ही तुझ्या मुखानें सरस्वतीच अवतरली आहे. आतां या छंदांत रामायण लिही.” असें सांगून ब्रह्मदेव अंतर्धीन पावले, मग वालिमकीनी रामायणाची रचना केली. त्यांत सुमारे चोबीस हजार श्लोक आहेत.

उदात्त भावनांचा संगम

या अलौकिक काव्यानें हजारो वर्षे जनतेवर मोहिनी घातली आहे. ब्रह्मदेवांनी जाण्यापूर्वी वालमीकीना सांगितलें कीं, जोपर्यंत पृथ्वीवर पर्वत उभे आहेत व नद्या बाहतील तोपर्यंत जगांत रामायण-कथा चालू राहील. अजून रामायणकथा भारतांत तर आहेच, पण सयाम अथवा थाइलॅंडसारख्या दूरच्या देशांतहि प्रचालित आहे. रामायणाला चिरकालीनत्व प्राप्त होण्याचें कारण पाहूं गेले तर तें कधेच्या व काव्याच्या शेषतेंत असल्याचें आढळते.

रामायणाच्या कथानकांत उदात्त भावनांचा संगम आढळतो व त्यांतल्या सर्व व्यक्ती हजारो वर्षे आपल्याला आदर्श झाल्या. त्यामधले प्रमुख अर्थात् रामचंद्र, नारदानीं बालकांडात रामाच्या श्रेष्ठतेचें वर्णन केले आहे. चारित्र्यवान्, समुद्रासारखा गंभीर, हिमालयासारखा धैर्यवान्, सर्व भूतमात्रांच्या हितासाठीं झटणारा, एकपल्नीवर्ती असा हा राजा महाकाव्याचा नायक झाला नाहीं तर दुसरा कोण होणार ? रामाच्या मागून त्यावेळच्या घोर अरण्यांत जाणे ही गोष्ट साधी नव्हती. ती सीतेनें करून दाखविली. लक्षण व भरत यांच्यासारखें बंधुप्रेम आढळणें कठीण. अजूनाहि आपण दोन भावांचें सख्य असल्यास रामलक्ष्मणांच्या जोडीची उपमा देतो, स्वामिभक्तीचा हनुमान आदर्श आहे. या सर्व आदर्श चित्रांचा भारतीयांच्या विचारसरणीवर आजतागायत्र परिणाम होत आलेला आहे. याच्यापुढे मात्र होईलच असें सांगतां येत नाहीं. आतां संस्कृत रामायण वाचणे दूरच राहिले, मराठीतल्या रामायणाचे वाचक झपाट्यानें कमी होत आहेत. आजच्या काळांतल्या सीता व लक्ष्मण कशा तज्ज्वलेचे वर्तन करतात याची फार भयानक उदाहरणे दृष्टीस पडतात व सर्वांत विस्मयकारक गोष्ट म्हणजे समाज त्यांचे कौतुक करतो. असो.

—श्रीसार्वलीला। * —
या श्रेष्ठ कथानकाचा एका महाकवीने उपयोग करून घेतला आणि रामायण हे
अलौकिक काव्य निर्माण केले, याच्याइतके सोरे, प्रसादपूर्ण व सुंदर असें दुसरे काव्य
नाही. हे किती वेळां वाचले तरी त्याची गोडी कमी होत नाही. सुषापिते, निरोप
शुण्ड, सृष्टिवर्णन, सुंदर उपमा इत्यादि सर्व गोष्टी रामायणात सांपढतात. या काव्याचे
ले भेष्टत्व समजावून घेण्यास ते संस्कृतातूनच वाचणे मात्र अवश्य आहे.

खरी लंका कोणती ?

रामायणकाळी दक्षिणेकडे आर्य पसरले नव्हते. त्यामुळे रामायणात दक्षिणेकडचा
भूगोल फार अस्पष्ट आहे. राम किंजिधेकडून लेकेला कसे गेले ते बरोबर कळल
नाही. तरोच लंका म्हणजे सिलोन नव्हे. सिंहलदीप व लंका निरनिराळी
असल्याचे संस्कृत ग्रंथांत स्पष्टपणे सांगितले आहे ही लंका बरोबर कुठे होती
बाबूल. जरा संशोधन कोणी करील तर वरे होईल. परंपरेने रामाचा सेतु
भारताच्या दक्षिण टोकाला घनुझोडी येण्ये दाखवितात. तेथून सिलोन अठरा मेल
असून हा सेतु म्हणजे या अंतरांतले छोटे छोटे खडक होते. हल्ली ते बहुतेक पाण्या-
लाली बुडालेले असतात.

रामचरित मानसाचे महत्व

रामकथेवर आदिकवीच्या पावलावर पाऊल ठेऊन अनेक संस्कृत व प्राकृत
कवीनी ग्रंथ लिहिले. दगडाला पाशर फोडणारे भवभूतीच्या उत्तर रामचरित्रांत राम-
कथा येते. कविश्रेष्ठ कालिदासाच्या 'रघुवंशांत' रामकथा आहे. जनकतनयेच्या
स्तानानें ज्यावरील उदक पवित्र झाले, अशा रामगिरीवर कालिदासाचा यक्ष रहात
होता. देशी भावेतहि अनेक रामायणे आहेत. त्यातले प्रख्यात व विशेष परिचित काव्य
संबद् १६६१ मध्ये रावनवमीला सुरु होऊन संबद् १६६३ मध्ये पुरे झाले, अद्वृद्ध
रहिम खान उर्फ कवि रहिम यांनी या काव्याची तारीफ केली. मोरोपंत तर
म्हणतात—

‘श्री वाल्मीकिच झाला श्रीतुलसीदास रामायणगाथा ।

तरिच प्रेमरसाची खाणी वाणी तशीच वश गाथा ॥

हिंदूतव्य या काव्याशिवा दोन विशेष उल्लेखनीय रामायणे बैगाळीतले पंढित कृति-
वासांचे व ओडियातले बलरामदासांचे ही होय. बलरामदासजीनीं व्याच्या बच्चिसाव्या
वर्षी एक लाख श्लोकांचे सुरस काव्य लिहिले.

मराठीतील रामायणे

रामायणावर मराठीतहि पुष्कळ काव्यरचना झाली. एकनायांचे भावार्थ रामायण
ए प्रचंद ग्रंथ आहे. श्रीधरांचा रामविजय, मुक्तेश्वरांचे श्लोकबद्द

गुरुशिष्य परंपरा

लेखक : द. शं. टिपणीस

भारतांत्र प्राचीन काळापासून उच्च कोटींतील गुरुशिष्य परंपरा चालू आहे. अलिकडे मात्र तिळा विकृत स्वरूप आलेले आढ़ा लून येते. गुरुशिष्यांमध्ये संपूर्णतः एकात्मता दिसून येत असे. तेथे भेदभावाला जागाच नसे. एकलब्याचा आदर्श किती श्रेष्ठ कोटींतील आहे वरे? पूर्व काळ व चालू काळ या दोन्ही काळांतील गुरुशिष्यसंबंध कसे होते व आहेत याची जाणीव आहे. मधून मधून गुरुशिष्यासंबंधी श्री साईबाबांच्या उच्च विचारांचे धागेदोरे कौशल्यानें विणले आहेत. सर्व परिस्थितीची ज्ञाणोव करून देऊन लेखक शेवटी प्रश्न करतात की, “बाबांच्या दिव्य-हृषीला अव्यात्मांतील ही परिस्थिति व तरवारीवर कसरत करणाऱ्या शिष्यांची कमतरता या नोष्टी दिसल्या होत्या; म्हणूनच बाबांनी आपल्यापुरती ही शिष्यपरंपरेची साखळी तोडून टाकली की काय?”

भारतीय अव्यात्मांतील गुरुशिष्य परंपरा फार पुरातन काळापासून चालत आलेली आहे. जगांतील अन्य धर्मांतील गुरुशिष्य परंपरेषेकां आपली ही भारतीय गुरुशिष्य परंपरा अनेक हृषीनें अधिक वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. आपल्याकडील गुरुशिष्य संबंधांत सर्वोच्च असा महान आदर्श आहे. तो अन्य धर्मांतील गुरुशिष्य संबंधांत दिसून येत नाही. यामुळे जगद्गुरुसंबंधी आपल्या भावना व इतर धर्मांच्या

रामायण, मो.पंतांची १०८ रामायण इत्यादि अनेक कवींची काव्ये पूर्वीच्या काळांत होऊन गेलीं. कृष्णदाव सुदूर, श्रीसमर्थ रामदास योंच्याप्रमाणे कांही कवींनी रामायणाच्या एकदोन कांडावर रचना केली. अगदी अलिकडे श्री. पोतदार यांनी एक लक्ष पदांचे रामायण लिहून ठेवले. एवढी मोठी काव्यरचना मराठीत आहे खरी, पण वालिमकी रामायण संस्कृतमध्ये वाचल्यावर नेहमी असें वाटतें की त्यातला प्रसाद सर्वस्वी नाहीं तरी निम्यानेहि आणणारे रामायण अन्त असावला नाही. पुढे ते होणे मात्र दुरापास्त वाटतें.

World teacher संबंधी भावना यांत्र महान् तपाचार आहे. सद्गुरुच्या ठिकाणी परमात्माच पहात असतो. सदगुरु व परमात्मा एकच अशी आपली भावना नाही, एवढेच नव्हे तर शिष्य हाहि परमात्माचेच रूप आहे असे सद्गुरुहि मानीत नाहात. गुरु व शिष्य ही एकाच चैतन्याची दृश्यमान असलेली भिन्न रूपे आहेत, कृत होऊन स्थाने सद्गुरुच्या ठिकाणी मीलन होणार आहे, अग्रप्रकारची गुरुशिष्य क्षेत्रामध्ये आपण एकात्मता पहात असतो. या संबंधांत श्रीसाईबाबानी एकदां नाहोरुणना सांगितले आहे, “ सद्भक्त जो आहे तो गुरु म्हणजे वासुदेव परमात्माच आहे असे मानतो व गुरुही अशा शिष्यास वासुदेव परमात्माच मानीत असतो.” (संबी साईसृत्तचित्र-गुणाजी) भगवान कृष्णही हेच सांगतात—

कृष्ण स्वये जो परमात्मा । तोही म्हणे संत महात्मा ।

संत माझी सजीव प्रतिमा । संत—सप्रेमा तो मीच ॥

प्रतिमा रूपही संता न साजे । संत निश्चल स्वरूपं माझे ।

—श्रीसाई. स. च.

एकलव्याचा आदर्श

गुरुसंबंधांत ही एकात्मतेची भावना किंती पराकोटीस गेली होती है. एकलव्याच्या उदाहरणावरून दिसून येईल. आपल्या गुरुच्या मृत्तिका—मूर्तीच्या ठिकाणी त्याला प्रत्यक्ष आपल्या गुरुचेच चैतन्य दिसत असे. मृत्तिका-मूर्ती व सजीव द्रोणाचार्य असा भेदच त्याचा दृष्टींत नव्हता. प्रत्यक्ष द्रोणाचार्याना जी निष्ठा त्यानें अर्पण केली असती, तीच त्यानें त्या मूर्तीला अर्पण केली. केवळ याच भावतेमुळे त्याला उच्चप्रतीची विद्या प्राप्त हाली. हीच दृष्टी शिष्यानें आपल्या गुरुच्या ठिकाणी ठेवावी एवढेच गव्हे तर त्याच्या दृष्टीच्या वा फोटोच्या ठिकाणी ठेवावी. हीच दृष्टी देवाच्या मूर्तीच्या ठिकाणी असावी. असे शालें म्हणजे निर्जीव हैं निर्जीव न राहातां सजीवाप्रमाणे कार्य करून शकेल हा असेहा पराकोटीचा आदर्श एकलव्यानें आपणांपुढे ठेवला आहे.

अशी दृष्टी शाली की मग बाबा म्हणतात त्याप्रमाणे—‘मी काय पण माझी दुर्त ! राहील तुम्हांसवें बोलत ? हा अनुभव येईल, अशा उच्च दृष्टीनें गुरुशिष्य संबंधां छडे पहावें व त्या दृष्टीनें गुरुनें शिष्याशीं व शिष्यानें गुरुर्शीं व्यवहार करावा असे आमचे अव्यात्मशाळ सांगतें, हा आदर्श पुढे ठेवून पूर्वकालीं गुरुशिष्य व्यवहार होत असत, शिष्याची गुरुवर एकप्रकारची उच्च दर्जाची निष्ठा असे व गुरुही शिष्य न्हणजे आपलें रूप समजूल त्यावर पुत्रवत प्रेम करी व पुत्राप्रमाणे त्याचें गालनपोषण करी. अशा प्रकारचा संबंध प्रस्थापित ज्ञात्याखेरीज ऐहिक वा पारमार्थिक गान मिळविष्याचें अन्य साधन नसल्यामुळे त्या कालीं या संबंधाला विशेष महत्व होते, ए आज !

सद्यकालीन गुरुशिष्य संबंध

शास्त्रीय ज्ञानामुळे जगाची जी प्रगति होत गेली त्यामुळे आज या गुरुशिष्य संबंधांत पूर्वपिक्षा चांगला वा वाईट असा पुष्टकळच फरक पडला आहे. पूर्वकाळे कोणतीही विद्या शिकावयाची ती गुरुमुखांतून शिकावी लागे. मुद्रणकळा नसल्यामुळे हाणीप्रमाणे अनेक प्रकारचे ज्ञान अक्षरांच्या साहानें पुस्तकांतून वंदिसत ठेवतां येत नसे. त्यामुळे ज्ञान वा विद्या मुखोद्भव करावी लागे गुरुमुखांतून ज्ञानारी विद्या अवणेदियद्वारा अगर पठणानें स्मृतीत साठवावी लागे. अशा प्रकारे एकापासून दुसऱ्याकडे विद्येचा प्रवाह वाहत राही. व त्यामुळे गुरुशिष्याची एक साहळीच तयार होत असे. केवळ गुरुच्या मर्जीवर ज्ञानार्जीन अवलंबून असल्यामुळे नाही प्रकारची सेवा करून गुरुला खूप ठेवणे शिष्यास जरूर असे. स्वार्थांगांकां होईना, गुर्वांशापालन व गुरुसेवा करणे शिष्याला भाग होते. आजच्या आधुनिक विद्येसाठी प्रत्यक्ष गुरुची व त्याच्या सेवेची फारशी आवश्यकता राहिलेली नाही. अनेक शास्त्रीय शोधामुळे लिहितां वाचतां येणारे बुद्धिमंत स्वप्रयत्नानें ज्ञान प्राप्त करून घेऊ शकतात. मोठमोठे ग्रंथ हेच आज सुशिक्षितांचे खरे गुरु ज्ञाले आहेत. व खेरीज शद्वकोष, मार्गदर्शिका, रेडिओ, चित्रपट, ग्रामोफोन वौरे ज्ञान-संपादण्याची साधने आज उपलब्ध झाली आहेत. यामुळे ऐहिक विद्येपुरतें पाहिले तर आज पूर्वांचा गुरुशिष्यसंबंधाची फारशी जरूरी उरलेली नाही. सेवा, निष्ठा या ऐवजी पैशाच्या मोबदल्यांत विद्यादान करण्याची आजची पद्धति आहे. पवित्र प्रेमळ व अध्यात्मिक पातळीवर आधारलेले पूर्वचे गुरु-शिष्यांतील संबंध कपिलाषष्ठीच्या योगप्रमाणे होऊन बसले आहेत. गुरु काय किंवा शिष्य काय, ऐहिक स्वार्थांच्या हाणीने विद्येची देवाण घेवाण करीत असतात.

ब्रह्म कोणी न मागती

असे असलें तरी अध्यात्म शास्त्रांत गुरुची आवश्यकता आजहि पूर्वीइतील कायम आहे. अध्यात्मशास्त्रांतील अनुभवजन्य ज्ञान हे शब्दांच्या वा चित्रांच्या पक्कीकरणान येणारे असल्यामुळे अनुभवी व्यक्तिकळून अनुभवद्वाराच तें प्राप्त करून खावे लागेत यास्तव सद्गुरुकृपा संपादन करण्यासाठी पूर्वप्रमाणेच शिष्याला गुर्वांशापालन, गुरुसेवा व जरूर ते सर्व कष्ट सहन करावे लागतात. उच्च अध्यात्मिक पातळीवर असलेले गुरु त्याच पातळीवर जाण्याची महत्त्वाकांक्षा बाळगणारे शिष्य यांचे प्रमाण पूर्वपिक्षां शो कमी ज्ञाले असेल ऐवडेच. सद्गुरु आहेत पण सदशिष्यांची बाण आहे ही गो.

ऐहिक सुखालागुनी। जन शिरडीस येती धांबूनी।

लागती मज फकीराचे मजनी। ब्रह्म कोणीहि न मागती॥

तैशियांचा मज सुकाळ | तुजधारखी यांचाच दुकाळ |

ब्रह्म जिशासूचा मी भुकाळ | पूर्वकाळ हा मजला ||

अ. १६ ओ. ४१-४२

अर्ते ब्रह्मजिशासूला सांगताना बाबांनी ध्वनित केले आहे. हा तुटवडा परिस्थितीने निर्माण केलेला आहे, आज जगाचे सर्व व्यवहार बहुतांशी पैशावर अधिष्ठित आहेत. पैसा हा जगावर अधिराज्य करणारा देव आहे. यामुळे सर्वांची घडपड पैशासाठी चाललेली असते, ती केल्याशिवाय हळोच्या परिस्थितीत जगणे मुक्कील होऊन चरुले आहे. यामुळे कोणत्याहि गोष्टीचे मूल्य तीपासून किंती पैसा मिळेल यावर अबलंबून आहे. परिस्थितीने घडवून आणलेल्या या मानवी वृत्तीच्या स्वार्थपणाची छाया आहे. अध्यात्मावरही पडली असली तर त्यांत नवल नाही. यामुळे खरा अध्यात्म आज दुर्मिळ झाला आहे.

आजची ज्ञानाची वाढ

समाजाकडे पाहिले तर ५० वर्षांपूर्वी लोकांना साधुसंतांचे वा धार्मिक ग्रंथांचे जेवढे ज्ञान होते, त्याच्या दसपट ज्ञान आजच्या सर्वसाधारण जनतेला आहे असै. दिसतें. वीस वर्षांपूर्वीचे एखादे वर्तमानपत्र वा मासिक उघडून पहा. त्यांत प्रवचने, कीर्तने, यांच्या कार्यक्रमाची माहिती अगर धार्मिक ग्रंथांचे परीक्षण औषधालासुदां सांपडणे कठीण आणि आज वर्तमानपत्र उघडा. त्यांत प्रवचने, कीर्तने यांचा कार्यक्रम, प्रवचनांचा सारांश, धार्मिक ग्रंथांचे परीक्षण विद्वानांच्या मतामतांचा गलवलाट वरे अध्यात्मिक धुमधडाका चालू असलेला दृष्टोपत्तींस येईल. हीच गोष्ट मासिकांची, कधीं नव्हता एवढा भाव आज वाढऱ्यांत अध्यात्माला आला आहे.

१५-२० वर्षांपूर्वी ज्ञानेश्वरी हैं नांव मूठभर लोकांना तरी परिचयाचे होते की नाहीं कुणास ठाऊक. पण आज शाळेंतील पोरोहे ज्ञानेश्वरचिदल गप्पा मारू शकतात, ओव्यांचे अर्थ भराभर सांगू शकतात. अध्यात्मांतील नाना पैदेचे जनतेला दर्शन घडविण्यासाठी विद्वानांचे धर्सें बोलून बोलून कोरडे पडत आहेत व लेखण्या लिहून ज्ञिजत आहेत. हा सर्व सोहळा पाहिल्यावर असै बाटते, वा महाराष्ट्र, घन्य तुझी, आज पावन झालास. वा ज्ञानेश्वरा, हैं तुकारामा, अरे नामदेवा, अहो एकनाथ आणि समर्था, आज तुमची सर्वांची तपश्चर्या फळाला आली. अध्यात्माच्या बाजार—पेठेंदून कोण ही खरेदीदारांची गर्दी! अध्यात्मगंगा गळोगळीं व धराघरांतून आज वाहत आहे, घन्य घन्य आहे महाराष्ट्राच्या साधुसंतांनो, तुमची! पण—पण या सर्व अध्यात्मिक गजबजामांगे असलेल्या पार्श्वसंगीताचे सूर ऐकू आले कीं, मन विष्रण झोते. स्वार्थांचा वैकल्प

त्रिशियांचा मज सुकाळ | तुजसारखी यांचाच दुकाळ |
ब्रह्म जिज्ञासूंचा मी भुकाळ | पूर्वकाळ हा मजला ||

अं. १६ थो. ४१-४२

अर्हे ममजिज्ञासूला सांगतांना बाबांनी ध्वनित केले आहे. हा तुटवडा परिस्थितीने निर्माण केलेला आहे, आज जगाचे सर्व व्यवहार बहुतांशी पैशावर अधिष्ठीत आहेत. पैसा हा जगावर अधिराज्य करणारा देव आहे. यामुळे सर्वांची घडपड पैशासाठी चाललेली असते. ती केल्याशिवाय हळीच्या परिस्थितीत जगणे मुक्कील होऊन बसले आहे. यामुळे कोणत्याहि गोष्टीचे मूळ्य तीपासून किती पैसा मिळेल यावर अवलंबून आहे. परिस्थितीने घडवून आणलेल्या या मानवी वृत्तीच्या स्वार्थपणाची छाया आहे. अध्यात्मावरही पडली असली तर त्यांत नवल नाही. यामुळे खरा अध्यात्म आज दुर्मिळ झाला आहे.

आजची ज्ञानाची वाढ

समाजाकडे पाहिले तर ५० वर्षांपूर्वी लोकांना साधुसंतांचें वा धार्मिक ग्रंथांचें वेवढे ज्ञान होते, त्याच्या दसपट ज्ञान आजच्या सर्वसाधारण ज्ञनतेला आहे असै. दिर्हें. वीस वर्षांपूर्वीचें एखादे वर्तमानपत्र वा मासिक उघडून पहा. त्यांत प्रवचने, कीर्तने, यांच्या कार्यक्रमाची माहिती अगर धार्मिक ग्रंथांचे परिक्षण औषधालासुदां सांपडणे कठीण आणि आज वर्तमानपत्र उघडा. त्यांत प्रवचने, कीर्तने यांचा कार्यक्रम, प्रवचनांचा सारांश, धार्मिक ग्रंथांचे परिक्षण विद्वानांच्या मतामतांचा गलबलाट वौरे अध्यात्मिक धुमधडाका चालू असलेला दृष्टोपत्तींस येईल. हीच गोष्ट मासिकांची, कधीं नव्हता एवढा भाव आज वाढायांत अध्यात्माला आला आहे.

१५-२० वर्षांपूर्वी ज्ञानेश्वरी हें नांव मूठमर लोकांना तरी परिचयाचें होतें की नाही कुणास ठाऊक. पण आज ज्ञानेश्वरीचिह्न गण्या मालू शकतात, ओव्यांचे अर्थ भराभर सांगू शकतात. अध्यात्मांतील नाना पैदूचें ज्ञनतेला दर्शन घडविण्यासाठी विद्वानांचे घरें बोलून बोलून कोरडे पडत आहेत व लेखण्या लिहून जिजत आहेत. हा सर्व सोहळा पाहिल्यावर असै वाटते, वा महाराष्ट्रा, धन्य तुशी, आज पावन ज्ञालास, वा ज्ञानेश्वरा, हें तुकारामा, अरे नामदेवा, अहो एकनाथ आणि समर्था, आज तुमची सर्वांची तपश्चयां फळाला आली. अध्यात्माच्या बाजार—पेठेतून कोण ही खोरेदीदारांची गर्दी! अध्यात्मगंगा गळ्योगळ्यांव धराघरांतून आज वाहत आहे, धन्य धन्य आहे महाराष्ट्राच्या साधुसंतांनो, तुमची! पण—पण या सर्व अध्यात्मिक गजचजामांगे असलेल्या पार्श्वसंगीताचे सूर पेकू आले कीं, मन विश्रण झोते, स्वार्थांत्रा वॅक-

पाईप, कीर्तचि ढोल, विद्वत्तेचे ताशे, यांच्या कोलाहलांत खरेखोटे, असुल नक्कल ओळखणे कठीण होऊन वसळे आहे. अस्सलापेक्षां नकलच जास्त, यामुळे सवंसाधारण अशान जनतेन्ही फसवणूक होत असते.

सध्यां चाललेली फसवणूक

कालाचा प्रताप तरी पहा, एवढा मोठा भजनउप्राट तुकाराम, पण त्याने कधी तिक्कीट विक्री चालू केली नाही. विदानांचा मेशमणी शानेश्वर पण त्याने कधी उत्थानमाला गुफली नाहीं. आज सर्व जमाना बदलला आहे. गुरुबाजी हा एक पेश कमविष्णुचा इतर घंट्याप्रमाणे धंदा होऊन बसला आहे, स्वार्थसाधू शिष्यांनाही तोय नाहीं; यामुळे स्वार्थी गुरुशिष्यपरंपरा ही एक नवीनच जात आज आपल्याकडे प्रामुख्याने चावरत आहे. साईबाबा, कधीं कोटीच्या पायरीला नुसते शिवले नाहीत. कोटीच त्यांच्या पायाशी आले, पण आज आधुनिक साईबाबा कोटीत खेचले जात आहेत. अखिल ग्रहांड नायक सदगुरुंनी कोटीत जाव देण्याची चमत्कारीक घटना आजच्या काळांत घडून येत आहे. अशा ब्रह्म घोट्याब्यांत कोणाचा उपदेश ध्यावा, कोणाचें शिष्यत्व पत्करावे हे न उमगल्यामुळे अगेक शिष्य फसले जात आहेत. या सर्व परिस्थिति संबंधी रवामी विवेकानंद संगतात “(कित्येक लोक) अशान तिमिरांत पूर्ण गडून गेले असतां केवळ स्वतःच्या घरेंदीने स्वतांस शानपूर्ण समजत असतात. हे दुसऱ्यांचेही मार्गदर्शक बनून पहातात. अशा रीतीने गुरुशिष्य मिळून एक आंघक्याची कालिका बनून ती सारी खडूयांत पडते. भिकांच्याचें द्रातृत्व आणि अशा लोकांचे सदगुरुत्व एकाच किमतीचे आहे.” (स्वीमी विवेकानंद यांचे समग्र ग्रंथ माग १ पान १२१.)

Need is the mother of invention असें एका इंग्रज लेखकाचें वाक्य जगप्रसिद्ध आहे. शास्त्रीय शोधाच्या दृष्टीने हे वाक्य लिहिले गेले असलें तरी त्यांत मनवी मनाचा एक मोठा घर्म दर्शित केला जातो.

गुरु शिष्याच्या शोधांत

जेव्हां एकाद्या गोष्टीची जरूरी वाटते, ती गोष्ट हवी असें वाटते, तेव्हां एव्यलनाने ती मिळविष्णुचा मानवी मन बुद्धीच्या साध्याने प्रयत्न करते व ती गोष्ट मिळाल्यालेरीज मानवी मनाचे समाधान होत नाहीं. हाच नियम गुरुशिष्य संबंध प्रस्थापीत होण्यात लागू आहे. गुरुला जेव्हां जरूरी भासते तेव्हां ते शिष्य शोधण्याच्या रूपरीस लागतात. ही जरूरी केवळ लोककल्याण करण्याच्या तळमळीतून अगर शिष्याला पारमार्थिक मार्गदर्शन करण्याच्या हेतूमुळे उत्पन्न झालेली असली तर अध्यात्मिक लोक कल्याण साधले जाते. अशा गुरुंचे प्रमाण हल्लीच्या काळी बरेच कमी आहे, ही गोष्ट निराळी शिष्याच्या दृष्टीनेही त्याला गुरुची जरूरी भासते

तेव्हां तो गुरुच्या शोधांत असतो. घोडक्यांत महणजे ईम्रज लेसकाचा शब्द वापरून बोलावयाचें झाले तर आपण असें महणू शर्कू की. जेव्हा गुरु व शिष्य या दोघांनाही Need वाटते तेव्हां गुषाशिष्यसंबंध प्रस्थापित होतो. व्यापारी मार्येत बोलावयाचे तर असें महणू की विक्री व सरेदी दोहोंचीही जरूरी निर्माण झाली की व्यापार हा व्यवहार होतो, तदृतच हे. हे सर्व नैसर्गिक आहे, त्यांत दोष नाही. परंतु व्यापारांत गिन्हाईंकाची गरज पुरविणारे दुकानदार गरजेप्रमाणे मावाची चढउतार करतात व मालाची दडपशाही करतात, तेव्हां व्यवहारांत गोंधळ व सर्व प्रकारच्या लबाड्या निर्माण होतात. दुलानदार घ गिन्हाईंकाच्या संबंधांत हा जो प्रकार घडत असतो तसाच प्रकार अध्यात्मामध्ये जेव्हां गुरुशिष्यसंबंधांत होत असतो तेव्हां अध्यात्माची पवित्र गंगा गळूळ होत असते.

बुद्धावजीला जबाबदार कोण?

जे खेर सदगुरु आहेत त्यांच्या संबंधीं बोलणे नाही. ते केवळ लोककल्याणाच्या इत्यने कार्य करीत असतात. ते निस्वार्थी असतात. निरिच्छ असतात. पूर्ण जिंतेद्रिय असतात. अशा हिन्यांना खेरे तेज असल्यामुळे अध्यात्माच्या सावळ्या गोंधळांतहि ते तेजाने चमकत असतात. खेरे नाणे ते खेरे नाणे, कोणी कोठेही केव्हांहीं वाजविले कीं ठणठण आवाजच देणार. अध्यात्मिक उन्नति साधून देणारे हे खेरे आपले आस होत. परंतु बोलणे आहे ते जे केवळ विद्वतेच्या जोरावर अगर एकादा सिद्धीच्या बळावर शिष्य समूह वाढवून स्वतांचा स्वार्थ साधण्याकडे व कीर्ति वाढविष्याकडे ज्यांचा कल आहे, अशांच्या संबंधीं अर्थात अशा गुरुंचा जो व्याप असतो व ते जे व्यवहार करतात त्याला केवळ ते स्वतां जबाबदार नसून त्यांचा शिष्यवर्गही तितकाच जबाबदार असतो. जसा गिन्हाईंक तसा माल हे तत्त्व या ठिकाणी काम करीत असते. महणून केवळ अशा गुरुना दोष दिल्याने अगर त्यांच्यावर झोड उठविल्याने कांहीं फायदा वा सुधारणा होईल असें नाही. काळ्या बाजाराला व्यापारी कांहीं सर्वस्वी जबाबदार नसतात. त्यांत गिन्हाईंकांचा ही वाटा असतोच. त्याचप्रमाणे जी कांहीं गुरुबाजी चालते त्यांत शिष्यवर्गही मोठ्या प्रमाणांत सहकारी असतो. या सहकार्याशिवाय गुरुबाजी चालणे शक्य नाही. महणून अध्यात्मांतील हा गळूळणा, ही ढोंगबाजी थांबवावयाची असेल तर शिष्यवर्गच शहाणा चतुर न परमार्थांची खरी आवड असणारा असा तयार करण्यांचे प्रयत्न करणे हेच उचीत आहे. शिष्यत्व कां पत्करावे, केव्हां पत्करावे, गुरु उपदेश घेण्यामुळे स्वतःवर कोणती जबाबदारी येते वैगेर गोर्धीचे शान शिष्यत्व पत्करण्यापूर्वी असेल तर जो कांहीं गोंधळ चालू आहे तो आपोआप बंद पडेल. यास्तव तत्संबंधीं विचार करूं.

केवळ दुसर्यांचे अनुकरण

माणसाला पाण्याची तहान लागते, या तहानेत दोन प्रकार असतात. एक खडी व दुसरी खोटी. तहान खरी असेल तर जलपानापासून फायदा होईल, पण खोटी, उदाहरणार्थ घांवल्यावर लागणारी तहान असेल तर पाणी प्यायल्यापासून अपाय होईल, आपली अध्यात्मिक तृष्णा खरी असेल तर अध्यात्मानें फायदा होईल नाहीतर फारदी आशा करूं नये. तहान ही पुष्कळ वेळां सांसर्गिक असते. एकाळा तहान लागली कीं त्यामुळे दुसऱ्यालाही तहान लागते. हा प्रकार लहान मुलांत विशेष दिसतो. (अध्यात्मांत आपण सर्व लहान मुलेच आहोत.) अगदी असाच थेट प्रकार गुरु करण्याच्या ब्राह्मतीत आढळून येतो. इतरांनी गुरुउपदेश घेतलेले पाहून आपणहि तसेच करावे असें माणसास वाटतें. कशाचे, किंती, काय महत्व व किंती जबाबदारी याची काढिमात्रहि कल्पना नसतां केवळ अनुकरण म्हणून किल्येक. गुरु उपदेश घेत असतात. अशा शिष्यांच्या अशानांतून उन्नदवलेल्या त्यांच्या अध्यात्माचे मूल्य तेवढेच असल्यामुळे व अशा शिष्यांची संख्याहि मोठी असल्यामुळे अध्यात्मात गोंधळ निर्माण करण्यास व ढोंगबाजीस उत्तेजन देण्यास कळत वा नकळत ते कारणीभूत होत असतात. असा शिष्य पावसाळ्यांतील वीजे प्रमाणे चंचल असल्यामुळे सोर्यों प्रमाणे नवीन नवीन गुरु करण्यांत त्याला भूषण वाटते. गांवांत कोणीहि महाराज येण्याची खोटी, कीं यांना त्यांच्यापासून गुरु उपदेश घेण्याची पहिली घाई यास्तव गुरुउपदेश घेताना केवळ आपण कोणाचें तरी अनुकरण करीत नाहीं ना! याची पूर्ण काळजी, होऊं इच्छणाऱ्या शिष्यानें घेतली पाहिजे; नाहींतर ते स्वतःच्या व आपल्या गुरुच्या दोघांच्याहि पतनास कारणीभूत होऊं शकतील.

स्वार्थी शिष्य

कांहीं शिष्य केवळ ऐहिक स्वार्थ साधण्यासाठीं गुरुच्या मागे लागतात. कोणाला पैसा, कोणाला संतति, कोणाला प्रकृति तर कोणाला ऐहिक ऐश्वर्य व भोग यांची आस असते. पैशासाठीं गुरुची कास धरणारे फार. अशा शिष्यांची मनीषा तांत्रिक दृष्ट्या पूर्ण करणारे गुरुहि पुष्कळ आहेत. स्वतःजवळ असलेल्या थोड्याफार सिद्धीच्या जोरावर अशा शिष्यांची आस पूर्ण केल्याचा भास निर्माण करून आपला पुरेपूर फायदा करून घेणारे अनेक गुरु दृष्टीस पडतात. वास्तवीक सिद्धि व परमेश्वरी सामर्थ्य या दोन निराळ्या गोष्ठी आहेत. दुसरी असेल तेथें पहिली असणारच म्हणून कांहीं पहिली असेल तेथें दुसरी असेलच असें नव्हे. सिद्धी ही अध्यात्मांतील चकवा आहे. त्याचा वापर करणारे गुरु व त्यामुळे अशा गुरुच्या नादी लागणारे शिष्य दोघांचेहि अंतीं नुकसान होते.

बाबांनीं लक्ष्मीबाईला काय दिले ?

यासंबंधी आपल्या साईबाबांचें म्हणणे लक्षात ठेवण्यासारखे आहे. लक्ष्मीबाई ही श्री साईसत्चरित्र—वाचकांच्या ओळखीची आहे. बाबा रोज १ रु. पासून ५० रु. पर्यंत वेळा पुष्कळांना देत असत. परंतु त्यांनी कधी लक्ष्मीबाईला एकही पैसा दिला नाही. यासंबंधीं लक्ष्मीबाईने प्रेमानें बाबांच्याकडे तकार केली असतां बाबा काय म्हणाले ? “लक्ष्मी, अग, हे जे मी पैसे देतों ते दोन दिवसांनी हाताला लागणार नाहींत. मी तुला असे देईन की त्याचा तुला पिढ्यानुपिढ्या उपयोग होईल.” बाबांनीं काय दिले ? कृपा.. सदगुरु कृपाच ती. ती चिरंजीवच असणार. नगरसारख्या दुष्काळाने सदैव दीडित होणाऱ्या भागात लक्ष्मीबाईची शेती असूनहि बाबांनीं सांगितल्याप्रमाणे तिच्या श्रोतांत भरपूर घान्य होत आले आहे. आजही तिच्या घरीं गेल्यास घरच्या खोल्या खनधान्यांनीं भरलेल्या दिसतील. मुहा हाच कीं सदगुरु होऊन केलेली कृपा हीच खरी चिरंजीव. सिद्धीचें खरें कार्य क्षणभंगूर असतें. कांहीं पुण्य-संचय आहे तोंपर्यंतच. आमच्या शास्त्रानें यासंबंधीं अनेक इशारे दिले असतांहि त्याकडे दुर्लक्ष करून कोणी कोणाचें शिष्यत्व पत्करलें व मग त्यांत त्यांची फसगत झाली तर मग त्यानें गुरुंला दोष देणे व आपल्याच गुरुची आपण नालस्ती करणे हैं मोठे पाप आहे. शिष्यत्व पत्करण्यापूर्वीं पूर्ण विचार करावा हैंच शाहाणपणाचें.

उत्तम शिष्य कोणता ?

कांहीं शिष्य हे खरें—ज्याला अस्सल नाणे म्हणू—असें असतात. परमार्थीतील हे खरें आर्त. पारमार्थिक कल्याणाची त्यांना खरी तृष्णा लागलेली असते. ते व्याकुळ झालेले असतात. अशा शिष्यांनी सदगुरुरूपी जलपान केल्यास तें त्यांना अमृताप्रमाणे चिरंजीवत्व प्राप्त करून देतें. त्यांच्या ठिकाणीं संयम व निस्पृहता असते. यामुळे सदगुरु कृपेला ते पात्र होऊन कालांतरानें ते स्वतः सदगुरुरूपदावर आरुढ होतात. अशा प्रकारे गुरुशिष्य—परंपरा अखंड चालू राहून अध्यात्मिक ज्ञानज्योत ते तेवत ठेवतात. ही गुरुपरंपरा जग—कल्याण करीत असते. अशा प्रकारे अनुकरण अगर फेशन म्हणून गुरु करणारे, केवळ क्षणैक स्वार्थासाठीं गुरुच्या मागे लागणारे व परमार्थिक कल्याणासाठी आर्त झालेले अशा तीन वृत्तीचें शिष्य असतात. पहिले दोन अध्यात्मदृष्ट्या टाकावृं होत. त्यांच्याचमुळे अध्यात्मांत व गुरु—शिष्य संबंधांत नाना घोटाळे व गोंधळ निर्माण होतात. तिसरा प्रकार हा सर्वश्रेष्ठ प्रकार होय, गुरुकडे पहाण्याच्या दृष्टीवरून हैं प्रकार केलें आहेत. शिष्य गुरुशीं कसा वागतो त्यावरूनही प्रकार करतात. त्यांचा उल्लेख श्री, दाभोळकरांनीं साईचरित्रांत कैला आहे, तो असा—

१) न सांगता अभीष्ट जाणें। जाणतांच सेवा करु लागें।

प्रत्यक्ष आशे लागी न खोलेंबणे। जाणे उत्तम शिष्य तो॥

२) गुरुनें आशापिता मानें। अक्षरे अक्षर प्रति पाळें।

कार्यातरी न विलंबिणे। जाणे मधम म शिष्य तो॥

३) गुरुनें आशा करीत राहें। करु महणतीच जाणे।

प्रतिपदी प्रमाद करें। जाणा अधम शिष्य तो॥

यापेकीं पहिला प्रकार सर्वश्रेष्ठ, ती योग्यता आपल्या अंगी येईल तेच्यां शिष्यत्व पतकरावे. आधीं गुरुकडे पहाण्याची आपली दृष्टी साफ आहे की नाही तें पहावे. संयम, निस्पृहता, चिकाटी, कष्ट काढण्याची तयारी आपल्या ठिकाणी आहे की नाही तें पहावे; नसल्यास प्रथम त्या गोष्टी कमवाव्यांत व मग शिष्यत्व पतकरावे. नाहीं तर घाई करून नुकसान करून घेण्यांत अर्थ नाहीं.

शिष्याचें वर्तन कसें असावे?

गुरु उपदेश घेऊन शिष्यत्व पतकरल्यावर आपल्यावर कोणती जब्राबदारी पडते, कशा तज्जेची वर्तणूक आपण ठेवली पाहिजे याची जाणीव या मार्गात पढण्यापूर्वी शिष्याला असली पाहिजे. गुरुशीं संबंध हा परमात्माशीं संबंध आहे हें लक्षांत घेऊन हा संबंध अत्यंत पवित्र राखण्याची दक्षता शिष्यानें घेतली पाहिजे. विवाहांत ज्याज्याशीं आपण सोयरीक जमवितो त्याच्या दर्जाप्रमाणें आपलीं वागणूक ठेवण्याची व्याही व्याही दक्षता घेत असतात. त्याचप्रमाणें आज न उद्यां शिष्याची त्या परमात्माशीं सोयरीक होणार आहे हें लक्षांत घेऊन परमात्माच्या पवित्र कार्याला व वैभवाला सजेल अशी वर्तणूक शिष्यानें ठेवावयास नको काय? एकदां गुरुचा स्वीकार केला की आपण त्याच्या आधीन जात असतों, यास्तव गुरु करण्यापूर्वी सत्रांदा विचार करावा, अठरांदा पारख करावी, परंतु नंतर तकार करें हें अयोग्य आहे. गुरुशिष्यामध्ये खरी एकात्मता शाल्याखेरीज आत्म-शानाचा सूर्य उगवत नाहीं. तकार व कुरुकुर ही एकात्मतेचा घात करणारी आहेत. दुसरी महत्वाची गोष्ट महणजे गुरुवांशापालनाची. ही फार मोठी जब्राबदारी शिष्यावर असते. ती किती हें श्रीसाईंचरित्रांत बाबांनीं दाखवून दिलें आहे. उक्कृष्ट उदाहरण महणजे काकांना ब्राह्मण असतांहि बोकड मारण्याची आशा बाबांनीं केली त्यावेळचा प्रसंग होय. ही गुरुवांश पाळण्यास काका तयार झाले. हे आतां बोकड खास मारणार अशी खात्री शाल्यावर, ब्राह्मण असून ही हत्या कशी करतोस अशी उलट भाषा बाबांनीं चालू केली. त्यावेळीं काकांनीं बाबाना जें उत्तर दिलें त्यांत गुरुवांश महणजे काय व ती पाळतांना शिष्याची काय भावना असते याचें विवेचन आहे, विस्तार भयास्तव कॅर्ब देतां येत नाहीं. नमुन्यासाठीं दोन ओव्या पहा.

आम्ही नेणू दुजा धर्म । आम्हां नाही लाज शरम ।
 गुरुवचन पालन हेच वर्म । हाचि आगम आम्हांते ॥
 गुरुवचनाचिया पुढे । विधि निषेद व्यर्थ बापुडे ।
 लक्ष गुरुनियोग कार्याकडे । शिष्याचै साकडे गुरुमाथा ॥

गुरुपासून आत्मशान करून श्यावयाचे असेल तर शिष्यानें काय करावें हे गीर्वेत
 भगवंतानीं प्रणिपातेन, परिप्रश्नेन, ऐवया या तीन गोष्ठीत व्यक्त केले आहे. त्याचा
 अप्यात्मिक अर्थ प्रत्येक शिष्यानें अगोदर जाणून श्यावा.

वरील लेखांतील विचार मनांत आले व लगेच त्या मागोमाग मनाला असें
 वाढू लागले की, बाबांच्या दिव्य दृष्टीला अध्यात्मांतील ही परिस्थिति व तलवारीवरील
 कसरत करणाऱ्या शिष्यांची कमतरता या गोष्ठी दिसल्या होत्या भृणूनच बाबांनी
 आपल्यापुरती ही शिष्य परंपरेची साखळी तोहन टाकली की काय ? बाबा जाणै.

ज्यांनी भगवंताला सर्वापर्ण केले आहे, अशा महानुभावांची योग्यता फार मोठी
 आहे. इतर असंख्य कार्यकर्त्यांपेक्षां त्यांच्यापासून जगाचे कोटकल्याण व्यावयाचें
 असते. तेथें स्वार्थ संभवत नसतो. किंवा आपपर भावालाहि तेथें जागा नसते. मग
 त्यांच्यामुळे जगाचे कल्याण कां वरें होणार नाहीं ? ज्यानें आपले अंतःकरण पवित्र बन-
 विले आहे व ज्याचे लक्ष भगवंताकडे लागून राहिले आहे, असा माणूस इतर असंख्य
 प्रचारकांपेक्षां किती तरी पटीनें फार मोठी कामगिरी बजावू शकेल. पावित्र, शांतता-
 एकांतता या गुणांनी पावन झालेल्या माणसांच्या मुखांतूनच सामर्थ्याचा व सूर्तिचा
 संदेश संभवत असतो.

—स्वामी विवेकानंद—

* उत्कृष्ट कागद * आकर्षक रचना

* स्वच्छ व सुबक छपाई

बॉम्बे सेट्ल प्रेस

मुरलीधर टेप्ल कंपाऊंड, ठाकुरद्वार पोस्टाशेजारी

गिरगांव रोड, ठाकुरद्वार मुंबई २

मी व माझें अस्तित्व

लेखक : केशव कृष्ण प्रधान

जिकडे पहावे तिकडे गुरुंचे व स्वार्थानें त्यांचे स्तोम माज-
विणान्या शिष्यांचे पीक तुम्हांला अपरंपार दिसून येईल.
सद्गुरुची जाहिरात करावी लागत नाही. किंबहुना तो त्यांचा
प्रांतच नव्हे. समाजांत रुढ असलेल्या प्रचलित नीति-तत्वांचा
वरोवर व पूर्णपणे अर्थ लावून मन-बुद्धीमागच्या 'मी' चा शोध
लावून देणारा व त्याप्रमाणे स्वतः वागणारा तोच सद्गुरु
किंवा सत्पुरुष होय. अशा सद्गुरुच्या आपण शोधांत राहिले
पाहिजे.

मानवी मनांत निर्माण होणारे विचारांचे विविध तरंग, त्यांत निर्माण होणारे
विचारामार्गे विचार, संलग्नतेनै उद्भवलेल्या कल्पना, निरानिराळे भाव, आणा-
निराशेची आंदोलने, हें सर्व जर लक्षांत घेतलें तर मला वाटतें की, भोवतालच्या
पंचमहाभूतांपासून निर्माण झालेल्या सृष्टीमध्ये, ऋतुमानाप्रमाणे होणारे बदल व इल
चळवळी, त्यांचा मानवी मनाशीं कांहीतरी थोडा गृह असा संबंध असावा. असे म्हण-
तात की, मनुष्य हा निसर्गाचाच एक भाग आहे. आपले शरीर तर उघड उघड
निसर्गांप्रमाणेच पंचमहाभूतांचे बनलेले आहे. परंतु आपले मन सुद्धा निसर्गाच्या मनांचा
एक भाग असावा, असे वाटते.

आत्मा व परमात्मा यांचा साक्षात्कार

यश्ची हा समष्टीचा लहान प्रमाणांत, परंतु पूर्ण समष्टीस्थीत गुणावगुण निर्दर्शित
करणारा किंबहुना समष्टीचे पूर्ण प्रतीक असा, एक जीवंत अवयव असावा असे दिसते.
‘पिंडी तें ब्रह्मांडी’ किंवा ‘ब्रह्मांडी तें पिंडी’ असे हें समीकरण आहे. निसर्गाला ज्ञ
मानवी-मनांप्रमाणेच मानवांच्या बुद्धीसारखी विशाल बुद्धी असली तर मानवी मनांचा
व बुद्धीच्या मागे सतत बदलत असल्यासारखा दिसणारा परंतु शेवटी स्थिर, अविनाशी,
अखंड, अमर, असा जो मी आहे तसाच परंतु हा विशाल मी निसर्गाच्या मन बुद्धीच्या
मागे पण असला पाहिजे. माझ्यातील मी ला जर मी आत्मा हे नांव दिले तर
निसर्गाच्या मागे असलेल्या विशाल मी ला आपण परमात्मा म्हणजे मोठा आला
म्हणून या. मला माझ्या मनबुद्धीमार्गे घेऊन जाणारा एखादा महापुरुष भेटला तर ते
पुरुष स्वतः मनबुद्धीमार्गे जाऊन या स्थिर, अखंड, अविनाशी, अमर अशा मी चा
अनुभव घेतलेलाच पुरुष असला पाहिजे व ज्याअर्थी त्यास या मी चा अनुभव असणार

त्या अर्थां त्यासु सृष्टीच्या अथवा निसर्गाच्या मार्गे असलेल्या महान् विशाल मी चा यश अनुभव असावयास पाहिजे. म्हणजे त्यासु आत्मा व परमात्मा ह्या दोन्हीहि मी चा पूर्णपणे साक्षात्कार झालेला असणे अत्यावश्यक आहे.

महापुरुष कोठे सांपडणार ?

अशा विचारानंतर असा थोर सत्पुरुष मला कसा व कधीं भेटेल ह्या विषयीं मला रात्रंदिवस ध्यास लागला. ह्या संसारांतील विविध जग्गाबदाच्या पार पाढण्याच्या माझ्या घडपटींतून निर्माण होणारे आशा निराशेमुळे सारखे हेलकावे खाणारे माझ्ये दुबळे मन मला पुन्हा पुन्हा बजावून सांगू लागले कीं जर कुठे शाश्वत चिरंतन सुख, समाधान, शांति, आनंद हे असतील, तर ती अशा महापुरुषाचा शोध लावून त्याच्या घवित्र चरणावर तन, मन, धन, स्वतः अर्पण केल्याशिवाय मिळणे अशक्य आहे. परंतु असा महापुरुष आपणांस कोणे सांपडणार ? असें म्हणतात कीं, ह्या आपल्या पुरातन भरतखंडांत हिमालयाच्या बर्फांच्छादित हजारों मैल उंच असलेल्या शिखरावर गुहागुहांतून असे दिव्य महात्मे तपश्चर्या करीत बसलेले असतात. परंतु माझा संसार सोडून कायम वास-करण्याकरितां हिमालयांत जाऊन राहणे मला शक्य नाहीं. माझ्या मित्रमंडळींनी ही माझी उत्सुकता जाणून मला निरनिराळ्या आजुबाजुच्या महात्मे समजात्या जाणाऱ्या लोकांचीं नांवे व ठावठिकाणा लांगितला. ह्या शोधांत मी कांही वर्षे तिकडे जाऊन त्यांच्या सहवासांत घालविलीं. परंतु मला जी चिरंतन शांति, सौख्य व समाधान पाहिजे होते ते मिळाले नाहीं. हस्ते घरहस्ते आपला महिमा दुसऱ्याच्या कानांवर घालून, आपल्या जाल्याशांत लोकांना अकडून आपला भक्तगण मोठा करणे, हाच मला अशा समजात्या जाणाऱ्या महात्म्यांचा प्रघात वाटला. कोणी मठ बांधले, कोणी इस्टेटी केल्या, तर कोणी नुसतीच प्रसिद्धी मिळविली. परंतु त्यांच्यांत तथ्यांश जो म्हणतात तो यथातथाच, असा मला आला अनुभव. आपली इतकी वर्षे शोध करण्यांत फुकट गेली असें वाढून मला पश्चाताप झाला. तेव्हां एखादा प्रसिद्धी विन्मुख कामिनी व कांचन यापासून अलीस असा पुरुषच महात्मा होण्यास लायक असतो, हें मला पुरेपूर कवून चुकले. व अशा एखाद्या महात्म्याचा शोध लावण्याच्या हिंमतीने मी त्या दृष्टीने पुढे प्रयत्न करू लागलो.

सिद्धींच्या चमत्कारांचा मोह

मानवांतील अमर मी निसर्गातल्या विशाल अमर मी त्वारीं जेव्हां पूर्णपणे एक होतो तेव्हां, ह्या आत्म्या परमात्म्याच्या संयोगांतून निसर्गातील विविध शक्ती, अशा पुरुषाला प्राप्त होतात व त्या शक्तीचे निर्दर्शक असें जे प्रकार आपल्या दृष्टीस पडतात, त्यांसु आपण सिद्धींचे चमत्कार म्हणतों. एखाद्या वृक्षाला मोहोर आल्यानंतर वो वृक्ष रुद्धकरत्त फळाफुलांनी बहरून जातो व त्याचा सुरंभ ददरिसांना एसरून फळांसरांना, अक्षांना व मानवांना, ही सुखदायक वार्ता कवून्हु ते त्याकडे योडले जाताव त्याच-

प्रमाणे आत्मपरात्म पूर्ण संलग्नतेसुक्ले महापुरुषांमधील सिद्धींचा निवास भोवतालच्या प्रदेशांतील लोकांना कळून येतो. त्याची निराळी जाहीरात जगांत करण्याचें कारण नसतें. अपरीपक फळांनी अरे! मी पक्क झालो आहे. माझ्यापासून तुम्हाला पाहिजेती सुंदर चव मिळेल असें ओरडून सांगण्याचा प्रयत्न करणे शुद्ध वेडेपणाचेंच आहे; अशातलाच कांहीं प्रकार वर निर्दर्शीत केलेल्या महात्मे समजले जाणाऱ्या लोकांठिकार्णी मला आढळला. निसर्गांतील महान् व विशाल शक्ती स्वतःच्याठार्णी आत्मपरात्म संयोगामुळे विकसीत होऊ लागल्या व त्यांचा विकास पूर्णवस्थेला गेला. तरीही खेरे सत्पुरुष त्या शक्तीकडे दुर्लक्ष करून, किंवडुना त्या शक्ती प्रदर्शन करण्यासाठी नसून स्वतःचा अधिकाधिक विकास करण्याकडे लावणे योग्य आहे, हें तत्त्व पूर्णपणे समजतात. तेव्हां अशाच तम्हेचा कोणी महापुरुष मला कोठे व केव्हां दिसेला या वळमळीनें मी अमर्दी बेचैन होऊन गेलों,

मायिक व अमायिक गुरु

आपल्या धर्मग्रंथांत सत्पुरुषांचीं लक्षणे दिलेलीं आहेत. त्यांत मायीक गुरु व अमायीक गुरु असे दोन तम्हेचे भेद केलेले आढळतात. मायीक गुरु म्हणजे शिष्याला मायेच्या आधींन न होण्याचा उपदेश करून स्वतः मात्र कामिनीकांचन, सर्व तम्हेच्या विलोक्याच्या वस्तु, मानसन्मान, शिष्यसंप्रदायाची वाढ, हस्ते परहस्ते आपले नांव दुसऱ्याच्या कानावर घालावयाची तीव्र इच्छा. वैगेरे प्रकारांत गुरफटलेले असतात. अमायीक गुरु मात्र या सर्व प्रकारापासून पूर्णपणे अलिस असतात. ज्याप्रगाणे सूर्याला आपण पृथ्वीकर्णल प्राणीमात्रांना प्रकाश देत आहोंत याची कांहींच कल्पना नमुते. किंवडुना सर्व म्हणजेच प्रकाश हें जसें समीकरण आहे, त्याप्रमाणे केवळ ज्याच्या दर्शनाने त्यांचे शिष्य ब्रह्मस्वरूप होतात अशानाच अमायीक गुरु असें म्हणतात.

उमलेलेल्या फुलाला, पक्क झालेल्या फळाला, आपल्या सुवासाचीं जाहीरात करावी घागत नाहीं. त्याप्रमाणे अमायीक गुरु स्वतःची प्रसिद्धी व्हावी अशी कधींहि इच्छा करीत नाहींत. ऐखादा मोठा वृक्ष ज्याप्रमाणे त्याच्या आश्रयाखालीं आलेल्या वाटसरूना सावली देतो—मग त्या वाटसरूत चौर असला किंवा साव असला तरी त्याचा भेदभेद त्याच्या स्वप्रीहि नसतो, त्याप्रमाणे अमायीक गुरु भवतापाने संतप्त झालेल्या सद्गुणी किंवा दुर्गुणी लोकांना ब्रह्मस्वरूपाची ओळख करून देतात. त्यांच्या हृषीने जगामध्ये कोणीहि वाईट असा मानव नसतोच. ब्रह्मस्वरूपाचें ज्ञान न झाल्यामुळे ब्रह्मप्रवर्तित छायेत घडपडणाऱ्या विषयानुसुख जीवांना केवळ ब्रह्मप्रवर्तनाने विषयांत दिसणे रे सुख, भूल पाहून त्यासाठीं घडपडववास लावेत हें तत्त्व त्यांना पूर्णपणे कळलेले असतें. व त्यामुळे चौर काय साव काय, सद्गुणी काय दुर्गुणी काय, विषयपरागडमुख काय, विषयलोळूप काय, सर्वच मासंसे अंतीम एकाच ब्रह्ममुखाच्या मासे आहेत. हें कळल्यामुळे अमायीक गुरुच्या ठिकाणी भेदापद संभवतज्ज नाहीं. किंवडुना विषयगतें सोल रुतलेल्या अशानी जीवांना त्यांनुन बाहेर काढण्याकॅ-

कार्य ते एखाद्या तज्ज डॉक्टराप्रमाणें करीत असतात. भवरोगानें पछाडलेल्या क्रुणाईत माणसालाच बरें करावयाचें असतें. ज्याला रोगच झाला नाहीं त्याला बरे करण्याचा प्रश्न उद्भवत नाहीं. मग तो डॉक्टरकडे जाईल तरी कशाला? उलट अंतीम सुख हें एकच ब्रह्मसुख असल्यासुलें व तें विषयामध्यें प्रतिबिंबीत होत असल्याकारणानें त्याच्या मार्गे हिंगीरीनें लागलेल्या माणसामधील, त्या सुखासाठी असलेली तीव्र इच्छा ब्रह्म सुखाकडे जर तेवढ्याच तीव्रतेनें वळवतां आली तर तो माणूस ज्या श्रद्धेनें विषय सुखाच्या मार्गे लागला आहे त्याच तीव्र श्रद्धेनें ब्रह्मसुखाच्या मार्गे लागेल हें त्यांना पूर्णपणे माहीत असतें व म्हणूनच ते भवरोगानें अत्यंत पछाडलेल्या माणसांना इतरापेक्षां जास्त जवळ करण्याची इच्छा करतात. ‘आपणासारखे करिती तात्काळ नाहीं काळ वेळ तयां लागी’ अशा लायकीचे अमायीक गुरु एक निमिष मात्रांत मनबुद्धी मार्गील आत्मस्वरूपाचें दर्शन भवरोगानें पछाडलेल्या माणसांस करून देऊन या सर्व सुखांचा उगम कोठें आहे तें दाखवून देतात. व तो उगम एकदां कां अशा माणसाला कळला म्हणजे त्युला नीतितत्वांचा वेगळा उपदेश करावा लागत नाहीं. तें सर्व सुखाचे माहेरघर, एकदां कां हृषीस पडलें कीं विषयसुखाकडे नेणारे व त्यापासून उत्पन्न होणारे मानवी मनांतील प्रतिवंध काम, क्रोध, मद, मोह व मत्सर यानें परीपूरीत असलेले मानवी मनांतील विचार आपोआप नाहींसे होऊं लागतात. व तो माणूस कासापासून क्रोध निर्माण होतो, क्रोधापासून संभ्रम निर्माण होतो, संभ्रमापासून स्मृतिविभ्रम होतो, व स्मृतिविभ्रमापासून सर्वनाश होतो, या गीतेत वर्णन केलेल्या दुष्ट परंपरेपासून आपोआपच सुटतो. यामुळे आपल्यालाच अशा गुरुंची फार जास्ती आहे.

नीतितत्वांचा उपयोग

आपल्या भरतखंडांत परमार्थाचा उपदेश करणारेच फार आहेत. आपली परमार्थावर लिहिलेलीं पुस्तके घरोधरीं किंत्येक मिळतील, त्या पुस्तकांतसुद्धा उपदेश खचून भरलेला आढळून येतो. तुसल्या नीतितत्वांचा डांगोरा पिंडून कांहीं समाज नीतिमान होत नसतो. James Stuart च्या म्हणण्याप्रमाणें नीतितत्वें हीं Utilitarian Principales आहेत. हीं केवळ समाजस्वास्थ्य राखण्यासाठीच समाजांत प्रसुत केलीं जातात, असें त्याचें म्हणणे आहे. खोटें बोलण्यानें समाजांतील व्यवहारांत्र विधाड होतो. एकानें दुसऱ्याची चोरी केल्यास मालमत्तेचें संरक्षण होत नाहीं व मालकी हळाची पायमळी होते. एकानें दुसऱ्याची बायको पळविल्यास विवाह व एह या संस्थेला कांहींच महत्व उरत नाही. खून सरसहा होऊं लागल्यास, मानवी जीवांची हानि होऊन कूणाचेही जीवित सुरक्षित राहत नाही. म्हणूनच ही नीतितत्वें समाजाच्या घटक असलेल्या प्रत्येक व्यक्तीने पाळली. पाहिजेत असें त्याचें म्हणणे आहे. नीतितत्वांचा समाजस्वास्थ्यापलीकडे कांहीं एक उपयोग नाही, हा पाञ्चमात्यांचा शीकोन आम्हां पूर्वेकडील लोकांना मान्य नाही. परंतु ही नीतितत्वें मूलतः कोणत्या

विशाल ब्रह्मानुभवावर वसविलेलीं आहेत व त्या ब्रह्माचा अनुभव आम्हास कोण देईल त्याचा मात्र आम्ही इतकासा विचार करीत नाहीं.

खोट्या तत्वप्रणालीचा धातुक प्रसार

नीतितत्वे हीं जर निवळ समाजाची घडी व्यवस्थित राहाण्यासाठीच प्रत्येकांने पाठावयाचीं असतील तर समाजाची घडी विघड्हूं न देतां सुद्धा त्यांचे उल्ळँघन करणे माणसाला शक्य आहे. उदाहणार्थ मी असें कांहीं व्यवहार केले कीं त्या व्यवहारामुळे मी अनैतिक मार्गांने माझा फायदा करून घेतला व त्यामुळे समाजाचे कांहींच नुकसान झाले नाहीं, तर ते मला करतां येतील. मी माझा काम, क्रोध, मोह, मद, लोम आणि मत्सर या षड्ग्रीपूना माझ्या अंतरंगामध्ये लागेल तसें खेळविले, परंतु त्यांना इतके मर्यादीत ठेवले कीं त्यामुळे समाजाला त्यांची कांहींच झळ लागली नाहीं तर समाजाचे काय जाते? सर्व दारुड्यांत बसून मी दारु प्यालों, जुगार खेळणाऱ्या लोकांच्यांत बसून मी जुगार खेळलों, वेश्यागृहांत जाऊन वेश्यांचा उपभोग घेतला, तर हा माझ्या विषयसुखभोगामुळे समाजाचे मी काय नुकसान केले? पाश्चिमात्य देशांत असें म्हणतात कीं, माणसाच्या ('Private Life') मध्ये समाजाला लक्ष घालण्याचे कारण नाहीं. आणि त्यामुळे त्या देशांत Private Life मध्ये नीतिवंधने अतिशय शिथील झालेली आपणांस दिसून येतात. व त्यालाच आपण आधुनिक सुधारणा असें गोडस नांव देत आहेंत कीं काय अशी संवर्गाधारण विचार करणाऱ्या माणसाला भीति देखील वाटते. Private Life म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या पाश्चिमात्यांच्या वर्तनाचा परीणाम हळू हळू समाजस्वास्थ्य विघडविषयांत निःसंशय होत आहे, हें कोणीहि समंजस माणूस नाकबूल करणार नाहीं त्यांच्याकडे आपण ज्या विवाह आणि गृहसंस्थाना अतिशय पवित्र समजतों, किंवदन्ती, आपल्या भारतीय संस्कृतिची जीं मुलभूत तत्वे आहेत त्यांची जी दुर्दशा उडालेली दिसते ती पाहिली म्हणजे एखाद्या निघृण दृदयाच्या माणसाला सुद्धा त्याची घणाच वैईल असें वाटते. लग्नसंस्था शिथील झाल्यामुळे त्याचा परीणाम गृहसंस्थेवर होऊन पश्चिमात्यांचा एकबेळ मानल्या गेलेल्या 'My home is my castle' या उक्तीला आतां कांहींच अर्थ उरला नाहीं, असें दिसते. आयुष्यांतील जोडीदार वारंवार बदलल्या मुळे पाश्चिमात्यांच्या प्रजेला सरळ अनाथाश्रमासारख्या संस्थेचा आश्रय घ्यावा लागला आहे. आपला पिता कोण व माता कोण ह्या संभ्रमांत पश्चिमात्यांकडील अर्भके दीनवाणी होऊन अनाथ मुलांसारखी वावरत आहेत. नीतितत्वांचा अवलंब न केल्यानें व Private life, Private life ह्याचा डांगोरा पिटल्यामुळे समाजाची न भरून येणारी हानी व शेवटीं होणारा सर्वनाश आम्हा पौर्वात्यांना फार भेडसावीत आहे. हे सर्व विचा एक बेळ बाजूला सारले तरी मर्यादीत प्रमाणांत नीतितत्वांचा विशेष अवलंब न करणे व ती कुणारून देणे ह्यांत विशेष वाईट कांहीं नाहीं असें पाश्चिमात्यांच्या सहवादामुळे आम्हा पौर्वात्यांनादेखील वाढू लागले आहे व जीवनांतील सुख कोणत्याहि तर्हेने त्याचा

पाठलाग करून मिळवावें अशा तळेची खोटी तत्वप्रणाली आमच्याकडे हि पसरुं लागली आहे व म्हणूनच त्या नीतितत्वांच्या अवलंबामार्गे आम्हा भारतीयांचे कोणतें विशाल तत्वज्ञान आहे हें नीटपणे समजावून घेण्याची आवश्यकता निर्माण झाली आहे.

पौर्वात्य व पाश्चात्य विचारसरणीतील भेद

मानवी मनांत जे नाना तळेचे विचारतरंग उठतात त्या विचारतरंगांना फार जोरानें हेलकावे देण्याचे काम मानवी विकार करीत असतात. सात्विक विचारांत विकारांची भेसळ करून मनाला स्वास्थ्य लाभून देणे हाच उद्देश या विकार निर्भितीचा असतो. म्हणतात की, मनुष्य ज्यावेळी रागावतो, किंवा कामाच्या आधीन होतो, किंवा लोभानें, मत्सरानें अंतर्यामी जळू लागतो, तेव्हां लो मानवी अवस्थेत न रहातां पशुअवस्थेत स्खलन पावतो. काम, क्रोध, लोभ हे राजसिक विकार मानवी मनांतील सात्वीक विचारांची विरलता बदलून टाकून मानवी मनांतील विरल विचारांच्या पातळीमध्ये जाड्यता निर्माण झाल्यावर, मानवी मनाला त्या जाड्यतेची संवय होऊन शेवटी तें मन त्याहून निकृष्टावस्थेला जाऊन अगदीं शेवटची दगडासारखी तमोमय अशी जाड्यता निर्माण करतें व जडांतून चैतन्याकडे मानवाली ढकलत नेण्याच्या उत्कांतीच्या क्रमाचा बाध येतो व अशा मनाला अशांति, खळबळ, निराशा वगैरे अंधकारपूर्ण गतेंत आयुष्यभर पडावें लागतें. निसर्गतः सुख, शांति, समाधान यांचा सतत क्षणाक्षणाला शोध लावणारी माणसाची प्रवृत्ती, खरें सुख, शांति व समाधान कशांत आहे, हें त्यामुळे सुमजू शकत नाहीं. हा दृष्टिकोन का एकदा माणसाला कळला कीं त्याला नीतितत्वांचें पालन करण्याचा जो अद्वाहास आमच्याकडे कळवीमुनींपासून आजपर्यंत तहत चालला आहे व चालू रहणार आहे, याचा अर्थ कळतो. परामात्मा स्वरूपांचे दर्शन व अनुभव मानवास मन व मनांचे सूक्ष्म स्वरूप बुद्धि यापलीकडे गेल्यासच होतो. हें मन व ती बुद्धि विकारांचा अवलंब केल्यास शांत होऊ शकत नाहीत. व त्यामुळे मनबुद्धी पलीकडे जाऊन ईश्वरी साक्षात्कार होणे मानवास शक्य होत नाही व तो निर्व्याज सुख शांती व समाधान यांस मुक्तो व म्हणूनच काम, क्रोध, लोभ, भय व मत्सर यांच्या संयमासाठीं स्थापीत केलेल्या नीतितत्वांना मूलतः जें स्थान हावयास पाहिंजे तें आम्हां पौर्वात्यांना बरोबर कळतें. हा महत्वाचा भेद आम्हा पौर्वात्यांच्या विचारसरणीत आहे. पाश्चिमात्य तत्वज्ञान बुद्धीच्या कमाल मर्यादिपर्श्वन्तरच मजल मारते असें पाश्चात्य तत्वज्ञानाचे ग्रंथ खोल दृष्टीने वाचलेल्या विद्यार्थ्यांस कळून आलें असेलच. याउलट आमचे पौर्वात्यांचे तत्वज्ञान बुद्धीची कमाल मर्यादा ओलांडल्यावरच त्या पलीकडील सूक्ष्म स्वात्मानुभावावर बसविलेले आहे. भगवान येशूखिस्त असें नेहमीं म्हणत असत की, स्वात्मानुभव होणे हे सुईच्या बांधीक अग्राच्या भोकांतून पलीकडे जाण्यासारखें आहे. त्यांतून हत्ती, घोड, एकवार पलीकडे जाऊ शकतील परंतु त्यांतून पलीकडे जाणे Possessions असलेल्या माणसाला शक्य नाहीं. भगवान येशूखिस्तांनी Possession असलेल्या माणसाला

सत्य संकल्पाचा दाता भगवान !

—एक लघुकथा

पुढिक या नांवाचा एक साधु एकदां तपश्चर्या करीत बसला होता. त्याची अशी महत्वाकांक्षा होती की वाटेल तै करून क्षीरसागरांत शेषासनावर पहुडलेल्या विष्णुला पुण्यमाळा अर्पण करावयाची ! केवळी मोठी व अशक्य वाटणारी त्याची हि आकांक्षा होती ! परंतु देवाच्या एकनिष्ठ भक्ताला त्याचें काय ? कितीहि काळ लागे, कितीहि हाल अपेष्टा भोगाव्या लागोत, ती आकांक्षा पूर्ण करून घेण्यासाठी चिकाटीने झट्टवयाचें.

क्षीरसागर आठवायचा म्हणजे साधी का गोष्ट होती ती ! तो समुद्रकांशी बसून समुद्र हटवीण्याचा उद्योग करू लागला, तो कसा ? पसा पसा पाणी घेऊन तै पाणी वाहेर टाकावयाचें ! कार्य सुरुं झालें, पसा पसा पाण्याने कां महासागर आटणार ?

परंतु त्याच्या दुर्दम्य निर्धारापुढे कोण जाणार ? कोणी त्याचें मन वळवायचे ?

भगवंताला पुंडरिकाच्या निर्धाराची कसोटी पहावयाची होती, त्याची श्रद्धा अज्ञमावयाची होती. एका ब्राह्मणाच्या वेषांत भगवंत त्याच्याजवळ गेले आणि विचारलागले की, “ अरे ! हे काय चालविलं आहेस तू ? तुला दुसरा कांहीं उद्योग नाही का ? ”

पुंडरिकाने त्या ब्राह्मणाला आपला हेतू सांगितला व तो तीसि नेण्याचा निर्धारही सांगितला.

ब्राह्मण म्हणाला, “ वेड्या ! किती खुळचट कल्पना डोक्यांत घालून बसला आहेस येथे ! या मार्गाने ती कधींतरी पूर्ण होणे शक्य आहे का ? एवढी साधी गोष्ट तुला समजूनये याचें आश्रय वाटते मला ! ”

Rich Man असै म्हटलें आहे. परंतु तत्त्वतः तै म्हणण्याचा अर्थ असा दिसतो कीं आपल्या अंतर्यामीं विकार भरगव्य असले तर ह्या आत्मानुभवाला अडथळा येतो. यावरून भगवान येशू स्थितांचा नीतितत्वे अवलंबनावर किती कटाक्ष होता हे आपणांस दिसून येईल.

तेव्हां ह्या नीतितत्वांचा पूर्ण अर्थ कळून त्याप्रमाणे आचरण असलेला सुख सहज मला माझ्या मनबुद्धी मागच्या ‘मीचा शोध लावून देईल, ही खूण्यास मनांशी वांधुन मी तशा महान् पुरुषाचा शोध लावण्यास हिरीरीने प्रवृत्त झाले.

यावर पुंडरिक म्हणाला, “ वांत आश्र्य कसलें आले आहे ? मला ती असाध्य वाटणारी गोष्ट साध्य करून दाखवायची आहे. तुमचा सळ्ळा मला नको. शा कामांत माझ्याशीं सहकार करावयाचा असल्यास त्याचा मी जरूर स्वीकार करीन; अरंतु तो द्यावयाचा नसल्यास तुमचा मार्ग मोकळा आहे. तुम्हीं येथून जाऊ शकतां. मग आणि माझें हें कार्य ! ”

“ असें कसें म्हणतां ? मला येथून जावेसें वाटत नाहीं. तुमच्या या अगडबंब कार्याशीं निगडीत होऊन तुमच्या उपयोगी पडावें असें मला वाटते ” ब्राह्मण शांतपणे म्हणाला.

“ मग फारच चांगले ! तुमचा सहकार मी स्वीकारतो. ” पुंडरिक म्हणाला.

आणि मग ते दोघेही समुद्र आटविण्याच्या कार्यात गळून गेले. एकसारखे काम आणि काम. समुद्र किंचित् आटलेला दिसू लागला. मनाला हुरुप आला आणि दुष्ट उत्साहानें काम सुरु झाले.

पुंडरिकाला किती आनंद वाटला आहे त्यावेळी—

ब्राह्मण वेळ काम केल्यानंतर ब्राह्मण म्हणाला, ‘ दमलों बाबा मी ! तहान भूकही मासू लागली आहे. तुला नाहीं वाटत थकवा ? थोडे खाऊं या; प्राणी पिऊ या आणि मग जोमानें कामास लागूं या ? ’

‘ खरंच मी तहानभूक विसरलों होतो ! तुमचें काम चालू द्या. मी धांवत जाऊन काहीं खायलां व प्यायलाही घेऊन येतो ! ’

असें म्हणून पुंडरिक तेथून निघाला. थोड्या वेळानें खाण्यासाठी काहीं फळे व व्याणी घेऊन आला.

तेशें घेऊन पहातो तों काय ? समुद्र आटून गेलेला होता आणि क्षीर सागरांत भगवान् विष्णु शेषशाहीवर आरामांत पहुडले होते ! पुंडरिकानें जी पुष्पमाला विष्णुच्या गळ्यांत घालण्याचें योजिले होते, ती पुष्पमालाही गळ्यांत शोभत होती !

किती आनंद झाला आहे ते भगवंताचें साजिरे गोजिरे ध्यान पाहून !

सत्य संकल्पाचा दाता भगवान !

एकच एक विचार नेहमीं दृष्टीपुढे ठेवा. सतत त्याचेंच चितन करा. तो एकच विचार तुमच्या स्वप्रांत घेऊ द्या. सतत त्याचा निधिध्यास, जगायचे, जें जें काहीं करायचे तें त्या एका विचारासाठीं दुसरे तिसरे काहीं नाहीं. विजय, यश संपादन करण्याचा शाच मार्ग आहे. जगांत जीं जीं थोर व कर्तृत्ववान माणसे पुढे आलेलीं दिसतात त्याचे मूलभूत कारण त्यांची एका विशिष्ट विचारावर झालेली एकाग्रता !

—स्वामी विवेकानंद

श्री नारायणगुरु यांचा अल्प परिचय

आजकाल थोडे वारकाईने पाहिले असतां यापूर्वी होऊन गेलेल्या किंवा सध्यां आपल्यांत वावरणाऱ्या साधुसंतांची जीवनदृष्टि वेगवेगळी असते. कोणी सर्वस्वीं अध्यात्माला वाहिलेले, देवभक्तींत तळीन झालेले व जनतेने त्या मार्गाकडे वळावे म्हणून झटणारे असतात तर कोणी कोणी जनता ज्ञानी व सुवृद्ध व्हावी, त्यांचे रोगनिवारण होऊन ती सुखी व्हावी म्हणूनहि झटणारे असतात. लौककल्याण हैंच त्या सर्वांचे उद्दिष्ट असते. तें साधण्याचे मार्ग मात्र भिन्न भिन्न असतात.

सुमारे पन्नास वर्षापूर्वीच्या काळांत केरळ प्रांतात नारायणगुरु या नावाचे एक सत्पुरुष होऊन गेले. शिक्षण प्रसार, आरोग्य रक्षण, देवभक्ति वा बाबतींत जें जें कांहीं करतां येणे शब्द आहे तें तें अत्यंत निःस्वार्थपणे व सेवाभावाने त्यांनी आयुष्य भर केले. बोलके हास्य

व्याख्याने देण्याची किंवा फार बोलण्याची खोड त्यांना नव्हती. ते फारां बोलत नसत. कोणी कांहीं विचारले तर ते सिमित हास्य करीत; परंतु तें हास्यच बोलके असे. आपल्यांत अशी कांहीं थोर माणसे किंवा सत्पुरुष होऊन गेले कीं, त्यांचे बोलां जवळ जवळ नसेच. बोलला तर एखादा शब्द व केवळ हंसण्यानेच तें आपले हृदय जाणवीत असत. नारायण गुरुंची रहाणी अत्यंत साधी. डोळे पाणीदार आणि हृदयाचा ठाव घेणारे, त्याचप्रमाणे त्यांचे हसणे बोलके.

केरळ प्रांतात त्रिवेद्यम जवळपास चंपाझटी या नावाचे एक खेडे आहे. ता खेड्यांत नारायणाचा जन्म १८५४ साली झाला. बालपणापासून साधु संतांकडे व गरीबांकडे त्यांचा भारी ओढा होता, आपल्या अभ्यासांत ते हुषार होते. एक पाठी. परंतु धार्मिक व अध्यात्मिक ग्रंथ वाचनाकडे बालपणापासून त्यांचा विशेष ओढा होता. प्रार्थनेची गोडी त्यांना बालपणापासून जडली. ही पूर्वसंचिताची जोड म्हणावयाची. त्यांना व्यानधारणे चीही गोडी होती. वयोमानानुसार तीच पुढे वाढत गेली. आपल्या मनावर व जिभेवर तावा ठेवण्यासाठी लहान वयापासून त्यांनी प्रयत्न चालविले होते. धर्मग्रंथांचे मूलभूत दाचन करतां यावे यासाठी ते संस्कृत शिकले. लौकरच त्या भाषेत ते इतके कांहीं तरवेज झाले कीं ते सहजरीतीने कोणालाही ती भाषा शिकवीत असत.

एकांतवासाची हांक

अशारीतीने कालक्रमणा चालू असतां एके दिवशीं अरण्यांतील एकांतवासाची हांक त्यांना ऐकू आली. त्यां हांकेसरशीं सर्वस्वाचा त्याग करून ते अरण्यांत निघून

गेले. एकांतवासाशिवाय मनुष्याला आपले उद्दिष्ट साध्य करतां येत नाहीं. त्यांच्या वास्तव्यानें पुण्यपावन झालेले तें अरण्य त्रिवेंद्रपासून पंधरा मैल अंतरावर आहे. रानटी व हिंस जनावरें तसेच सर्प वगैरे त्या जंगलांत विपूल होते. नारायणास त्यांचे काय? त्यांनी भयाचा त्याग केलेला होता. अरण्यवास पत्करला. तेथें तपाचरण केले. गाजावाजा नाहीं. कांहीं नाहीं. गाजावाजा कशाला करायचा? कधीभधी अरण्यांतून बाहेर येत तेव्हां जनता त्यांच्या दर्शनासाठी उत्कृष्टेने वाट पहात बसलेली असे. जनतेंत तिची सेवा करीत कांहीं काळ घालवायचा आणि परत अरण्यवास पत्करावयाचा.

जनतेचीं दुःखें त्यांनी ओळखलीं होतीं. पूर्ण तयारी झाल्यानंतर जनसेवेसाठीं त्यांना जनाभिमुख व्हावेसे वाटले. त्याप्रमाणे ते जनतेंत येऊन वावरूळ लागले. त्यांनी एक आश्रम बांधिला, जबळच प्रार्थनेसाठीं एका गंदिराचीं उभारणी केली. आस्ते आस्ते वेळविस्तार वाढत चालला. सत्कार्याचा विस्तार वाढत जावयाचाच. तेथें भक्तिभावाने येणाऱ्या लोकांसाठीं एक मठदी स्थापन करण्यांत आला. ही निर्मिती जरुरीनुसार अस्तित्वांत येत होती. त्यांच्या जोडीला प्रथम एक संस्कृत पाठशाळा स्थापन करण्यांत आली. त्या पहिल्या वाहिल्या संस्थेच्या भितीवर लिहिले होतें—येथें जातिभेद नाही. समाजभेद नाही. भेद कसलाही नाहीं. सर्वीनी यावें. बंधुत्वाच्या नात्याने येथें रहावें. आणि आपले कल्याण करून ध्यावें.

नारायण गुरुजीची प्रेरणा

नंतर त्या भागांत एका मागून एक शिक्षण संस्था जन्मास येऊं लागली. त्यागी कार्यकर्ते पुढें येऊं लागले. कार्यास सर्वस्वी वाहून घेऊं लागले. सारी प्रेरणा नारायण गुरुजीचीं. या कार्यास सर्वस्वीं वाहिलेला, व संन्यासाची दीक्षा घेतलेला कार्यकर्त्यांचा एक वर्ग पुढें येऊं लागला. जन्माला आलेल्या संस्थांचे व कार्याला वाहून घेतलेल्या त्यागी कार्यकर्त्यांचे भरणपोषण झाले पाहिजे यासाठीं नारायण गुरु मधून मधून दौरा काढीत असत. सतत चाळीस वर्षे मेहनत घेऊन त्यांनी ही वसाहत स्थापन केली. तिला नांव दिले शिवपुरी. त्रिवेंद्रपासून सब्बीस मैलांवर हें तीर्थस्थान आहे.

याच भागांत नव्हे तर इतर अनेक भागांत, परदेशांतही त्यांच्या प्रेरणेने अनेक शिक्षण संस्था व आरोग्यधार्मे स्थापन झालीं. सारी त्यांची प्रेरणा.

नारायण गुरुनीं १९२८ सालीं इंहलोकची यात्रा संपविली; परंतु केलांत त्यानी नवक्रांति घडवून आणिली. ज्या समाजांत ते जम्माला आले तो समाज अगदीच्च मागासुलेला नसला तरी शिक्षणांत तो फार मागलेला होता. नारायण गुरुनीं शिक्षणांत या समाजाचा दर्जा वाढवून त्याला मानाचें स्थान प्राप्त करून दिले. 163

नारायणगुरु हैं कोणत्याही एका समाजाचे कैवारी नव्हते. ते सर्वोकडे सम दृष्टीने पहात असत. सारी ईश्वराची लेकर आहेत. सर्वोच्चा अधिकार सारखा आहे. सर्वोनीं शिक्षण घेऊन कर्तवगारी गाजवावी अशा मताचे ते होते.

सर्वव्यापी तत्त्व

त्यांचे सर्वव्यापी एकच तत्त्व होते. तै कोणते ? सर्वोच्ची जात एक, धर्म एक व देव एक. सर्वोनीं एकमेकांशीं बंधुभावाने वागावै.

वाटेल तो चमत्कार करून दाखविण्याचे सामर्थ्य योगसाधनेमुळे त्यांच्या ठारी आले होते. त्याचा त्यांनी कधीहि बाजार मांडला नाही. जरूर तेथे—अगदी जरूर तेथे त्यांनी चमत्कारहि करून दाखविले.

चमत्कार कसले करावयाचे ? त्यांचे सारे जीवन व त्यांनी जीवनांत पार पाढलेली भव्य कामगिरी हाच मुळी एक मोठ्यांत मोठा चमत्कार होता.

केरळांत थिमा या नांवाने ओळखल्या जाणाऱ्या समाजांत ते जन्मले आणि त्या समाजाचा उद्धार न बोलतां त्यानी हां हां म्हणतां करून दाखविला.

सर्वोंशीं बंधु-भावाने वागणे, सर्वोच्या सेवेसाठीं झटणे, सर्वत्र प्रत्येक व्यक्तिमात्रांत भगवंताची मूर्ति पहाणे हाच त्यांचा धर्म होता. या धर्माच्या तत्त्वावर-पायावर त्यांनी कार्य सुरु करून सर्वोना ईशभक्तिकडे वळविले.

मंदिरांत देव नाहीं

नारायण गुरुनीं अनेक ठिकाणीं अनेक मंदिरे स्थापन केली; परंतु त्यांत कोणत्याहि देवतेची स्थापना केली नाहीं. कोणत्याहि धर्माच्या माणसाने तेथे यावै आणि मनाप्रमाणे प्रार्थना करावी. सर्वोच्चा पिता एकच परमेश्वर आहे. तो धर्म, जात, गोत, समाज कांहीं जाणत नाहीं.

अशा मंदिराजबळ एखादी शिक्षण संस्था, एखादा आश्रम किंवा एखादें आयुर्वेदिक हॉस्पितळ असावयाचे. एवंगुणविशिष्ट असंख्य संस्था त्यांनीं केरळांत स्थापन केल्या. त्यांचा व्याप केरळाबाहेर, मद्रास, कोलंबो, कांचिवरम् वैगैरे भागांतहि ज्ञाल, पाविन्य, स्वच्छता सर्व बाबतींत पाळणारे, जनतेच्या सेवेला वाहिलेले असें संन्यासी त्यांनीं अनेक निर्माण केले व त्यांना लोकसेवेला गुंफिले.

ज्याला ईशत्वरूप पहावयाचे व देवत्व प्राप्त करून ध्यावयाचे आहे त्याने स्वतःला जनसेवेला वाहून घेतलें पाहिजे. त्यांचे जीवन हें समर्पित जीवन असायला पाहिजे. जैं कांहीं करावयाचे तै समर्पित भावनेनै. देवासाठीं आणि केवळ देवासाठीं-ही त्यांची शिकवण होती. आणि तसे ते वागले.

समाजाची सर्वोर्गीण उन्नति ज्ञाली पाहिजे. समाजजीवनांत क्रांति घडून आली, पाहिजे, समाजाची पातळी उंचावळी पाहिजे. त्यासाठीं समाजाची नैतिक तशीच आर्थिक स्थितीही सुधारली पाहिजे. शैक्षणिकदृष्ट्या समाजाने मार्गे रहातां कामा नये.

व्यवसायिक शिक्षणसंस्था

या हेतूने त्यांनी जशा शिक्षणसंस्था स्थापन केल्या त्याचप्रमाणे आैद्योगिक संस्था स्थापन केल्या. प्रत्येकानें आवडीनिवडीप्रमाणे उद्योग करून स्वावरुद्धी करून, अर्थात्यादन केळे पाणीजे त्याशिवाय तरणोपाय नाहीं, ही त्यांची हष्टि होती. ते स्वतः उत्तम बोकर होते. वर्खे विणेय्याची विद्या घाटेल त्याला साध्य करतां याची शासाठीही त्यांनी संस्था स्थापन केल्या. संस्कृत विद्येच्या प्रसाराचे महत्त्व ओळखून त्यांनी जागो. आग रंगूत पाठ्याळा स्थापन केल्या. उद्देश प्रत्येकानें धर्माचे रहस्य समजून ध्यावे रात.

समाजांत परंपरेने किती दुष्ट व अनावश्यक आणि परिणामी हानीकारक चालीरीति रुढ होऊन राहिल्या आहेत. त्यांवर घाव घालून व जनतेला बोग्य ती समज देऊन त्यांनी त्या नामशेष केल्या. कोणतीही सुघारणा घडवून आण-प्यासाठी त्यांनी जुलूम जबरदस्तीचा कधीही उपयोग केला नाही. परोपरीने, गोडी गुलाबीने मन वळवावयाचे हा त्यांचा मार्ग होता व तो त्यांनी यशस्वी करून दाखविला,

कोणाहीविश्वद किंवा कशाहीविश्वद त्यांनी बंडलोरी करविली नाहीं, मन झालिणे, मनावर सौजन्याने नग्रनापूर्वक परिणाम घडवून आणणे हा त्यांचा शार्य होता.

वाचानो ! तुम्ही कोण अहांत है औलखा; आपल्या अगाध सामग्र्याची सतत अभिव ठेवा. त्या सामग्र्याचा स्वतःस्थाठी व इतरेजनांसाठी सुदुपयोग करा, बंडु-आवाने वागूत सारा समाज, सारे जग आपलेसे करा. सारे जग जिका-हात्त त्यांचा शीवन मंत्र होता.

नारायण गुरु हे किती श्रेष्ठ प्रतीचे गुरु होते याची यावरून कल्पना करतां झेल. नाही तर गुरु काय ? ‘गुरु पहातां लक्ष कोळ्यानुकोटी !’ काय कामाचे अहेत ते ! गुरु असावा तर असा ! तुम्ही आम्ही नारायण स्वामी होण्याचा प्रश्नल झेल या. सारे जग अशा श्रेष्ठ प्रतीच्या गुरुंनी मरून टाकू या !

साईभक्तांना अपूर्वी सवलत

साईलीला मासिक व डैमासिकाचे १९५४ पासून आजपर्यंतचे शिल्डक असलेले कृप्रत्येकीं दोन आण्यास मिळतील. थोडेच शिल्डक आहेत. पुढीं मिळणार नाहीत. तिरी मागवा. बाबांची सुंदर चित्रे जाहीरात शेवटचे पानावर पहा.

अध्या भाकरीचे पुण्य !

ज्याचा सारा जन्म लोकांना फसविण्यांत व ठकबाजी करून स्वतःचा तळीराम

गर करण्यांत गेला व तोच ज्याचा दुलौकिक होता अशा एका गृहस्थावर वृद्धपणाची छाया पसरू लागली. मनुष्य कधीं एकाच अवस्थेत रहातो का ? बालपण, तस्रणपण त्याच्बप्रमाणे वृद्धावस्थाही त्याच्या वाढ्याला यावयाचीच. त्या अवस्थेत घडपड करण्याची लबाड्या करण्याची किंवा फसविण्याची ताकद रहात नाही. अशा अवस्थेला पोहोचलेला एक गृहस्थ शेवटच्या घटका मोजीत बिढान्यावर पडलेला होता. अशा अवस्थेत माणूस चिंताक्रांत होत असतो. त्याला सरें ब्रह्मांड आठवूं लागते. गतकाळांतील पापकर्माची आठवण होऊन त्याचा जीव कासावीस होतं असतो. आतां पुढे आपले कसें होणार ? या चिंतेने व्याकूळ होऊन तो देवाचा धांवा करूं लागतो; परंतु त्याचा काय बरें उपयोग ?

तो वृद्ध गयावया करून देवाची करुणा भाकीत होता. बडबडत होता—देवा ! मी चुकलों ! पुन्हा असा वागणार नाही. कृत पापांची क्षमा कर. यापुढे पुढील आयुष्यांत मी एकही पाप करणार नाही.

परंतु असें का कुठे घडले आहे ? जन्मभर पापें करायची आणि मग मरणसमयी पश्चात्ताप करीत बसावयाचें ! हा का न्याय झाला !

त्या वृद्धांचे रुदन चालू होतें आणि त्याच वेळीं एक देवदूत त्या वाटेने चालला होता. त्याच्या कानीं कोणाचें तरी आर्त स्वर पडले. दया आली. त्याच्याने पुढे जाववेना. कण्हणे कुंथणे जेथून येत होते तेथें तो देवदूत गेला. पहातो तों काय ? एक वृद्ध अस्ताव्यस्त स्थिरीत बडबडतो आहे !

“ काय रे बाबा ! असा विव्हळत कां पडला आहेस ? काय होतंय तुला ? ” देवदूताने विचारले.

त्या वृद्धाने आपली सारी जन्मकथा सोंगितली. हातून कसकशा लबाड्या व पापें घडलीं, त्याचाही पाढा वाचला व पुढे आपले जसें होणार, या चिंतेने व्याकूळ झाल्याचेही कथन केले.

“ असं होय ! जन्मभर पापांच्याच राशी उभवीत होतास ? काय म्हणावं तुला ? सान्या आयुष्यांत एखादें तरी सत्कृत्य केल्याचें आठवतें का तुला ? जरा डोके खाजव. पहा आठवतें का ? ” देवदूत म्हणाला.

“ काय सांगूं ? नाहीं हो आठवतं एकही सत्कृत्य घडल्याचें ! एखादें तरी घडाकला पाहिजे होते नाहीं कां ? अरेरे ! किती दुष्ट मी ! जन्मभरांत माझ्याकडून एकही सत्कृत्य घाढूं नये ! ”

“ अरेरे ! काय ही तुझी स्थिति ! निदान आतां बालपण तरी आठव. बालपणांत कांहींना कांहीं सत्कृत्य घडण्याची शक्यता आहे ! पहा ! पहा ! आठवण कर ! अरे ! बालपणांत सुद्धां हातून सत्कृत्य मुळींच घडले नाहीं असं कुठं झालंय ? ”

तो वृद्ध आपले बाल्पण आठवूं लागला. खूप खोलांत शिरण्याचा प्रयत्न करू लागला ! आणि एकदम ओरडला—“ होय; आठवत आहे मला एक घटना, लहानपणी माझी फारच गरिबी होती. दोन दोन दिवस अन्नाची व माझी गांठ पडत नसे, अशाच परिस्थितीत एकदा एक भाकर मला कुणाकळून तरी मिळाली. ती पुरवून पुरवून दोन दिवस खावयाची, असें मी ठरविलें होतें. मी त्या भाकरीकडे टक लावून पहात बसले असतां माझ्यापेक्षांही भुक्तेनै व्याकूल झालेला एक पोरगा तेथें आला व म्हणाल, “ कायर ! सुकेनै माझें प्राण जाऊं पहात आहेत ! मला दे ना थोडी भाकर ! त्यावेळी दया रेऊन मी त्याला अधीं भाकर दिली ! याला आपण सत्कृत्य म्हणायच्यै असत्यास म्हणा ! तेवढे माझ्या हातून घडलंय ! ”

“ जीते रहो पढे ! वाहवा ! काय ? फारच छान ! हें चांगलंच कृत्य आहे ! आणखीं काय पाहिजे ? असंख्य पापांच्या राशी जोळून हीही एक जोड तुझ्या वाट्यास आली हें फार चांगलें झालें ! कांहीं चिंता करूं नकोस. त्या एका सत्कृत्याच्या बळकर तुझ्या वाट्यास येऊं वातलेला नक्कवास चुकेल व तूं मृत्युनंतर चांगल्या लोकांत वास करवील ! ” देवदूताने धीर देऊन सांगितले.

वृद्धाचें समाधान झालें आणि थोड्याच दिवसानीं त्याने शांतपणे इह लोकीची यात्रा संपविली.

ती अधीं भाकर ! तिला आतां विसानाचें स्वरूप व विमानाची गती प्राप्त झाली होती. त्यावर बसून वृद्धाचा लिंगदेह म्हणा वा आत्मा म्हणा, स्वर्गाप्रत चाललेला होता.

स्वर्गारोहण चालू झालें. त्याचवेळीं जे कांहीं समव्यवसायी इहलोक सोडून कर्जाप्यासाठीं गटंगळ्या खात होते. त्यांच्या नजेरेस ती अधीं भाकर व त्यावर बसून स्वर्गाच्या मार्गानें जाणारा तो लिंगदेह पडतांच ते त्या भाकरीचा आधार घेण्याचा प्रयत्न करूं लागले ते तेथें येऊन चिकटलेच !

वृद्धाच्या लिंगदेह घावरला ! एवढीशी भाकर ! त्यावर अनेक लिंगदेहांनी केली तर ती खालीं नाहीं का कोसळणार ? मग आपणांस स्वर्गं कसा लाभणार ! भीतीनें ओरडला, “ काय गर्दी करीत आहांत येथें ? तुमचें येथें काय काय ? चालू व्हा पाहूं येथून ! माझ्या अर्थीं भाकरीवर तुमचा कां म्हणून डोळा ? ”

त्यानें ते शब्द उच्चारले मात्र ! एकदम भाकरीसह सारे खालीं कोसळले आरा काळोखांत घारीत जाऊन पडले !

एका सत्कृत्याच्या बळावर त्या वृद्धाला स्वर्ग प्राप्ति होत होती; परंतु समाजे उरति कृत; म्हणतात ना; तसें झालें त्याचें ! स्वार्थ, लोभ शेवटीं आड आलास त्याचा नक्कवांस कांहीं टल्ला नाहीं !

बाबांची शिकवण

तू मजकडे अनन्य पाहीं। पाहीन तुजकडे तैसाच मीही।
माझ्या गुरुनें अन्य कांहीं। शिकविल नाहींच मजलागीं॥

अनन्य भक्तिमापाचें महत्व बाबानीं या ओवीत सांगितलें आहे. तुझी भक्ति अनन्य साधारण असू दे. तुला जन्म मरणाच्या फेऱ्यांतून सुटका करून ध्यावयाची आहे ना? तुला अक्षय सुख समाधान व शांती हवी आहे ना? मग सर्वस्वी माझा हो. अहर्निश माझें चित्तन कर. उठतां बसतां कोणतेहि काम करीत असतां, नेहमीं माझी आठवण ठेव. जें जें कांहीं करशील तें माझ्यानावें कर व त्याला पावित्र्य आण.

तू माझें स्मरण करीत राहिलास म्हणजे तुझ्याकडून पापाचरण घडणार नाही. नेहमीं चांगलींच कृत्यें घडत रहातील. आणि सत्कृत्यांचें जें कळ मिळेल तें केव्हांही चांगलेंच असणार.

तू आपल्या भक्तिभावांत अर्धवटपणा किंवा अपूर्णता ठेऊ नकोस. तुला पूर्ण फल पाहिजे ना? मग सर्वस्वीं माझा हो. ‘मन्मना भव.’ मनांत कोणत्याही प्रकारची शंका बाळगृं नको. निःशंकपणे माझ्या स्वरूपांत विलीन होऊन जा. मग पहा काय चमत्कार घडून येतो तो!

माझ्या गुरुनें मला कृपाळू होऊन मला जो महामंत्र दिला, तो हाच आणि तोच मी तुझ्या कल्याणासाठीं तुला देत आहे.

‘जसें द्यावें तसें ध्यावें —’ हा जगाचा न्याय आहे. प्रेम द्यावें प्रेम ध्यावें. तुम्हीं एखाच्याशीं दुष्टपणानें वागला तर तोंही तुमच्याशीं तसाच वागेल हें का सांगितलें पाहिजे? मग सुख करांत आहे? हें तुम्हीं समजेलें पाहिजे, सुख संपादन करण्याचें मार्ग आहेत. त्या राजमार्गानें तुम्हीं गेलें पाहिजे. सरळ मार्ग सोडून तुम्हीं जर कांटेरी मार्गानें जाऊ लागला व तुमच्या पायास कांटे बोचूं लागले तर त्यांत दोष कोणाचा?

सारें कांहीं तुमच्या वागण्यावर आहे. तुमचें कल्याण कशांत आहे, हें तुम्हांला समजायला नको का? विस्तवांत हात खुपसला असतां तो भाजणार व पोळणार आणि सांच्या शारिराला वेदना होणार, हें सांगावें का लागतें? त्याचप्रमाणे प्रेमानें, बंधु भावानें वागण्याचा मार्ग सोडून तुम्हीं जर ज्याच्या त्याच्याशीं सत्तर भावक्षेत्रे व दुष्टपणानें वागूं लागला आणि त्याचा परिणाम तुम्हांला भौगवा लागला तर त्याला कोण काय करणार?

श्री शारदामणीदेवी व रामकृष्ण परमहंस

दिव्य जीवनांतील कांहीं आठवणी

श्रीरामकृष्ण परमहंस व शारदामणी देवी हैं एक विचित्र जोड़पे होते हैं। शारदामणी देवीचे सारे जीवन अपूर्व होते हैं। विवाहबद्ध होऊनही ज्याला विवाहसौख्य म्हणतात ते भोगण्याचे त्यांच्या मनांन कधींही आले नाहीं।

श्री रामकृष्णच आपल्या दिव्य पत्नीबद्दल काय म्हणतात पहा:—

“ती जर इतकी चांगली नसती आणि बेभान होऊन तिने जर दांपत्यधर्म पाळण्याचा हट धरला असता, तर मला माझे हैं कठोर आत्मसंयमन इतक्या पवित्रपणाने टिकवितां आले असते किंवा नाहीं, याबद्दल शंकाच आहे. आणि म्हणूनच विवाहित झाल्याबरोबर मी आई जगदंबेला करुणापूर्ण शब्दांनी अन्तःकरणपूर्वक विनविले होते की, ‘आई, माझ्या पत्नीच्या अन्तःकरणांतून कामवासनेचा कायमचा निरास कर’ आणि तिने माझी ही प्रार्थना ऐकल्याचा दाखलाहि मिळाला. कारण आम्ही दोघेहि ऐन तारुण्यांत अहोरात्र एकत्र असतांही तिचे अन्तःकरण कधीं क्षणभरही कामवासनेने मलिन झाले नाहीं.” असे उद्गार कोणता पती आपल्या पत्नीबद्दल काढूं शकेल?

ऐहिक आणि पारलौकिक अशा दोन्ही बाबतींत आपल्या तोंडाकडे पाहणाऱ्या आपल्या अज्ञानी पत्नीला त्यांनी सज्जान करण्याचे मनावर घेतले, यावरून त्यांनी मिळविलेले ज्ञान केवळ परीक्षेपुरते नसून अध्यापनाला लायक होते असे व्यवहारी दृष्टीने कोणालाही म्हणायला हरकत नाहीं. या बाबतींत ते नुसते पुढे सरुनच स्वस्थ बसले नाहींत, तर ‘आपणासारिखे करिती ताळकाळ’ या साधूकीला व्यवहारात आणून दाखविण्याचे त्यांनी ठरविले. देव, ब्राह्मण, गुरु, अतिथी वैरे पूज्य विभूतींची सेवा आणि आदरातिथ्य कसें करावें, गृहधंद्यांत सुग्रण कसें व्हावें. द्रव्याचा योग्य विनियोग कसा करावा आणि सर्व बाबतींत ईश्वरापैण करून देशकालपरिस्थितीप्रमाणे सर्वांशीं कसें वागावें हैं शिकविण्यासाठीं व त्या त्या कार्यात निपुण करण्यासाठीं त्यांनी आपल्या पत्नीलाच पहिली शिष्यीण बनविले आणि या पहिल्या भेटींतच त्यांनी कार्याला सुरुवात केली.

आत्म्याचे अमरत्व

शारदामणीदेवीच्या तेहतिसाव्या वर्षी युगावतार रामकृष्ण परमहंस समाधिस्थित झाले व आई विधवा झाली. कित्येक सांगतात कीं परमहंसांचे प्राणोल्कमण झाल्यावरही

आई शारदामणी देवीनी आपला सौभाग्याचा शृंगार टाकला नव्हता. या बाबतीत वाचकांना स्पष्ट समजावें म्हणून त्या दोघांच्या भक्तापैकी एकाचें लेखी पत्रच आम्ही याखालीं सादर करतों.

भक्त आपल्या पत्रांत म्हणतो, “ परमहंसांच्या निधनाचे वेळीं आई शारदामणी आपल्या हातांतील सौभाग्यभूषण काढूं लागली तोंच खुद्द रामकृष्णदेव मूर्त्तरूपाने तिच्या समोर आले आणि तिचा हात आपल्या हातांत घेऊन म्हणाले, ‘आपले सौभाग्यभूषण तूं काढून टाकलेस, हें काय ? मी काय जिवंत नाहीं ? ’ या साक्षात्कार-नंतर आई कधीही मोकळ्या हातानें राहिलीं नाहीं. तिचीं सौभाग्यचिन्हां कायम होतीं.”

आत्म्याच्या अमरत्वाबद्दल आमच्यांत जर इतका दृढ विश्वास असेल तर जगांत जीं अनेक पापें होतात व त्यामुळें कुठेही दुःखावांचून कांहीं दिसत नाहीं, तें सगळैं नाहींसें होईल; पण मायेनें मूढ झालेले जीव हें मानतात कशाला ? देह म्हणजेच आत्मा असली कोती बुद्धी ज्या ठिकाणीं वेद म्हणून मानली जाते व रुटीलाच जिथे स्मृतीचें स्मारक म्हणून जबळ करण्याची वहिवाट पडली आहे, त्या ठिकाणीं अनाचार अविश्वास आणि अविचार झाल्यास त्या पापाचें खापर कुणाच्या डोकीवर फोडावें !

असो. नव्यामागें आई शारदामणी देवी ही चौतीस वर्षे जिवंत होती. तरी पण तिनें परमहंसांच्या शिष्यांना मुलाप्रमाणे वागवून त्यांना चुकल्या जाऱ्या सावरायला कमी केलें नाहीं. ती आपल्या वयाच्या सदुसष्टाच्या वर्षी वारली. ती वारल्यानंतर आजवर सगळे शिष्यानुशिष्य तिला आईप्रमाणेच मान देत आले आहेत. तिच्या माहेरीं म्हणजे जयरामवाडीला तिचें एक मंदिर बांधून सर्वांनीं आपली मातृभक्ति ‘मातृदेवो भव’ या वेदवाक्यानें व्यक्त केली आहे. तिच्या नांवानें एकदोन कन्याशाळाही निधाल्या आहेत.

आईची आठवण

जेवणानंतर थोडी विश्रांति घ्यावी म्हणून आई खाटेवर पडली होती; पण झाँप कांहीं लागली नव्हती. गोष्ठी चालल्या होत्या, आणि जमलेल्या बायका कांहीं ना कांहीं तिची सेवा करण्यांत गळून गेल्या होत्या. शेवटीं आईनें सर्वांना विश्रांति घ्यायल सांगितल्यानंतर प्रत्येकीनें घरच्या कामाची सबव सांगून तिथून काढता पाय घेतला. सगळ्याजणी निघून गेल्यावर आईल्या शुश्रूषेचा भार मी एकटीनेच उचलला. या वेळीं एक विधवा तेथें होती; पण ती गुरुदेवापासून (श्रीरामकृष्ण परमहंसांच्या वेळेपासून) तेथें येत जात असल्यामुळे आम्ही सगळ्याजणी तिला जाणते-पणाचा मान देत असं. ती आईजवळ बसून या वेळीं स्वतःच्या कुडंबांतील सुखदुःखाच्या गोष्ठी बोलत होती. बोलतां बोलतां तिला गुरुदेवांची आठवण होऊन

म्हणाली, “आई, तू आतां सर्वांना सर्व अपराधांची क्षमा करतेस; पण ते अशी सर्वांनाच क्षमा करीत नसत...”

बोलण्याचा ओघ गुरुदेवाकडे बळलेला पाहून मी सहज म्हटले, “आपण गुरु-देवांना पाहिले आहे, नाहीं का ?”

अगबाई, पाहिले म्हणून काय विचारतेस ? ते मधून मधून आमच्या घरीसुद्धां येत असत. ही (आई शारदामणी) त्या वेळीं नव्या नवरीप्रमाणे लाजाळू असे.” ती विधवा हंसत हंसत म्हणाली.

मी म्हटले, “तर मग गुरुदेवांच्या एक दोन गोष्टी सांगा पाहूं.”

ती म्हणाली, “हिच्यापेक्षां मी काय चांगल्या सांगणार ? आईलाच सांगायला सांगेनास. तिला माझ्यापेक्षां जास्त माहिती आहे.”

पण आईचा त्या वेळीं नुकताच डोळा लागला असल्यामुळे मी त्यांना तसें कांहीं सांगितलें नाहीं. त्या नेहमीच बोलत असत; मग विश्रांतीच्या वेळीं मी त्यांना तसें कसें सांगूं ? पण माझी इच्छा पुरवावी म्हणूनच कीं काय नकळे त्यांनी (आईनी) आपण होऊनच बोलायला सुरवात केली.

त्या म्हणाल्या, “अजूनही त्यांना (रामकृष्ण परमहंसांना) जे अंतःकरणाच्या कळवळ्यानें हांक मारतात, त्यांना त्यांचें प्रत्यक्ष दर्शन होतें. त्या दिवशीं (दहा अक्षरा दिवसापूर्वीं गुरुदेवांचा एक आवडता भक्त तेजचंद्र मित्र हा वारला त्याची आठवण होऊन) एक मुलगा वारला ! हाय !! हाय !!! मलासुद्धां फार वाईट वाटले. तो चांगला होता. ते (गुरुदेव) नेहमीं त्यांच्या घरीं जात येत असत. त्या सुलाच्या खिशांत एकदां दुसऱ्याची ठेव म्हणून २०० रुपये होते. ट्रॅकमध्ये बसला असतां कोणा खिसेकातलनें त्याला न नकळत ते काढून घेतले. घरीं येऊन पहातो तो खिशांत रुपये नाहींत. तो होता घरचा गरीब. मग ते दोनशें रुपये दुसऱ्याचें देणार कुट्टन ? शेवटीं आपलें दुःख निवेदन करण्याची एकच जागा म्हणजे गुरुदेव. अर्थात तो अगदीं व्याकुळ होऊन गंगातीरावर आला व डोळ्यांत पाणी आणून आणि त्यांचें (समाधिस्थ गुरुदेवांचें) स्मरण करून तो सद्गुरुदित स्वरानें म्हणाला, ‘हाय हाय ! गुरुदेव, काय हो झालें हैं ! मी आतां यांतून कसा मोकळा होऊं ?’

“बोलतां बोलतां त्याचा स्वरच उमटेनासा झाला आणि तो फक्त त्यांची आठवण करून रङ्गूं लागला. अशा त्या शोकमग्न स्थिरीत कांहीं वेळ गेला असेल नसेल तोंच ते (गुरुदेव) प्रत्यक्ष त्याच्यापुढे येऊन उमे राहिले आणि म्हणाले, ‘अरे, रडतोस काय ? तें तिथें पलीकडे गंगेच्या कांठीं त्या विटेखालीं काय आहे तें पहा आधीं.’ तो मुलगा घाईघाईनें त्या सांगितलेल्या जागीं गेला आणि वीट उचलून पाहूं लागला तो नोटांचे पुडके !! त्यानें नंतर शरतूला (मठांतील एका शिष्याला) ही सगळी

हकीकत सांगितली. तेव्हां शरत् त्याला म्हणाला, ‘बाबा, तुला म्हणून त्यांचें दर्शन क्षाले. आम्ही अभागी. ते समाधिस्थ झाल्यापासून आम्हांला ते एकदांही दिसले नाहीत.’

बोलत असतां आई भध्येच माझ्याकडे वळून म्हणाल्या. “अग, त्याला ते दिसणार कसे? सतत त्यांच्याजवळ राहून आणि त्यांच्या तोंडचा उपदेश ऐकून तो (शरत्) अगदीं सागरासारखा शांत होऊन बसला होता. त्याला त्यांच्यासाठी तळमळ लागावी कशी? आणि ते त्याला दिसावे कसे? ज्यांनीं त्यांना पाहिले नाहीं त्यांनाच त्यांच्या दर्शनाची उत्कंठा असावयाची! व त्याला दर्शनही व्हावयाचें!!”

आईची शिकवण

संसार अनित्य आहे, तेव्हां त्यांत न गुंततां येईल तितके चांगले. संसार म्हणजे कामकांचनच.

संन्यासी म्हणजे सफेद कपडा शाईचा एकादा डाग पडला तरी तो सर्वांच्या नजरेला पडतो. साधूला पदोपदीं केवडा तरी त्याग करून चालावें लागतें. यासाठीं श्रीरामकृष्ण म्हणत, ‘साधु, सावध रहा.’

दीक्षा घेतल्याशिवाय, आत्मवस्तूचा लाभ झाल्याशिवाय भगवा वेष घेऊन हातांत रुद्राक्षमाळा धारण केली हें चांगले केले नाहीं. हा वेष फार जबाबदारीचा आहे. प्रथम स्वानुभव झाला पाहिजे. सर्व लोक चरणावर मस्तक ठेवितात. तेव्हां तो भार सहन करण्याची शक्ति प्रथम मिळविली पाहिजे.

साधूना रागद्वेष असतां कामा नये. सगळे कांहीं सहन केले पाहिजे.

मन स्थिर होत नसेल तर बसल्या बसल्या लाखों वेळ प्रभूचे नामस्मरण करीत राहावें. ईश्वरासाठीं सर्वस्वाचा त्याग कोण करूं शकतो? पण जो असा त्याग करतो तो विधिलेख पुसून टाकूं शकतो. विधीनें स्वतः लिहिलेला लेख स्वतःच पुसून टाकण्याला लावण्याचें सामर्थ्य त्यागांत आहे.

साधुवाक्य साधुवाचन. साधू हे जपतप करितात. खरे ना? त्यामुळे त्यांचा शब्द खरा होतो. म्हणून साधूना कोणी केव्हांच कठोर शब्द बोलूं नयेत.

स्त्री जेव्हां संन्यासी बनते तेव्हां ती स्त्री नसून पुरुष आहे असेंच मानावें.

भवपार होण्याची संधि ज्यांना लाभते ते संसाराचें बंधन तोळून आपोआप येतात. त्यांना कोणीच वांधून ठेवूं शकत नाहीं.

गुरुनिंदा करूं नये. तरी पण योग्य असेल ती गोष्ट सांगायला हरकत नाहीं. त्यानें पाप लागत नाहीं. मात्र गुरुभक्ति दृढ असावी. भक्तीनेंच मुक्ति.

जगांत दुसऱ्या अनेक गोष्टी शिकण्यासाठीं तुम्हांला अनेक गुरु करतां येतात; पण दीक्षागुरु दुसरा करतां येत नाहीं.

मंत्र देणे ही काय साधारण गोष्ट आहे ? केवढा तरी बोजा मस्तकावर घ्यावा लागतो. शिष्यांचे पाप गुरुला भोगावै लागतें.

मानव गुरु कानांत मंत्र सांगतो; पण जगद्गुरु मंत्रानें प्राणाला जागवितो.

एकच गुरु, कित्येक शिष्यांना मंत्र देतो; पण सगळेच एकसारखे असतात थोडेच ! ज्याचा जसा अन्तःकरणाचा विकास झाला असेल तशी त्याची श्रद्धा जडते.

नित्य स्मरण मननपूर्वक ईश्वराची प्रार्थना करावी कीं, ‘हे प्रभो, सद्बुद्धि दे, माझी दोषदृष्टि नाहीदी कर. मला कुठेच कधीं कुणाचा दोष दिसणार नाहीं असें कर.’

श्रीरामकृष्णाजवळ मनांतील गोष्ट सांगून प्रार्थना करा. मनांतील दुःख काकुळ-तीनें निवेदन करा. मग तुम्ही पहा, कीं तुमची इच्छा पूर्ण झालेली दिसेल.

संध्याकाळ होतांच शेंकडे कामे असलीं तरी बाजूला सारून भगवत्चिंतन करा.

ईश्वरलाभासाठीं तपश्चर्या करणे अगत्याचे आहे. सुरवातीला मन एकाग्र झाले नाहीं तरी जपाला बसण्याचे सोडूं नये. प्रथम प्रथम मन एकाग्र होणार नाहीं; पण हूऱ्हूऱ्हू तें एकाग्र होईल हैं निश्चित.

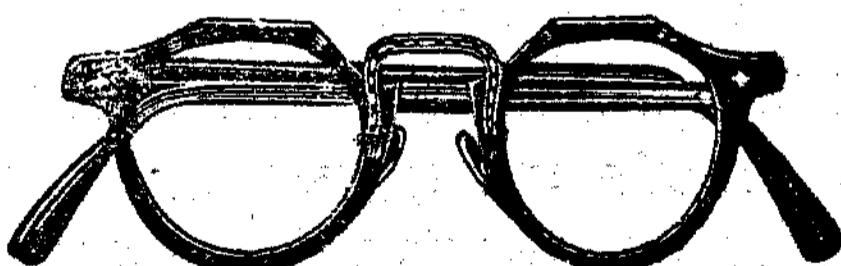
रिकामें बसू नये. रिकामें बसल्यानें अनेक विचार मनांत येतात.

हुमच्याकङ्क्षन जें कांहीं सत्कार्य घडेल तें तुमचें पाप नाहींसें करील. घ्यान, जप, ईश्वरचिंतन या उपायांनीं पाप नाहींसें होतें.

जपतप केल्यानें पूर्वदुष्कृताचा नाश होतो. कमँफळांतून कोणीच सुटत नाहीं; पण ईश्वरनामस्मरणानें सुलावरच्या वेदना सुझां सहन करतां येतात.

• • •
दिव्य दृष्टीसाठी TELIGRAM :— DIVYANETRA

शिसा ऑप्टिशिअन्स (BOM. DADAR)

[चष्यांचे व्यापारी]

यांच्या येथे तज्ज्ञ डॉक्टरांकङ्क्षन डोळे मोफत तपासून

उंची व टिकाऊ चष्ये माफक दरानें मिळतात.

छविलदास रोड, दादर (W. R.), मुंबई २८

श्रीगुरुग्रंथांतील नामदेवांची दाणी

अनुवादक : गणेश विष्णु कविटकर, एम्. ए.

: ५९ :

मनाची व्यथा मनालाच ठाऊक. जो जाणेल त्याच्यापुढे ती सांगावी. अंतःकरणांत परमेश्वर असतां मी कां भय बाळगावें ? कोणत्या प्रकारची अभिलाषा करावी ? त्या समर्थ प्रभु गोपालानें माझें चित्त वेधून घेतलें आहे. माझा प्रभु सर्वत्र, सर्वाठार्यी रमला आहे. त्याला बाजार, शहरे, खेळांच्या जागा ही सर्व समान आहेत. अनेक प्रकारच्या वेषानें तो सृष्टींत फिरत आहे. श्रीगुरुदेवांच्या उपदेशानें मनांतील संशय नाहीसे झाले. सहज समदृष्टि प्राप्त झाली. सर्व घटना त्या प्रभूच्या आज्ञेने होत आहेत. तो निर्भय आहे. तो सर्वांचा समानतेने विचार करतो. जे लोक त्या पुरुषोत्तमाला जाणून त्याची भक्ति करतात त्यांची वाणी अस्पष्ट, गूढ असते. नामदेव म्हणतात, इंद्रियातीत, अगोचर आणि जगाला जीवन देगारा भगवान माझ्या हृदयांत आहे.

: ६० :

आदि कालांत, युगांचा आरंभ होण्यापूर्वी व युगानुयुगांची वास्तव्य करून राहिलेल्या परमेश्वराचा अंत कोणी जाणू शकत नाही. प्रभु रामराय सूर्यासारखे नितांत प्रकाशात आहेत, अशी त्यांच्या रूपाची बाखाणणी करतात. सर्वत्र प्रभु गोविंद गर्जत आहे. त्याचे शब्द सर्वत्र निनादत आहेत. माझा राम आनंदरूप आहे. त्याच्या वारसानें माझ्या वाणीतील, शरीरांतील बावन प्रकारचीं विषें (नष्ट होऊन) शांति सुख प्राप्त झाले. चंदनबृक्ष शेजारच्या झाडांना सुगंधित करतो. सर्वांचे उत्पत्तिस्थान असलेला परमेश्वर चंदनासारखा गंधयुक्त असून इतरांना स्वतःप्रमाणे तो सुवासित करतो. हे प्रभो ! तुम्ही स्पर्शमणि (परीस) आहांत. मी लोखंड आहे. तुमच्या संगतीने माझें सोने झाले. हे प्रभो ! तुम्हीं कृपालु आहांत. तुम्हीं कांतिमान आहांत. रत्न आहांत. तुम्हीं पद्मराग आहांत. नामदेव सत्यस्वरूपांत प्रविष्ट झाला आहे.

: ६१ :

कुलरहित, प्रकृतिभिज चैतन्यांची ही एक लीला आहे. प्रत्येक पिंडांत, शरीरांत अंतर्भूत क्रम गुप्तपणे वास करीत आहे. हृदयांतील या ज्योतीचा कोणी विचार करीत नाही. आत्मशान प्राप्त व्हावे म्हणून आम्ही काय केलें हें तुम्हाला माहित आहे. माती घटांच्या रूपानें प्रगट व्हावी तद्दृष्ट विष्णुदेव आपण होऊन सूष्टीरूपानें प्रकाशला. जन्माचे बंधन हें आपल्याच कर्माचें फळ होय. जें कांहीं केले असेल त्याप्रमाणे फलप्राप्ति होते, नामदेव म्हणतात, या जगां जसें चितन करावे तसा लाभ होतो, अहाचे चितन कराल तर मृत्युरहित व्हाल.

ज्ञानेश्वर आणि नामदेव

वाङ्ग्यांतील विचार साम्य

लेखक : गणेश विष्णु कविटकर, एम. ए.

ज्ञानेश्वर व नामदेव हे समकालीन संत होते. एकमेकांच्या सहवासांत ते सतत सहा वर्षे होते. त्यांचा परस्पर संबंध गुरुशिष्याचा असला तरी त्यांच्या ठारीं कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव नव्हता. दोघांच्याहि काव्य वाड्यमयांत जागोजाग जै साम्य दिसून येते तै श्री. कविटकर यांनी अभ्यासू वृत्तीने निवळून काढून या लेखाच्याद्वारे वाचकांपुढे ठेविले आहे.

अथगं आणि निकटवर्ती असणारी दोन विस्तीर्ण जलाशये पूर्ण चंद्रोदयाबरोबर प्रेमाने नाचूं लागतात व तीं अन्योन्य प्रेमभराने परस्परास भेटप्पासाठीं ओसंडूं पहातात, जलकळोलांचे आंदोलन जोराने होऊन त्या दोन्ही सरोवरांतील पाणी एकमेकांत मिसळूं लागते. लाटांची अशी परस्पर विलीन होण्याची क्रिया सान्निध्य आणि संघर्षण यांच्यामुळे पुनः पुनः चालूं राहाते आणि तीं अपरिहार्याहि असते. ज्ञानदेव-नामदेवांची काव्य-सरोवरे अशीच अतिशयित आणि उत्कट प्रेमाने एकमेकांकडे हेलावत होतीं. अनुच्छिष्ट व नूतनोदित विचारांचे कळोळ दोघांच्याहि वाङ्ग्यसरांत साम्यत्वाने एक होऊन राहिले आहेत. ज्ञानेशीय वाङ्ग्यसिंधूतून प्रसन्न व निर्मळ विचारांच्या लाटा नामदेवाच्या भक्तिसरांत आदलत होत्या. त्या स्वप्रज्ञ व युगप्रवर्तक वारकरी आचार्यांच्या तत्वविचारांचे हुबेहुब प्रतिबिंब नामदेवांच्या अभंगसरांत उमटले आहे. उलट अत्य-दभुत भक्तीने दगडाच्या देवास पाझर फोडणारे नामदेव ज्ञानदेवांना जरी गुरुस्थानीं मानीत होते तरी ते भक्तीचा महिमा स्वतंत्रपणे जाणत होते. त्यांच्या भक्तीविचारांचे चेतोहर तरंग ज्ञानदेवांच्या वाणजलाशयांत साहजिकच विलीन झालेले दिसतात. दोघांचा सहा वर्षांचा निकट सहवाळ होता. दोघांनाहि परस्परांविषयीं अकूटिम व अलोट प्रेम वाटे. एकमेकांची भेट होतांच त्यांच्या अंतःकरणांतील प्रेमसुधांशु उदित होई व त्यामुळे त्यांच्या हृदयवृत्ती उचंबळून येत. त्यांत परस्पर विचारांचे आंदोलन होई. दोघांच्या संवाद प्रवाहांतून अमोल वाग्रत्ने उत्पन्न होत. हीच-रत्नांची मालिका आज महाराष्ट्र शारदेस भूषणभूत झालेली आहे. तिच्या सौंदर्यसदृशत्वाची बहार खरोखर अनिर्वचनीय आहे.

ज्ञानेश्वरांच्या अनिरुद्ध संचार करीत जाणाऱ्या अलौकिक प्रतिभेसुळें त्यांची वाङ्ग्य-वनश्री अध्यात्म विद्येतील सिद्धांत प्रमेयांच्या वृक्षांनी, विविध दृष्टांतांच्या

वेलीनी, उपमा—रुपकांच्या फलपुष्ट्यांनी अगदी बहरलेली आहे. त्यांच्या काव्यसरांत कांसवी, बक, राजहंस वैरे पशुपक्षी स्वेच्छाविहार करीत आहेत; तसेच भ्रमर, चक्रवाक, कोकीळ यांची कूजने ऐकूं येत आहेत. शब्दांचे सौंदर्य, भाषेचे सामर्थ्य, शैलीचा रसाळपणा व गोड वक्तृत्वाच्या माधुर्याने आणि परतत्वाच्या स्पर्शाने रंगलेले अंतरंग पाहून मनाला आनंद झाल्यावाचून राहात नाही. समाधान प्राप्त करून उच्च ध्येयाकडे नेणाऱ्या मानव प्रेमाचा विमल आणि मधुर सुगंध तेथें इतस्ततः दखलत आहे. ज्ञानदेवांच्या वाड्यायांतील ही साहित्यशोभा पहात पहात नामदेवांच्या अभंग रसवाहिनीकडे गेल्यास असाच प्रकार आढळतो. त्यांची भाविकतेने गाईलेली गोड गीते हृदयाचा टाहो फोडीत परमेश्वराशी साद घालीत आहेत. त्या भक्ति—वीणेच्या प्रत्येक स्वरांत गांभीर्य, रस आणि आनंद आहे. ज्ञानदेव—नामदेव वाड्यायांतील भाषा, अलंकार यासारख्या बाह्यांगांत देखील बप्याच अंशाने साम्य सांपडते. नामदेवांचे अभंग भोव्या भावड्या लोकांच्या आडदांडपणामुळे जरी कांहींसे चुरगवून गेले असले तरी त्यांतील आरूप, आहळणे, आरायिला, उलथा, एकसरा, कानकोडे, कुवाडे, कैउता, कोमाइले, कोंवसा, खेंवा, गव्हर, चेहणे, झाळंवणे, डांग, थोकणे, धुंडुवाती, निंदारल, पडिभर, पायवणी, बुंध, साऊमा, सासिन्नाला इत्यादि ज्ञानदेव—वाड्यायांत सापडणारी आणि उपयोगांत नसलेली शब्दांची रेलचेल त्या अभंगाचे प्राचिनत्व कायम ठेवण्यास सिद्ध आहेत. या संतद्वयांनी आपापल्या काव्यांत विशेषतः दृष्टांतालंकार पुष्कळ ठिकाणी उपयोगांत आणला आहे. सिद्धांत मांडल्यावर ती व्यवस्थित पटवून देण्यासाठी निसर्गांतील आणि व्यवहारांतील दाखले देऊन आपले विचार विशद करण्याची ज्ञानदेवांची अपूर्व पद्धति प्रसिद्ध आहे. त्या ज्ञानरवीपासून ओङ्कारणाच्या दृष्टांत किरणांनी महाराष्ट्र सारस्वत निंतांत रम्य होऊन राहिले आहे. दृष्टांताबद्दल नामदेव इतके विल्यात नसले तरी ज्ञानदेवांच्या आणि त्यांच्या दृष्टांत सारख्या बाह्य वेषांत किती अभिन्नता आहे हें दाखविण्यास द्वंद्वपणाचे अभेदल सांगतांना चंद्र आणि चांदणे, सूर्य आणि किरणे, दीप व प्रभा, समुद्र व लाटा, कर्पूर आणि गंध, गूळ व गोडी यासारखे वस्तुतः अभिन्न परंतु दिसावयास वेगळे अशा तंहेचे चवीन दृष्टांत आपले तत्वज्ञान स्पष्ट करीत असतांना या संतद्वयांनी उपयोगांत आणले आहेत. त्यांची उदाहरणे देऊन जागा अडवून ठेवण्यांत अर्थ नाही. परंतु यापेक्षां निराळे पण साम्य दर्शविणारे उपमा—दृष्टांत येथें उतरून घेतो.

१ कीटक व भृंग

ज्ञान०—भ्रमरीच्या ध्यासे भ्रमरीच होय।

कीटकत्व जाय पालटोनी॥

नाम०—कीटक ध्यान भृंगी झाला तोचि वर्णे।

तैसा भेटे नोरायेण संतसगी॥ ८७४-२॥

२ गोचीड—क्षीर, दर्दुर—कमळिणी, मधुकर—पराग

शान०—पाहें पां दूध पवित्र आणि गोड ।

पासीं त्वचेचिया पदराआड ।

परि तें अव्हेलानि गोचिड

अशुद्ध काय न सेविती ॥

कां कमलकंदा आणि दर्दुरीं ।

नांदणूक एकेचि घरीं ।

परि परागु सेविजे भ्रमरीं ।

येरां चिखलुचि उरे ॥

तैसा हृदयामध्यें मी रामु ।

असतां सर्वं सुखाचा आरामु ।

कीं भ्रांतासी कामु विषयांपरी ॥ शाने० ९०५७,५८,६०

नाम०—परब्रह्मीची गोडी नेणती ती बापुडी ।

संसार साकडी विषय भरित ॥

जवळीं असतांचि क्षीर नव्हेची वरपडा ।

रुधिर सेवितां गोचिडा जन्म गेला ॥

दर्दुरा कमळिणी एके ठारीं बिढार ।

वास तो मधुकर घेवोनि गेला ॥ (१९५१ १-४)

३ कोंभांची लवकव आणि आचार गौरव

शान०—कां भूमीचें मार्दव । सांगे कोंभांची लवलव ।

नाना आचार गौरव । सुकुलिनांचे ॥ शाने० १३-१८१.

नाम०—भूमीचे मार्दव सांगे कोंभांची लवलव ।

तैसे आचार गौरव । सुकुलिनांचे ॥ (१८७४-१)

४ जलबिंदु आणि गंगाजळ

शान०—परि चुळा एकाचिया येचाडे । जेबिं गंगे तेचि ठाकणे पडे ।

तेविं आर्त बहु कां थोडें । तरि कां सांगावे देवे ॥—शाने० १-२३६.

नाम०—माझें मागणे ते किती । दाता लक्षुमीचा पति ॥

महा डोह गंगाजळ । तृत एखादा अंजुळ ॥ १७३०-३ ॥

५ लवण—समुद्र आणि दीपं-वन्ही

शान०—कां लवणाची कुंजरी । सूदलिया लवणसागरी ।

होयाचि ना माघारी । परती जैसी ॥

नाना गेलिया अंतराळा । न येतीचि वन्हिज्वाळा ॥

(शाने० २५-३१८-११)

नाम०—लघुण समुद्रा जागा मागे । तेंचि समुद्र झाले आंगे ।

बात दीपासंगे गेली । तेहि दीप अंगे झाली ॥ (१९११.२-३)

६ मूल आंधळे पांगळे असले तरी आई त्यावर प्रेम करते.

ज्ञान०—देवा पांगुळ एकादें विइजे । तरी जन्मौनि जोजार साहिजे ।

हे बोलों काय तुझे । तुजचि पुढां ॥ ज्ञाने० ४-३४

नाम०—आंधळे पांगळे मुके अनर्गळ ।

परि जीवा परिस बाळ पढियंते माते ॥

ज्ञानदेव—नामदेव वाज्ञायाचें हे बाह्यांग दर्शन झाले, यापुढे अंतरंगांतील कल्प
विचार आणि तत्त्वज्ञान यामध्ये दिसणाऱ्या एकत्वाची मौज पाहूं.

साधकावस्थेत नामदेवांना परमेश्वर दर्शनाची ओढ लागली होती. त्यांवेळी
त्यांनी म्हटले होतें, “देवा ! तुझें रूप माझ्या, मनाला दाखवा. मग मीं तुझे चरा
विसरणार नाहीं. थोड्या कारणाकरितां कां शिणवितोस ? त्यांत तुझें काय कमी होईल !
मेघांनी चातकाची तहान पुरविली म्हणून त्याचा थोरपणा काय कमी होजो ! चे
आपल्या किरणांनी चकोराचा सोहळा पुरवितो म्हणून त्याच्या कला काय
कमी होतात ?” नामदेवांच्या भाषणांतील ही मौज ज्ञानेश्वरीच्या नवव्या अध्ययात
अर्जुनाच्या भाषणात दिसून येते. श्रीकृष्ण अर्जुनाला म्हणतात, “एकदां निवेद
केलेली गोष्ट पुनः सांगणे अप्रासंगिकच परंतु तुझी उत्कंठा पाहून ती सांगणे मात्र
पडते.” यावर अर्जुन म्हणतो, “तुला या विषयाची उत्कंठा विशेष म्हणून सांगतो,”
असें काय हे बोलतां ? चकोर पक्ष्याची तहान भागविष्याशेवाय चंद्राला इतर कांहे
कर्तव्य नाहीं काय ? जगाला शांत करणे हा त्याचा स्वभावच आहे.” ह०

वरील दोन्ही प्रसंगांतील ज्ञानदेव—नामदेवांची वाणी येथे उच्चृत करितो :

ज्ञान०—तबं अर्जुन म्हणे हे काहे । चकोरेवीण चांदणेचि नाहीं ।

जगाचि निविजे हा तयाच्या ठार्या । स्वभावो कां जी ॥

येरें चकोरें तिथें आपुलिये चाडे । चाचूं करिती चंद्राकडे ।

तेविं आम्ही विनवूं ते थोकडे । देवो कृपासिन्दु ॥

जी मधु आपुलिये प्रौढी । जगाची आर्ति दवडी ।

वांचूनि चातकाची ताहान केवढी । तो वर्षाव पाहुनि ॥

शा. ९०२३३-२३५

नाम०—तुझें रूप माझ्या दाखवी मनाते ।

मग तुझ्या चरणाने न विसंबे ॥

कां मन शिणविशी थोडिया कारणे ।

काय तुझें उणे होईल देवा ॥

चातकाची तहान पुरवी जलधर ।
 काय त्याचे सरें थोरपण ॥
 चंद्र चकोराचा पुरवी सोहळा ।
 काय त्याच्या कळा न्यून होती ॥ १५८०—१—४

विश्वांत जन्ममृत्युसारखी उल्कांति, पर्वतांचे भयंकर स्फोट, सागराबरील भयाण वडवानल इत्यादि प्रचंड घडासोडी पाहून मानवी मन दिङ्गमूढ होऊन जाते. सृष्टीची उत्पत्ति, आस्तित्व आणि लय हीं दररोज अव्याहतपणे घडत आहेत. निसर्गांतील नियमानुसार होणारे फरक मनांत कुतूहल उत्पन्न करतात आणि त्याविष्यांची अधिक विचार करतां बुद्धि कुंठित होते. शेवटीं ही लीला करणारा एक सर्वेश्वर त्यास आदरानं शरण जाण्याशिवाय मानवाच्या हातीं काय आहे? नामदेव ही सृष्टिलीला वर्णन करतात—

तुझिया सत्तेने वेदांसि बोलणे	सूर्यासि चालणे तुझिया बळे ।
ऐसा तूं समर्थ ब्रह्मांडाचा धनी	वर्म हैं जाणोनि शरण आलों ।
मेघांनीं वर्षावें पर्वतीं बैसावें	वायूने हिडावें सत्ता तुझी ।
सर्वाहि भूतांचे ओळे पृथ्वीवरी	विहरे पाण्यावरी आज्ञा तुझी ।
आकाशीं पोकळ भूतां ग्रासी काळ	जेव्हां देसी बळ तुझें तया ।
नामा म्हणे कांहीं हालेना साचार	प्रभु तूं निर्धार पांडुरंगा ॥ ना. गा. १—३
परमेश्वरी शक्तीने वेदवाणीसि स्फुरण येते, मेघ वर्षाव करतात, पृथ्वी प्राण्यांचे	
ओळे वाहते इत्यादि विचार शानेश्वरींत नवव्या अध्यायाच्या पुढील परिच्छेदांत	
आढळतात :	

आकाशीं सर्वत्र वसावें । वायूने नावभरी उर्गे नसावें ।
 पावकें दाहावें । वर्षावें जळें ॥

पर्वती बैसका न संडावी । समुद्री रेखा नोलांडावी ।

पृथ्वीया भूतें वाहावी । हे आज्ञा माझी ॥

म्यां बोलविल्या वेदु बोले । म्यां चालविल्या सूर्यु चाले ।

म्यां हालविल्या प्राणु हाले । जो जगातें चाळितां ॥

सियांचि नियमिला सांता । काळु ग्रासितसे भूतां ।

इथें ह्याणियागतें पांडुसुता । सकळे जयाची ॥

ऐसा जो समर्थु । तो मी जगाचा नाथु ।

आणि गगना ऐसा साक्षिभूतु । तोहि मीचि ॥ शा० ९. २८०—८५

नामदेवांनीं एका लहानशा हिंदी पद्यांत वर्णिलेले विश्व-रूप-दर्शन त्यांतील अवयव अंतर्यावानें भव्य, अद्भुत आणि विस्मयावह झाले आहे. ‘अनेक बाहूदर

वक्त्र नेत्रम् ३ (गीता अ. ११-१६) या गीता क्लोकावरील व याच अथायांतील
ज्ञानदेवांच्या विश्वरूप दर्शनाच्या व्याख्यानांत नामदेवांच्या या छोट्या पद्माचा शोष
व्रेतां येतो, नामदेव लिहितात.—

भले विराजे लंबकू नाथ ॥ शु० ॥
घरनी पण सुरग लोग माथ ।
जोजन भरके हाथ ॥ १ ॥
सिंह सनकादिक पारु न पावै ।
खगनग सखा विराजत साथ ॥ २ ॥
नामदेऊके आपहि सुआमी ।
कीजे मोहि सनाथ ॥ ३ ॥

[हे स्वामी ! चरण धरणीवर, मस्तक स्वर्गलोकावर आणि योजने भरभरून लांब
हात असे आपण लांबच लांब असलेले चांगले शोभतां. माझा सखा पक्षीराज गळ
आपणाबरोबर शोभत आहे. शिवसनकादिकांना आपला अंत लागत नाही असे
नामदेवांचे आपणाच स्वामी आहात. मला सनाथ करावे.]

शान०—हे असो स्वर्ग पाताळ । की भूमी दिशा अंतराळ ॥

हे विवक्षा ठेली सकळ । मूर्तिमय देखतसें ॥ २७१ ॥

मग म्हणे चरण ते कवणेकडे । केडते मुकटके डोईडे ।

ऐसी वाढविताहे कोडें । चाड देखावयाची ॥ २०६ ॥

त्या दिव्य चक्रंचे नि पैसें । चहूंकडे जंव पाहत असें ॥

तव डोईडिकां जैसे । आकाश कोँमैलें ॥ २६६ ॥

तैसे एकैकचि निरंतर । देवा देखतेस तुझे कर ।

करीत आघवेचि व्यापार । एकेचि काळी ॥ २६७ ॥

तरि विश्वात्मक रूपडें । जें दाविले आम्ही तुजपुढें ।

ते शंभूही परि न जोडे ! तपें कस्तिं ॥ ६७५ ॥

मी काय सनकादिकांहूनि जवळां । परि तयाहि नागवेचि हा चाळा ॥ ३४ ॥

हां हो जयाचेनि सोसें । शिणत आठहि पहार योगी जैसे ।

अनुसरले गरडा ऐसें । कवण आहे ॥ १६७ ॥

ऐसा कृत्यकृत्य केल्या स्वामी । बहुवे लळा पाळिला तुम्हीं ।

डाविले जे हरब्रह्मीं । नायकिने काळी ॥ शान० ११-५८३ ॥

एकमेकासमोर ठेवलेल्या दोन आरशांत उठणाऱ्या प्रतिबिंबाप्रमाणें वरील कस्ता
विचारांच्या छाया ज्ञानेश्वर-नामदेवांच्या वाङ्मयांत प्रतीत ज्ञालेल्या पाहून कोणाल
आश्वर्य व आनंद होणार नाही ?

संन्यास व योग यांच्यांतील एकरूपता

—आचार्य विनोबा

संन्यास व योग या अत्युच्च मरान्या आहेत. पूर्ण संन्यास आणि पूर्ण योग या कल्पना या देहांत मावणार नाहीत. देहांत हीं ध्येये मावळीं नाहीत तरी विचारांत तीं मावतात. पूर्ण योगी व पूर्ण संन्यासी व्याख्येतच राहणार. ध्येयभूत व अप्राप्यच राहणार. परंतु उदाहरण म्हणून त्या कल्पनांच्या जास्तीत जास्त जबळ गेलेल्या व्यक्ति ध्यावयाच्या, आणि भूमितीप्रमाणे म्हणावयाचें कीं, अमुक हा पूर्ण योगी व अमुक हा पूर्ण संन्यासी समजा. संन्यासाचें उदाहरण देतांना शुक-याज्ञवल्क्यांचीं नावें घेतात. जनक-श्रीकृष्ण हे कर्मयोगी म्हणून भगवद्गीतेतच म्हटले आहे. लोकमान्यांनी गीतारहस्यांत एक यादीच दिली आहे. “जनक, श्रीकृष्ण, वगैरे या मार्गांने गेले. शुक, याज्ञवल्क्य वगैरे या मार्गांने गेले.” परंतु थोडा विचार केला तर ही यादी ओल्या हाताने लिहिलेले पुसावें तशी पुसून टाकतां येईल. याज्ञवल्क्य संन्यासी होता, जनक कर्मयोगी होता. म्हणजे संन्यासी याज्ञवल्क्याचा कर्मयोगी जनक हा शिष्य होता. परंतु त्याच जनकाचा शिष्य शुकदेव संन्यासी निघाला. याज्ञवल्क्याचा जनक हा शिष्य, व जनकाचा शुक हा शिष्य. संन्यासी, कर्मयोगी, संन्यासी अशी ही मालिका आहे. म्हणजे योग व संन्यास एकाच परंपरेत आले.

शुकदेवांना व्यास म्हणाले, “शुका, तुं ज्ञानी आहेस. परंतु गुरुचा शिक्का दुःखावर बसला नाहीं. तूं जनकाकडे जा.” शुकदेव निघाले. जनक तिसऱ्या मजल्यावर दिवाणखान्यांत होते. शुक वनांत राहणारे. ते नगर पाहत पाहत चालले. जनकाने शुकदेवांस विचारले, ‘कां आला?’ शुक म्हणाले, ‘ज्ञानासाठीं.’ ‘कोणी पाठवले?’ ‘व्यासांनी.’ ‘कोठून आला?’ ‘आश्रमांतून.’ ‘आश्रमांतून येतांना येथें बाजासंत काय पाहिले?’ जिकडे तिकडे एकच साखरेची मिठाई मांळून ठेवलेली दिसली. ‘आणखी काय?’ ‘चालते बोलते साखरेचे पुतळे पाहिले.’ ‘पुढे काय पाहिले?’ ‘येथें येतांना साखरेच्या टणक पायन्या लागल्या.’ ‘पुढे काय?’ साखरेचीं चित्रे येयेहि सर्वत्र पाहिली. ‘आतां काय पाहतोस?’ ‘एक साखरेचा पुतळा दुसऱ्या साखरेच्या पुढे व्याशीं बोलत आहे.’ जनक म्हणाले, “जा, तुम्हांला सर्व ज्ञान मिळाले आहे.” जनकाच्या सहीचें प्रमाणपत्र पाहिजे होतें तें मिळाले. मुद्दा असा कीं, कर्मयोगी जनकांनी संन्यासी शुकदेवांना शिष्य म्हणून पास केले. शुक हे संन्यासी; पण प्रसंगाची मौज पहा. परीक्षिताला शाप मिळाला ‘तूं सात दिवसांनी मरदील.’ परीक्षिताला मरावयाची तयारी करावयाची होती. कसें मरावें हें शिकविणारा गुरुं

त्याला पाहिजे होता. त्यानें शुकदेवाची मागणी केली. शुकदेव येऊन बसले व सारखे
 २४ X ७ = १६८ तास मांडी घालून भागवत सांगत बसले. त्यांनीं आपली मांडी
 मोडली नाहीं. सारखें सांगत होते. यांत विशेष काय आहे? विशेष हा कीं, सात
 दिवस त्यांना राबवून घेण्यांत आलें तरी त्यांना त्याचें कांहीच वाटलें नाहीं. सतत कर्म
 करीत राहूनहि ते कर्म जणू करीतच नव्हते. अम ही भावनाच तेथें नव्हती. सारांश,
 संन्यास व कर्मयोग भिन्न नाहीतच मुळीं.

म्हणून भगवान् सांगतात, “एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति
 स पश्यति”—संन्यास व योग यांच्या ठिकाणीं जो एकरूपता पाहील
 तोच खरें रहस्य समजला. एक न करून करतो व एक करून करीत नाहीं,
 जो खरा थोर संन्यासी आहे. त्याची सदैव समाधि लागून राहिली आहे; जो
 केवळ निर्विकार आहे, असा संन्यासी पुरुष दहा दिवस आभास्यांत येऊन राहूं द्या;
 केवढा ग्रकाश देणारा, स्फूर्ति देणारा, तो होईल! अनेक वर्षे कामाचे ढीग पाहून जें
 होणार नाहीं, तें त्याच्या केवळ दर्शनानें, अस्तित्वानें, होईल. फोटो पाहून जर मनांत
 पावनता उत्पन्न होते, मेलेल्या लोकांच्या चित्रांनीं जर भक्ति, प्रेम, पवित्रता हृदयांत
 उत्पन्न होतात, तर जिवंत सन्यासी पाहिल्यावर केवढी प्रेरणा प्राप्त होईल? संन्यासी व
 योगी दोघेहि लोकसंग्रह करतात. एके ठिकाणीं कर्मत्याग बाहेरून दिसला तरी त्या
 कर्म-त्यागांत कर्म खच्चून भरलेले आहे. त्यांत अनंत स्फूर्ति भरली आहे. शानी
 संन्यासी व शानी कर्म-योगी हे दोघे एकाच सिंहासनावर बसणारे आहेत. संज्ञा निर-
 निराक्ष्या असत्या तरी अर्थ एकच. एकाच तत्त्वाच्या या दोन तच्छा आहेत. यंत्र जेव्हां
 वेगानें फिरत असते तेव्हां तें स्थिर आहे, फिरत नाहीं असें दिसते. जो
 संन्यासी असतो त्याचें असेंच असते. त्याच्या शांतींतून, स्थिरतेंतून अनंत
 शक्ति, अपार प्रेरणा, बाहेर पडत असते. महावीर, बुद्ध, निवृत्तिनाथ या
 अशाच विभूति होत. संन्याशाच्या सर्व उद्योगाची धांव जरी एका आसनावर स्थिर
 शाली असली, तरी तो प्रचंड कर्म करतो. सारांश, योगी म्हणजे संन्यासी व संन्यासी
 म्हणजे योगी. दोहोंत मुळींच फरक नाहीं. शब्द निराळें परंतु अर्थ एकच. दगड म्हणजे

श्रीसाईबाबा जीवनसार

रावसाहेब हर्ष पी. मेहता B. A. LL. B. यांनी लिहिलेले इंग्रजी
 पुस्तक “Spiritual Symphory of Shri Sainath” किंमत रु. ३-५०
 हे संस्थानच्या मुंबईच्या किंवा शिरोच्या पत्त्यावर विकत मिळेल.
 पोस्टेज ७६ नये ऐसे

धोंडा व धोंडा म्हणजे दगड हें जसें, तसेच कर्मयोगी म्हणजे संन्यासी आणि संन्यासी म्हणजे कर्मयोगी.

इतके जरी आहे तरी भगवंतानीं एक टिंब वर देऊन ठेवलेच आहे. संन्यासापेक्षां कर्मयोग श्रेष्ठ असें भगवान् म्हणतात. दोन्ही सारखेच. मग भगवान् असें कां म्हणतात? ही काय गंमत आहे पुन्हां? कर्मयोग श्रेष्ठ आहे असें जेव्हां भगवान् म्हणतात तेव्हां ते साधकाच्या दृष्टीने म्हणतात. मुळीच कर्म न करतां सर्व कर्म करण्याची तळ्हा सिद्धालाच शक्य आहे; साधकाला नाहीं. परंतु सर्व कर्में करून कांहीं न करणे, या तळ्हेचे थोडे तरी अनुकरण करतां येण्यासारखे आहे. एक तळ्हा साधकाला शक्य नाहीं. फक्त सिद्धालाच शक्य आहे. दुसरी साधकालाहि थोडीफार शक्य आहे. मुळीच कर्म न करतां कसें करावयाचें हें साधकाला गूढच वाटेल, त्याला तें समजणार नाहीं. साधकाला कर्मयोग मार्गाहि आहे आणि मुक्तामाहि आहे; परंतु संन्यास हा मुक्तामावरच आहे. मार्गात नाहीं. म्हणून संन्यासापेक्षां कर्मयोग साधकाच्या दृष्टीने श्रेष्ठ आहे.

याच न्यायाने भगवंतानीं पुढे बाराव्या अध्यायांत निर्गुणापेक्षां सगुण विशेष मानलें आहे. सगुणांत सर्व इंद्रियांना काम आहे. निर्गुणांत तसे नाहीं. निर्गुणांत हात रद्दी, पाय रद्दी, डोळे रद्दी. सर्व इंद्रिये कर्मशून्यच असतात. साधकाला तें साधत नाहीं. परंतु सगुणांत तसें नाहीं. डोळ्यांनी रूप पाहतां येतें, कानांनी कीर्तन ऐकतां येतें, हातांनी पूजा करतां येते, लोकांची सेवा करता येते, पायांनी तीर्थयात्रा होते. अशा रीतीने सर्व इंद्रियांना कामें देऊन तीं तीं त्यांच्याकडून करवीत, हक्कंहक्कं त्यांना हरिमय करावयाचें हें सगुणांत शक्य असतें. परंतु निर्गुणांत सारें बंद. जीभ बंद, कान बंद, हातपाय बंद. हा सर्व बंदीचा प्रकार पाहून साधक घाबरायचा! त्यांच्या चित्तांत निर्गुण ठसणार कसें? तो स्वस्थ बसेल तर त्याच्या चित्तांत भलतेसलते विचार खेळूं लागतील. इंद्रियाचा असा स्वभावच आहे कीं त्यांना करूं नका असें सांगा म्हणजे तीं हटकून करतील. जाहिरातीचें असेच नसतें का? वरती लिहितात ‘वाचूं नका.’ म्हणजे वाचक हटकून मनांत म्हणतो, ‘हें काय वाचावयाचें नाहीं. तें वाचूं दे आर्धीं.’ तें ‘वाचूं नका’ सांगें वाचावें या उद्देशानेच असतें. मनुष्य नेमकें तें काळजीपूर्वक वाचतो. निर्गुणांत मन भटकत राहील. सगुणभक्तीं तसें नाहीं. तेथें आरती आहे, पूजा आहे, सेवा आहे, भूतदया आहे, इंद्रियांना तेथें काम आहे. या सर्व इंद्रियांना नीट काम लावून द्या व मनास सांगा, ‘जा वाटेल तेथें.’ परंतु मग मन जाणार नाहीं. तेथेच रमेल, न कळत एकाग्र होईल. परंतु तें मुदाम एके ठिकाणीं बसवून ठेवूं म्हणाल तर तें पळालेच. निरनिराळ्या इंद्रियांना उत्तम सुंदर व्यवसाय लावून द्या व मग मनास खुशाल भटकावयास जा असें सांगा. तें जाणार नाहीं. त्याला जाण्याची सदर

परवानगी दिलीत पर तें म्हणेल, “हें मी बसलें.” ‘गप्प बस’ असा हुक्कम त्याले सोडा कीं तें म्हणेल, “मी उटून जाणार.”

देहधारी मनुष्याला सुलभतेच्या दृष्टीनें निरुणापेक्षां संगुण श्रेष्ठ. कर्म करीत राहून तें उडवावयाचें ही युक्ति कर्म न करतां कर्म करावयाचें यापेक्षां श्रेष्ठ आहे. कारण त्यांत सुलभता आहे. कर्मयोगांत प्रयत्न, अभ्यास, यांना जागा आहे. सर्व इंद्रियांना का करून घेऊन हळूंहळूं सर्व उद्योगांतून मन काहून ध्यावयाचें याचा अभ्यास कर्मयोगांत करतां येईल. ही युक्ति आज न साधली तरी साधप्यासारखी आहे. कर्मयोग हा अनुकरणसुलभ आहे, हा संन्यासापेक्षां त्याचा विशेष होय. परंतु पूर्णवस्थेंत कर्मयोग व संन्यास दोन्ही सारखेच. पूर्ण संन्यास व पूर्ण कर्मयोग दोन्ही एकच वस्तु आहेत. नांवें दोन, दिसावयास भिन्न, परंतु दोन्ही एकच आहेत. एका प्रकारांत कर्माचे भूत वाहेर नाचतांना दिसतें, परंतु आंत शांति आहे. दुसऱ्या प्रकारांत कांहीं न करतां त्रिभुवन हालवले जाण्याची शक्ति आहे. जसें दिसावयाचें तसे नसावयाचें हें दोघाचे स्वरूप आहे. पूर्ण कर्मयोग हा संन्यास, तर पूर्ण संन्यास हा कर्मयोग आहे. कांही भेद नाही. परंतु साधकांच्या दृष्टीनें कर्मयोग सुलभ. पूर्णवस्थेंत दोन्ही एकच.

शानदेवांकडे चांगदेवानें एक पत्र पाठविलें. कोण्या कागदाचेंच तें पत्र होतें. चांगदेवापेक्षां शानदेव वयानें लहान होते. “चिरंजीव” असें लिहावें तर शानदेव शानानें श्रेष्ठ होते; “तीर्थस्वरूप” लिहावें तर वयानें लहान होते. मायना काय लिहावयाचा हें ठरेना. म्हणून चांगदेवांनी कोराच कागद पाठविला. तो कागद निवृत्त नाथांच्या हातांत प्रथम पडला. त्यांनी तो कोरा कागद वाचला व शानदेवांच्या हातां दिला. शानदेवांनी वाचला व मुक्तावार्दिस दिला. मुक्तावार्दिनें वाचला व म्हणाली, “चांग्या, एवढा मोठा झालास तरी अजून कोराच!” निवृत्तिनाथांनी निराळाच अर्थ वाचला होता. ते म्हणाले, “चांगदेव कोरा आहे, शुद्ध आहे, निर्मल आहे, उपदेश देण्यास योग्य आहे.” असें म्हणून शानदेवांस उत्तर देण्यास सांगितले. शानदेवांनी

जैसें डोळ्यां अंजन भेटे। ते वेळी दृष्टीसी फांटा फुटे ॥

मग वास पाहिजे तेथे प्रगट । महानिधी ॥ शानेश्वर.

हीं कदाचित् कविकल्पना असेल—पण डोळे काळजीपूर्वक तपासून अचूक चष्मा

बनवून घेतल्यास, शतायुषी झालांत तर दाष्टि स्वच्छ रहाते हें सत्य आहे.

याकरितां निर्दोष चष्मे बनविणार

रोंडे आणि कंपनी

बोरभाट लेन, गिरगांव, मुंबई ४. यांचा सल्ला घेऊन निर्धास्त रहा.
बाहेरगांवीं क्रेम्स, लेन्सिस् व प्रिस्किप्शनप्रमाणे चष्मे बनवून ऑर्डरप्रमाणे पाठवूं.

६५ ओव्यांचें पत्र पाठविलें. त्याला चांगदेव-पांसष्टी म्हणतात. अशी ह्या पक्काची मौजेची हकीगत आहे. लिहिलेले वाचणे सोरें आहे; परंतु न लिहिलेले वाचणे कठिण आहे, त्यांतील वाचणे संपतच नाही. त्याप्रमाणे संन्यासी रिकामा, कोरा, दिसला तरी अपरंपार कर्म त्याच्यांत भरलेले आहे.

संन्यास व कर्मयोग, पूर्ण रूपांत दोहोंची किंमत सारखीच; परंतु कर्मयोगाला शिवाय वरती व्यावहारिक किंमत आहे. एखादी नोट असते, तिची पांच रुपये किंमत. पांच रुपयांचे नाणेंहि असते. जोंपर्यंत सरकार स्थिर, तोंपर्यंत दोहोंची किंमत सारखीच. परंतु सरकार जर बदललें तर त्या नोटेला पैची किंमत नाही. सोन्याच्या नाष्ट्याची किंमत अर्थातच कांहीं तरी येईल, कारण तें सोरें आहे. पूर्णविस्थेत कर्मत्याग व कर्मयोग अगदीं सारख्या किंमतीचे. कारण ज्ञान दोहों बाजूस आहे. ज्ञानाची किंमत अनंत आहे. अनंततेंत कांहीं मिळवा, किंमत अनंत राहते. गणितशास्त्रांतील हा सिद्धान्त आहे. कर्मत्याग व कर्मयोग परिपूर्ण ज्ञानांत मिळविल्यावर दोहोंची किंमत सारखीच होते. परंतु ज्ञान जर दोहोकडचे काढून घेतलें, तर सात्र मग कर्मत्यागापेक्षां कर्मयोग हा साधकाच्या दृष्टीनें श्रेष्ठ ठरेल. भरीव सोलीव ज्ञान दोहों बाजूस घातलें तर किंमत एकच मुक्कामावर ज्ञान + कर्म = ज्ञान+कर्मभाव. परंतु ज्ञान दोहोंकडून वजा करा, मग कर्माच्या अभावापेक्षां कर्म हें साधकाच्या दृष्टीनें श्रेष्ठ ठरेल. साधकाला न करून करणें हें समजतच नाहीं. करून न करणें हें त्याला समजेल. कर्मयोग हा मार्गावरहि आहे आणि मुक्कामावरहि आहे. परंतु संन्यास फक्त मुक्कामावरच आहे, मार्गात नाहीं. शास्त्राच्या भाषेंत हेंच मांडावयाचे झालें तर कर्मयोग साधनहि आहे व निष्ठाहि आहे. परंतु संन्यास निष्ठाच आहे. निष्ठा म्हणजे अंतिम अवस्था.

श्री सार्वनाथ माध्यमिक विद्यालय, शिर्डी

श्री सार्वबाबा शिर्डी संस्थानाच्या सहाय्यानें हें विद्यालय सध्यां उत्तमप्रकारे चालू असून त्याचे फोटो या अंकांत कब्हर पेजवर छापण्यांत आले आहेत. विद्यालयाची माहिती पुढील अंकी देण्यांत येईल. संस्थानातै हें दिक्षणकार्य बाबांच्या कृपेने यशस्वीपणे चालू आहे.

श्रीमुरु पौर्णिमा उत्सव, शिर्डी

१२५

श्रीसचितानंद सद्गुरु सार्वबाबा संस्थान, शिर्डी जि.
अहमदनगर यांचा सालाबादप्रमाणे श्री मुरुपौर्णिमा उत्सव
आषाढ शु॥ १४ शके १८८४ सोमवार (दिनांक १६-७-६२)
पासून तीन दिवस श्रीक्षेत्र शिर्डी येथे छोणार आहे व तो बुधवार
(दि. १८-७-६२) रोजी समाप्त होईल.

पोच आणि अभिप्राय

अर्धा वाटा

अर्धा वाटा आणि दोन संवाद—लेखक—म. भा. माईणकर,
प्रकाशक-महाराष्ट्र ग्रंथ भांडार, मुंबई नं, ४ किंमत—५० नये पैसे.

शाळेंतील मुलांसाठीं लिहिलेल्या या छोट्या पुस्तिकेचे लेखक श्री. माईणकर हे साहित्यिक शिक्षक आहेत. या पुस्तिकेत काटकसर, अर्धा वाटा व खाद्यसेवासंघाचें संमेलन ह्या तीन छोट्या नाटिका किंवा संवाद संग्रहीत केलेले आहेत. प्रतिवर्षी होणाऱ्या शाळेच्या संमेलनानिमित्त नवनवीन व मुलांना बोधप्रद असें संवाद किंवा नाटिका लिहावयाच्या हा श्री. माईणकर यांचा नित्याचा शिरस्ता आहे. सोपी व मनाची पकड घेणारी गोड भाषा, सहजगम्य असा विनोद व कांहीं ना कांहीं बोध अशा रीतीने त्यांचा प्रत्येक संवाद नटलेला असतो. शाळेंत सांस्कृतिक कार्यक्रमांस आजकाल शिक्षणाइतकेच महत्त्व आहे व तें योग्यहि आहे. अशा कार्यक्रमांत शोभा आणतील असेच हे संवाद आहेत. शिक्षण संस्थांचे चालक व शिक्षणाधिकारी यांच्याकडून या सुंदर पुस्तिकेचें योग्य ते स्वागत होईल अशी अपेक्षा आहे.

सुश्लोक रामकथा

लेखक—श. वा. ढाकेफळकर, अहमदनगर. किंमत—एकतीस नये पैसे.
'रामायण' या महाकाव्यावर आजवर अनेकांनी झाडप घालून आपल्या काव्यप्रतिभेला मोकळा वाव करून दिला आहे. गेल्या हजारो वर्षांपासून हा उपक्रम सुरु असून तो पुढेहि चालू राहील. कारण रामायण या महाकाव्याचें महत्त्वच तसें असामान्य आहे. अहमदनगरचे एक प्रतिभासंपन्न कवी श्री. ढाकेफळकर यांनी सुमारे दीडशें सुबोध व रसाळ श्लोकांत रामकथा गायन येथें केलें आहे. रामायणाची मातव्यरीच अशी आहे कीं त्या अमर कथेबद्दल कोणी कांहीं लिहो, ते वाचावेसें वाटतें.

रामायण हें केवडे मोठें काव्य आहे! किती विविध छटा, विविध गुण यांनी ते नटलेले आहे. आणि हें सारें अवघ्या शोदिडशें श्लोकांत आणण्याचा प्रयत्न करणें ही साधी का गोष्ट आहे? त्या महाकाव्यांतील मुख्य मुख्य छटा थोडक्यांत एकत्र आणण्याचा व त्यांत सुसूत्रता साधण्याचा श्री. ढाकेफळकर यांचा प्रयत्न अभिनंदनीय आहे. शिवाय त्यांच्या काव्यांत प्रसाद व रसाळपणा आहे. शब्द योजना अर्थवाही व सुट्सुटीत असल्यामुळे ही काव्यकथा वाचावीशी वाटते. अशींच अनेक काव्ये त्यांची प्रतिभा प्रसवो हीच आमची सदिच्छा.

श्री साई हॉस्पिटल, शिरडी

६१

हॉस्पिटल कंडासाठी देणगी दिलेल्या भक्तांची यादी :— (ता. १६.६.६२ ते २०.६.६२)

भक्ताचे नांव	रकम	भक्ताचे नांव	रकम
	रु. न. पै.		रु. न. पै.
१) श्री. होमी ए. बाटलीवाला, मुंबई २२३१-००	१८)	श्री. इंद्रकुमार गिदवानी	५१-००
२) श्री. वाय. बी. चंदावरकर पोर्ट सैद १००१-००	१९)	श्री. कोसल्याकुमारी गिदवानी	५१-००
३) श्री. बी. के. पाटील, दिग्रस ५०५-००	२०)	श्री. एम्. सी. देसाई	५१-००
४) एस्. वायू. डुर्व ५००-००	२१)	श्री. कृष्णा कं., आयर्न अँड कॉस्ट वर्क	५१-००
५) श्रीमति पुंजाबाई कावसजी पटेल, १२५-००	२२)	श्री. के. ए. दवे	५१-००
६) श्री. लोनकराम दिनेशकुमार १२३-००	२३)	श्री. व्ही. के. जोशी	४५-७५
७) श्री. रामराव सरदेसाई ११८-००	२४)	श्री. के. के. देसाई	५१-००
८) स्टील वैंक आणि कं. १०३-७५	२५)	श्री. एल्. एम्. नाईक	४०-००
९) श्री. के. यादगिरी ५१६-००	२६)	श्री. पी. व्ही. बोलोपाड	४०-००
१०) श्री. हरीश प्रेमजी १०१-००	२७)	श्री. आर. एम्. जैन	३०-०
११) श्री. शिवराम बाबुराव मयेकर १०१-००	२८)	श्री. रामणा लिंगना कलवा	३०-००
१२) श्री. सोमाभाई बबनभाई पटेल १०१-००	२९)	श्री. रमणलाल एन.	१५-५७
१३) श्री. वामन श्रीपाद अडवलपालकर १०१-००	३०)	श्रीमती लक्ष्मीबेन. आर. पटेल	२५-००
१४) श्री. श्रीकांत सूर्यप्रकाश यादगिरी २५०-००	३१)	डॉ. बी. एन्. जोशी अँण्ड फॅमिली	२५-००
१५) श्री. गोपाळदास मोहनदास ५१-००	३२)	श्रीमती हरीसिंग	२१-००
१६) श्री. डी. जे. देसाई ५१-००	३३)	श्री. ए. एस. नाथू	११-००
१७) श्री. आर. एलू. कस्तुरा, कानपूर १००-००	३४)	,, बजीजेनीया मारवाणीया	११-००
	३५)	सौ. उषाबाई गणपतराव जयकर	११-००
	३६)	श्री. एस. के. शेष्ठी अँड कं.	११-००
	३७)	डॉ. रंजन भट	११-००
	३८)	श्री. जहांगीरजी कापरुजी बचा	११-००

उवा घालविष्यासाठी खात्रीलायक ठरलेले 'लायसॉफ तेल' वापरा.

गिरगांव : बापट ब्रदर्स — दादर : वसंत फॉर्मसी

भक्ताचें नांव	रकम रु. न.पै.	भक्ताचें नांव	रकम रु. न.पै.
४९) श्री. के. डी. मखरीया	११-००	५६) श्री. श्रीधर शंकर पट्टेकर	५-००
५०) सौ. टी. सी. नसरवनजी	१४-००	५७) „, एम. आर सीताराम	२०-००
५१) „, नलीनी	११-००	५८) „, रामराव आर.	
५२) श्री. एच. पी. फलोगकर	११-००	मोरवाला	५१-००
५३) „, पी. आर. मौली	१०-००		
५४) श्री. जे. डी. मोटाकर	१०-००		
५५) मिसेस् कुमार	१०-००		
५६) पी. डी. सी. सी. एम. ई.	१०-००		
५७) श्री. सुब्रह्मण्यम्	१०-००		
५८) व्होरा अँड कंपनी	१०-००		
५९) श्रीमती गंगाम्मा व्ही. दिवटे	१०-००	६३) „, सी. एस. देसाई	५-००
६०) श्री. हीदास मुळजी	५-२५	६४) „, वी. आर. ठाकुर	२५-००
६१) „, बी. बी. खांबकर	५-२५	६५) „, ए. एस. राठोड	११-००
६२) „, नारायण नरसिंग सुर्व	५-२५	६६) „, के. एस. मूर्ति	२५-००
६३) „, आर. के. मिस्त्री	५-००	६७) „, गिरीधरदास	११-००
६४) „, सुधाकर जोशी	५-००	६८) कु. आजू कापड़ीया	२५-००
६५) „, दिनकर खं. कालेकर	५-००		
			रिसीव्हर, श्रीसाईबाबा संस्थान, शिर्डी

MATUNGA CLEANING WORKS

ESTD. 1934

Prop. S. V. PRADHAN

MODI NIWAS, BOMBAY 19
Washers, Dyers and Dry Cleaners.

A Pleasure to You—A Satisfaction to Us
Chemical Cleaners, Super Fine Darners

Master Dyers

FOR

Cotton, Woollen, Silken & Jari Whole Cloths

सर्व तज्ज्ञेच्या कपड्यांची धुलाई, रंग व रक्कु काम व्यवस्थित करणार

माटुंगा कृनिंण वकर्स

स्थापना १९३४) मोदी निवास, मुंबई १९ (मालक : एस. व्ही. प्रधान)

मे १९६२

मे महिन्यांत सुटी असल्यामुळे श्रीच्या दर्शनास बाहेर गांवाहून भक्तमंडळी बरीच येऊन गेली. त्या सर्वांची रहाण्यासवरण्याची व्यवस्था उत्तम प्रकारची ठेवण्यांत आली होती. या महिन्यांत ठिकठिकाणचे कलाकारही विशेष मोठ्या प्रमाणांत आले व बाबांची आपल्या कलेच्या द्वारे भक्तिभावपूर्वक सेवा करून गेले.

कीर्तने—सं. गवई श्री. मराठे यांची श्री संत भाऊ महाराज कुंभार पुण्यतिथी श्री अकलकोट स्वामी पुण्यतिथी श्री. परशुरामजयंती. वैशाख शु. ११ अशी पांच कीर्तने श्री मंदिरांत झालीं.

गायन—श्री. राधाबाई बुधगांवकरीण मु॥ आदीलाबाद (आंश्र प्रांत) (गायन) श्री. अमिचंदमास्तर मुंबई, सौ. प्रेमलता नायक, त्रिसुवन रोड, मुंबई नं. ४. श्री. गजानन अनंत सातभाई. (सातभाई मला) अहमदनगर, श्री. नारेश वांदेकर बेळगांव, श्री. त्रिपुरी शंकर त्रिपाटी-सरखेज (अहमदनगर), श्री. भक्तराज इंदूरकर, इंदौर. श्री. कोडंगल कमलाई, हैदराबाद (डेक्कन), कु. अलका मधुकर वागळे दादर, मुंबई; श्री. गंगाधर आपटे पुणे, श्री. शिवराम भीमराव परब संगीत विद्यालय लालबाग मुंबई १२.

नृत्य—कु. आशा गोपाळ भडंग, भारतनगर, ग्रॅंट रोड, मुंबई.

विवाहसमारंभ—कांहीं भक्तांनी श्रीच्या मंदिरांत नवसाची लऱ्ये उरकून घेतलीं.

बांधकामे—श्रीच्या मंदिरासमोरील प्रशस्त बाग तयार होत आली आहे. दगडी रस्त्याचे काम बरेच पार पडले आहे. त्याशिवाय नवीन धर्म शाळेवरील बांधकामास लौकरच आरंभ करण्यांत येणार आहे.

हॉस्पिटलचे काम—शिरडी येथे बांधण्यांत येणाऱ्या हॉस्पिटलसाठीं भक्तांनुन सतत देणाऱ्या येत आहेत. हॉस्पिटलचे महत्व आजच्या काळांत किती आहे याची सर्वांना जाणीव झालेली आहे. संस्थानने हॉस्पिटलसाठीं सोईस्कर व प्रशस्त जागा उकतीच खरेदी केली असून तेथे अद्यमावंत सुखसोयीनीं सज्ज अशी सुंदर इमारत, डॉक्टरसाठीं बंगला वगैरे बांध कामे लौकरच सुरु होणार आहेत. त्यामुळे शिरडीच्या निमवांत व सुखसोयीत उत्तम प्रकारची भर पडणार आहे.

जून १९६२

मागील महिन्याप्रमाणे याही महिन्यात श्रीसाईदर्दीनास बाहेर गांवचे भक्तांची बरीच गर्दी होती. कांहीं कलाकारांनी श्रीपुढे हजेरी दिली ती खालील प्रमाणे.

कीर्तन—श्री. ह. भ. प. ज्ञानेश्वर बुवा आळेकर. मु. आळे. जि. पुणे, श्री. ह. भ. प. लक्ष्मण बुवा चिरके. मु. बिड (मराठवाडा), श्री. ह. भ. प. रमेश दलबी. मु. शेंगाव. जि. वृलदाणा (वन्हाड) श्री. ह. भ. प. वामन नामदेव आष्टेकर मु. अहमदनगर, संथान गवई श्री. मराठे यांची जेष्ठ शु. ११ व जेष्ठ वा. ११ अशी दोन कीर्तने झाली.

गायन—श्री. डी. एन. नाडकर्णी श्रीदत्तगायन संगीत विद्यालय, मुंबई, कु. विजया गणेश देशपांडे मुंबई, श्री. गणपतराव देवासकर मुंबई, श्री. म. शेंगी. मुंबई. सौ. सिंधूबाई कुलकर्णी नागपूर (भक्तिगीत)

नृत्य—कु. अरुणा वसंत भिंडे ५१८ सदाशिवपुणे (कथकी नृत्य)

नकळा : श्री. केशवराव इंगले बांद्रा मुंबई.

तबलावादन : श्री. वसंतराव गायकवाड, सदाशिव, पुणे.

श्री. उत्तम रामचंद्र शिंदे, सोलापूर.

नवलविशेष : श्रीसमाधि मंदिराचे उत्तरेकडील पटांगणांत—बगीच्याचें काम लोखंडी नक्षीचे कपौऱ, भिंती वर्गेरे पूर्ण होऊन फुलझाडे, वेलबुट्रीची झाडे भक्तांना बसाऱ्यासाठी बांके ठेवून सुशोभित करण्यांत आली आहे. तसेच मोठ्या दवास्वान्याचीही जागा स. नं. १२५ मधील प्लॉट ताब्यांत घेऊन बांधकामाची योजना चालू आहे [भूमिपूजन] करण्यांत आले.

हवापाणी : शिर्डीस पाऊस अद्याप नाही. हवा चांगली आहे.

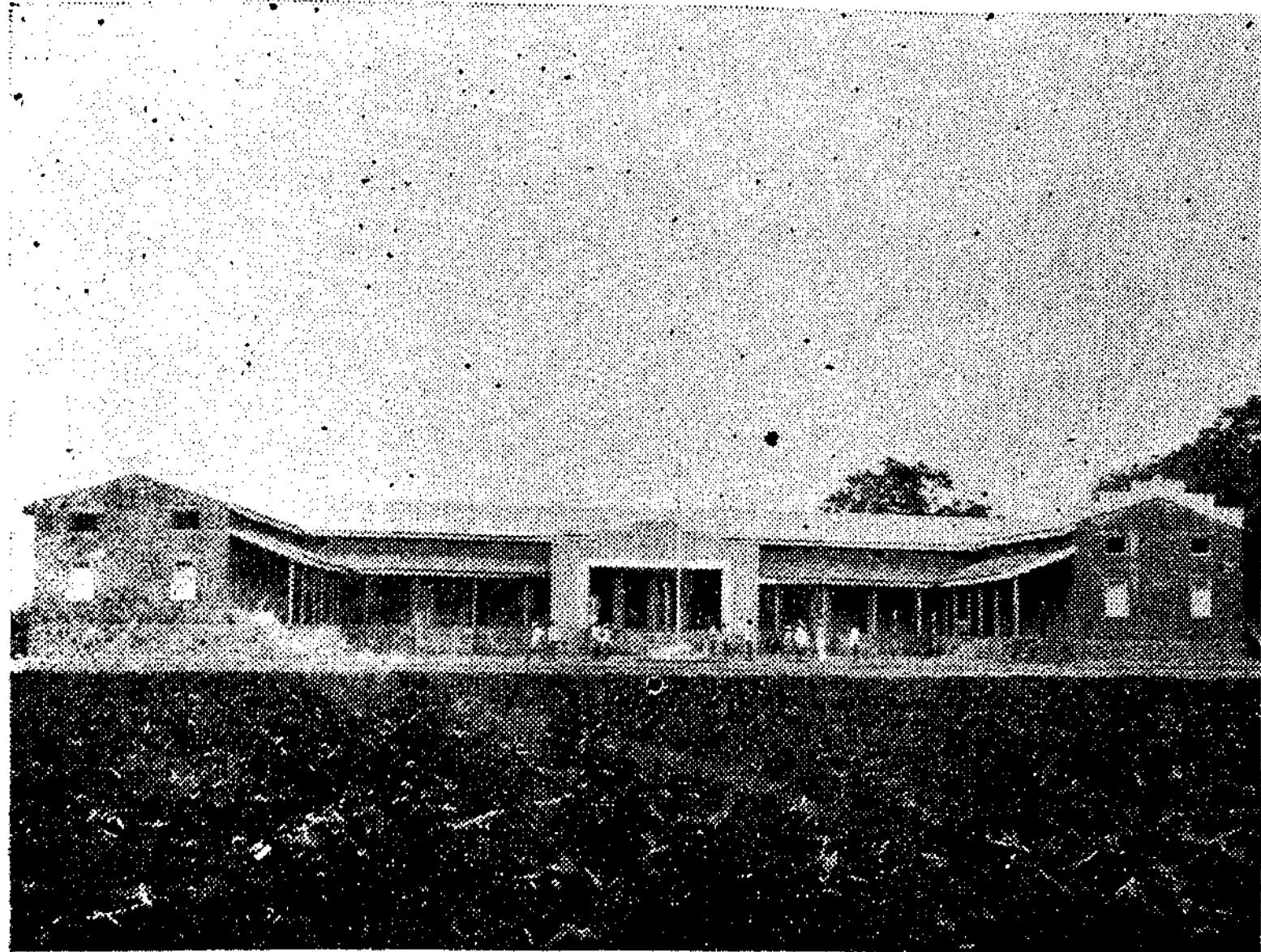
—०:—

ए. आर. सावंत अॅन्ड ब्रदर्स

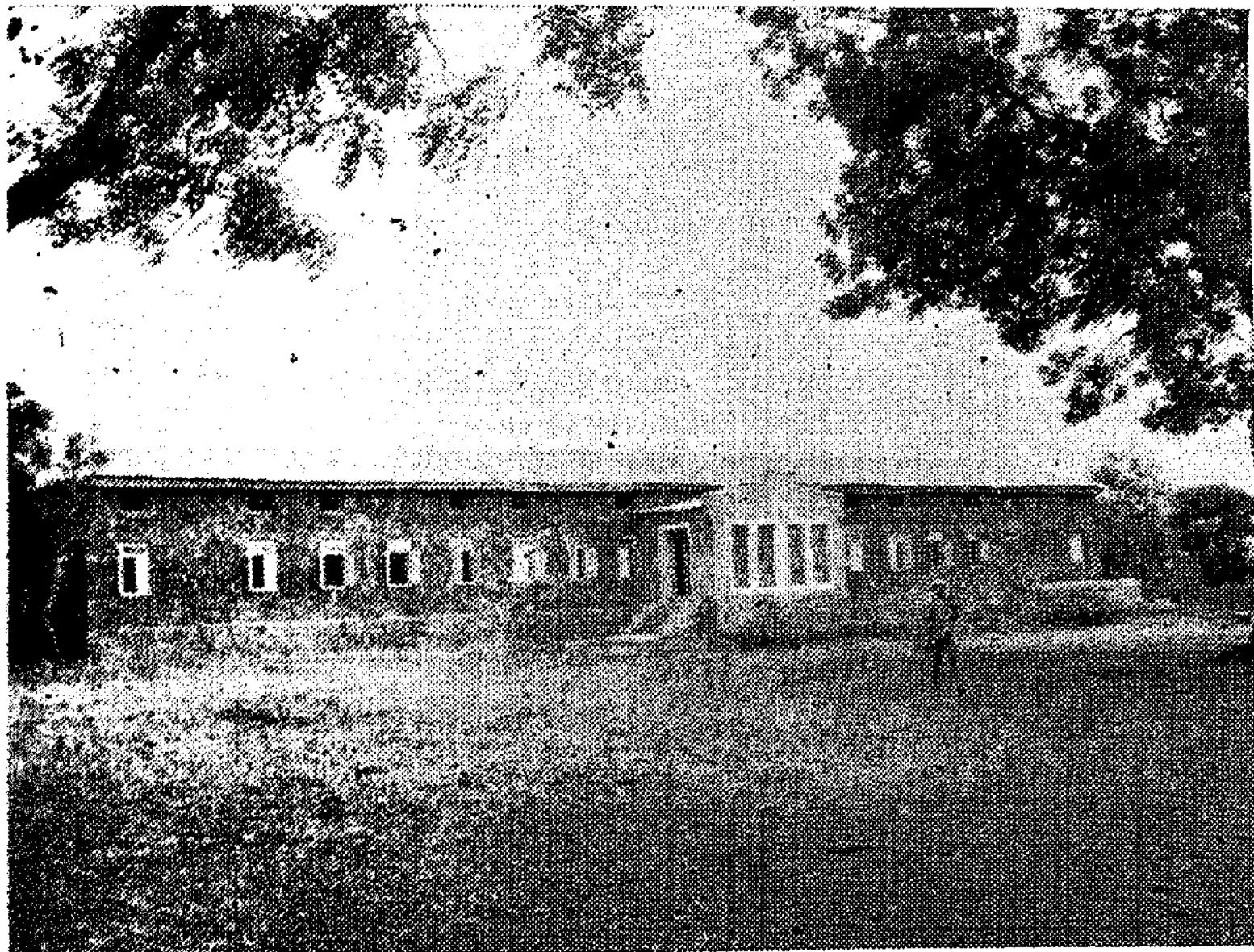
३६३, मंगळदास मार्केटसमोर, मुंबई नं. २. टें. नं. २२८४४

तयार कृपडे, सर्व प्रकारची होजियरी तसेच टॉवेलस, चादरी व पडधांचे कापड मिळण्याचे एकमेव ठिकाण. होलसेल व रिटेलसे

श्री साईनाथ माध्यमिक विद्यालय, शिरडी
दर्शनी बाजू

मागील बाजू

१९८६